

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФЕРЬЄВА НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 344.13

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА
(стаття 405 Кримінального кодексу України)
ТОМ 1**

081 – Право

08 - Право

Подається на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н.П. Ферьєва

Науковий керівник:
Карпенко Микола Іванович,
доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Фер'єєва Н.П. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – ВНЗ «Національна академія управління». Київ, 2023.

Дисертаційна робота спрямована на підготовку науково обґрунтованих пропозицій, що покликані удосконалити означені кримінально-правові норми (ст. 405 КК України) та суміжні правовідносини, а також підвищення ефективності кримінального права саме у сфері військових правовідносин, пов'язаних із порядком підлеглих та дотриманням військової дисципліни, що передбачають бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України.

Зміст дисертаційної роботи ґрунтується на основі комплексної та системної кримінально-правової характеристики військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України.

Дослідження виконано у межах актуального на сьогодні для України періоду, коли Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, увесь Український народ відстоюють своє право на існування бути суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

У результаті здійсненого наукового аналізу теоретичного стану означеної проблеми, її законодавчого регулювання, а також практики застосування чинного законодавства, було надано важливі й істотні пропозиції для науки кримінального права, сформульовані нові положення та висновки.

Під час проведеного дослідження проведено наскрізний огляд законодавчого матеріалу, у якому наявні вказівки на положення щодо військового кримінального правопорушення за ст. 405 КК України,

проаналізовано усі 203 вирoki, оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, винесених з 2011 по 2022 рр. у частині кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника та опитано 277 респондентів щодо означеної проблеми.

У ході дослідження встановлено витoki кримінальної відповідальності за військове кримінальне правопорушення – погроза або насильство щодо начальника та сучасний стан проблеми (розділ 1).

Конкретизовано, що суспільна небезпечність військового злочину за ст. 405 КК України характеризується високим рівнем небезпеки, як для військового середовища, так і для воєнної безпеки держави в цілому, що має бути визначальним для посилення боротьби кримінально-правовими засобами із військовою злочинністю.

У другому розділі дисертаційної роботи досліджено об'єктивні, а також суб'єктивні ознаки військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України. З'ясовано наявні погляди щодо родового об'єкта військового злочину за ст. 405 КК України та конкретизовано безпосередній об'єкт цього злочину в основі якого є суспільні відносини у військовій сфері, посягання на які порушує відносини субординації між командирами/начальниками і підлеглими їм військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів, спрямованими на порушення військового правопорядку і пов'язане з посяганням на відносини підлеглості, а також на життя і здоров'я командирів і начальників всіх рівнів.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, крім життя і здоров'я особи начальника/командира, є його честь, гідність як фізичної особи в разі погрози психологічного чи фізичного посягання на нього, а також статус військовослужбовця, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів.

Структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є

суб'єкти (носії) цих відносин. З одного боку – це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом і інші особи не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиноначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства.

Предметом відносин військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є стосунки (умови), які забезпечують недоторканність особи начальника / командира зі сторони підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється *соціальний зв'язок* (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин.

В дисертаційній роботі запропоновано назву статті 405 КК, а також диспозиції частин 1-2 цієї статті доповнити словом «командир» у наступній редакції :

«Стаття 405. Погроза або насильство щодо *командира* або начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв *командирові* або начальникові, *іншій особі, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби*, або знищенням чи пошкодженням їх майна у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо *командира* або начальника, *іншої особи, яка*

виконує їх повноваження, у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-».

Суб'єктами військових злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з погрозою або насильством щодо начальника, характеризується умисною виною у виді прямого умислу, що підтверджується змістом всієї кількості обвинувальних вироків, оскільки вчинення зазначених дій можливе лише за умови, що суб'єкт цього злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї незаконної дії, передбачав її суспільно небезпечні наслідки для військового правопорядку, посягаючи на особу начальника / командира і бажав спричинення негативних наслідків для їх авторитету, здоров'я або життя.

У третьому розділі дисертаційної роботи досліджено спеціальні питання кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника. Результатом їх аналізу є пропозиція диспозицію ч. 4 ст. 405 КК доповнити особливо кваліфікуючими ознаками «повторно», «із застосуванням боєприпасів чи інших предметів», «що спричинили тяжкі наслідки» і викласти у наступній редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї, боєприпасів чи інших предметів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці,-».

Крім того, у разі вчинення погрози або насильства щодо начальника, коли такою особою є начальник у статусі військовослужбовця Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, має місце дія, яка посягає на суспільні відносини, які мають ознаки двох безпосередній об'єктів, характерних злочинам за ст. 345 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») і 405 КК. Диспозиція злочинів за ст. 345 КК передбачає, що посягання, в разі вчинення зазначеного злочину, спрямоване проти працівника правоохоронного органу, якими є військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 345 КК є «нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я». Коли ж розглядається зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 405 КК, то мова йде про суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, закріплений в ст. 28-34 («Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням») Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Таким чином має місце одночасне посягання на два різні безпосередні об'єкти злочинів, які знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. За таких обставин вчинене підлягає кваліфікації з урахуванням вимог ст. 33 КК за правилами ідеальної сукупності вчинених злочинів за ст. 345 і 405 КК України.

Образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника словами, жестами, письмово або іншими діями з метою спричинити шкоду його честі або гідності має передбачати адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення за умови, що вони (дії підлеглого) не є злочином, тобто не містять ознак реальної погрози для здоров'я і життя командира або начальника.

З цією метою запропоновано доповнити главу 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення наступними положеннями:

«Стаття 172-21. Наклеп щодо командира або начальника» - клевет, тобто поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять особу командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби» та статтю 172-22. («Образа командира або начальника») - образа, тобто умисне приниження честі і гідності командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби».

У четвертому розділі дисертаційної роботи досліджено заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили військовий злочин – погроза або насильство щодо начальника.

Аналіз судової практики (2014-2021 р.) за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК України свідчить, що в переважній більшості суди виносили покарання щодо більшості з 177 засуджених військовослужбовців, які були не співмірними із суспільною небезпекою погроз і насильства проти командирів/начальників і не враховували відповідним чином, що вказані злочини вчинялись під час дії на території держави особливого періоду, що є обставиною, яка обтяжує покарання, коли проти України нині здійснюється агресивна війна зі сторони російської федерації. Тому, кримінальна політика судів при розгляді військових кримінальних правопорушень (злочинів за ст. 405 КК) підлягає корегуванню в сторону суворості відбування винесених покарань, більшої їх ефективності (обвинувальних вироків) на запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців.

Одночасно практика застосування судами України вимог ст. 45-49 КК України свідчить, що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, не застосовувались, оскільки посягають на базовий принцип військової структури - єдиноначальність, який є, поряд з іншими, основою для військової дисципліни.

Крім того, аналіз судової практики свідчить про необхідність підвищення мінімальної межі покарання у виді позбавлення волі на певний строк за ч. 4 ст. 405 КК України з 5-ти до 6-ти років за вчинення погрози або насильства щодо начальника, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї чи боєприпасів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

На підставі проведеного аналізу необхідно:

- сформулювати поняття, суть і зміст військово-кримінальної політики щодо військовослужбовців, які вчинили військові злочини і, зокрема, за ст. 405 КК України;

- визначити принципи, завдання і основні напрямки реалізації військово-кримінальної політики;

- поглибити наукові дослідження індивідуалізації і диференціації кримінальної відповідальності військовослужбовців;

- реанімувати систему і структуру органів військової юстиції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні.

За характером й змістом дослідження дисертаційна робота є першою в Україні всебічною комплексною та системною науково-дослідною працею, що присвячена кримінальній відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника за ст. 405 КК України. Конкретний внесок у наукове розроблення даної проблеми полягає у формулюванні науково обґрунтованих пропозицій, що спрямовані на удосконалення означених кримінально-правових норм (ст. 405 КК України), а також підвищення ефективності й регулятивної сутності кримінального права саме в означеній сфері.

Ключові слова: військове кримінальне правопорушення, військовий злочин, погроза або насильство щодо начальника, порядок несення або проходження військової служби, кваліфікація військового правопорушення, воєнна безпека України, склад військового злочину.

SUMMARY

Fierieva N.P. Criminal liability for threat or violence against a superior (Article 405 of the Criminal Code of Ukraine). – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 "Law". – National Academy of Management. Kyiv. 2023

This dissertation is aimed at preparing scientifically based proposals aimed at improving the said criminal law provisions (Article 405 of the CC of Ukraine) and related legal relations, and also at improving the efficiency of criminal law specifically in the area of military legal relations related to the chain of command and compliance with military discipline, which provide for impeccable and strict compliance by all servicemen with the procedure and rules established by the statutes of the Armed Forces of Ukraine and other legislation of Ukraine.

The content of this dissertation is based on a comprehensive and systematic criminal law characterisation of the military criminal offence under Article 405 of the Criminal Code of Ukraine.

The research was carried out within the framework of the current period for Ukraine, when the Armed Forces of Ukraine, other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, and the entire Ukrainian people are defending their right to exist as a sovereign, independent, democratic, social, and legal state.

As a result of the scientific analysis of the theoretical state of the issue, its legislative regulation, and the practice of application of current legislation, the author makes important and substantial proposals for the science of criminal law, and formulates new provisions and conclusions.

In the course of the study, the author conducted a cross-cutting review of the legislative material containing references to the provisions on military criminal offences under Article 405 of the Criminal Code of Ukraine, analysed all 203 verdicts published in the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine

delivered between 2011 and 2022 in terms of criminal liability for threatening or violence against a superior, and interviewed 277 respondents on the issue.

The study established the origins of criminal liability for the military criminal offence of threatening or using violence against a superior and the current state of the problem (Section 1).

The author specifies that the social danger of a military offence under Article 405 of the CC of Ukraine is characterised by a high level of danger both for the military environment and for the military security of the State as a whole, which should be decisive for strengthening the fight against war crime by criminal law means.

The second chapter of the thesis examines the objective and subjective features of the military criminal offence under Article 405 of the CC of Ukraine. The author clarifies the existing views on the generic object of a war crime under Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine and specifies the direct object of this crime based on public relations in the military sphere, an encroachment on which violates the relations of subordination between commanders/leaders and subordinate servicemen, persons liable for military service and reservists during their training aimed at violation of military law and order and is associated with an encroachment on the relations of subordination, as well as on the life and health of commanders and leaders of all levels.

An additional mandatory direct object, in addition to the life and health of the person of the superior/commander, is his honour, dignity as an individual in case of a threat of psychological or physical attack on him, as well as the status of a serviceman, which obliges him to be a defender of public interests.

The structural elements of the social relations of the direct object of a military crime - a threat or violence against a superior - are the *subjects (carriers) of these relations*. On the one hand, these are servicemen, persons liable for military service and reservists during training, who are subordinate in accordance with Articles 29-30 of the Statute of Internal Service of the Armed Forces of Ukraine, as well as persons defined by law and other persons not specifically mentioned by

the legislator for complicity in this crime as organisers, instigators or aiders. On the other hand, chiefs and commanders of all levels who are the sole commanders in the relevant units of military administration and military command in relation to their subordinate servicemen, who are vested with direct (specific) powers in accordance with the relevant provisions of the statutes of the Armed Forces of Ukraine and other legislative acts.

The subject of the relationship of a military crime - threat or violence against a superior is the relationship (conditions) that ensure the inviolability of the person of a superior / commander by subordinates in connection with the performance of their military service duties. And this, in particular, manifests *social connection* (socially significant activity) as the content of relations, an important feature of which is the obligation of lawful behaviour of the subjects of relations.

In this thesis, it is proposed to supplement the title of Article 405 of the CC, as well as the dispositions of Parts 1-2 of this Article with the word "commander" in the following wording:

"Article 405. Threat or violence against a *commander* or superior:

1. Threatening to kill or inflict bodily harm or beatings on a *commander* or superior officer, or *other person exercising their authority in connection with the performance of their military service duties*, or to destroy or damage their property in connection with the performance of their military service duties,-

2. Infliction of bodily harm, beatings or other violent acts against a *commander* or superior, or *other person exercising their authority*, in connection with the performance of their military service duties.-

Subjects of war crimes under parts 1-4 of Art. 405 of the CCU may be, subject to their commission, citizens of Ukraine (servicemen, persons liable for military service and reservists during training), and in certain cases, as defined by the current legislation, foreigners and stateless persons fit for military service by health and age, as well as other persons defined by law, in case of violation of the relationship of subordination, which is one of the basic principles of construction

and management of the Armed Forces of Ukraine, other military formations established in accordance with the laws of Ukraine.

The subjective side of the offence of threatening or using violence against a superior is characterised by intentional guilt in the form of direct intent, which is confirmed by the content of the entire number of convictions, since the commission of these actions is possible only if that the perpetrator of this crime was aware of the socially dangerous nature of his/her illegal action, foresaw its socially dangerous consequences for military order, encroaching on the person of the superior/commander and wished to cause negative consequences for their authority, health or life.

The third section of the thesis examines special issues of criminal liability for threatening or using violence against a superior. The result of their analysis is the proposal to supplement the disposition of Part 4 of Art. 405 of the CC with special qualifying features "repeatedly", "with the use of ammunition or other objects", "which caused grave consequences" and to set out in the following wording:

"4. Acts envisaged by parts one or two of this Article, committed by a group of persons, or repeatedly, or with the use of weapons, ammunition or *other objects, or which caused grave consequences*, or in martial law or in a combat situation,-"

In addition, in the case of a threat or violence against a superior, when such a person is a superior in the status of a serviceman of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine, an action is committed that encroaches on public relations, which have the characteristics of two direct objects characteristic of crimes under Articles 345 ("Threat or violence against a law enforcement officer") and 405 of the CC. The disposition of crimes under Art. 345 of the CC stipulates that the offence, if committed, is directed against a law enforcement officer, which are military personnel of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine. The main direct object of the offence under Article 345 of the CC is "normal activity of law enforcement

agencies, their authority, and an additional object is the mental integrity of law enforcement officers or their close relatives, their health". When considering the content of the direct object of the offence under Article 405 of the CC, we are talking about social relations that protect the order of subordination enshrined in Articles 28-34 ("Superiors and subordinates, senior and junior in military rank") of the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine. Thus, there is a simultaneous encroachment on two different direct objects of crimes, which are located in different sections of the Special Part of the CC. In such circumstances, the offence is subject to qualification in accordance with the requirements of Article 33 of the CC according to the rules of the ideal totality of crimes under Articles 345 and 405 of the CC of Ukraine.

Insult or slander of a subordinate against a commander or superior by words, gestures, in writing or other actions with the aim of causing damage to his/her honour or dignity should be subject to administrative liability as a military administrative offence, provided that they (the subordinate's actions) do not constitute a crime, i.e. do not contain signs of a real threat to the health and life of the commander or superior.

To this end, it is proposed to supplement Chapter 13-B of the Code of Ukraine on Administrative Offences with the following provisions:

"Article 172-21. Defamation of a commander or superior" - defamation, i.e. dissemination in any form of deliberately false statements that defame the person of a commander or superior, or another person who exercises their authority in connection with the performance of their military service duties" and Article 172-22. ("Insult to a commander or superior") - insult, i.e. deliberate humiliation of the honour and dignity of a commander or superior, or other person exercising their authority in connection with the performance of their duties in military service".

The fourth chapter of the thesis examines the criminal law measures applied to persons who have committed a military offence of threatening or using violence against a superior.

The analysis of court practice (2014-2021) for crimes under parts 1-4 of Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine shows that, in the opinion of the thesis, the courts overwhelmingly sentenced the majority of 177 convicted servicemen to punishments that were disproportionate to the public danger of threats and violence against commanders/superiors and did not take into account that these crimes were committed during a special period on the territory of the state, which is a circumstance that aggravates punishment when the Russian Federation is currently waging an aggressive war against Ukraine. Therefore, the criminal policy of the courts when considering military criminal offences (crimes under Article 405 of the CCU) should be adjusted towards the severity of the sentences imposed, their greater effectiveness (convictions) in preventing criminal offences among military personnel.

At the same time, the practice of application by the courts of Ukraine of the requirements of Articles 45-49 of the CC of Ukraine shows that these grounds for exemption from criminal liability of servicemen for committing crimes under Parts 1-4 of Article 405 of the CC have not been applied, as they encroach on the basic principle of the military structure - unity of command, which is, among other things, the basis for military discipline.

In addition, the analysis of court practice shows the need to increase the minimum penalty of imprisonment for a fixed term under Part 4 of Article 405 of the CC of Ukraine from 5 to 6 years for threats or violence against a superior committed by a group of persons, or repeatedly, or with the use of weapons or ammunition, or which caused grave consequences, or in martial law or combat situations.

Based on the analysis, it is necessary to

- to formulate the concept, essence and content of military criminal policy in relation to servicemen who have committed war crimes and, in particular, under Article 405 of the CC of Ukraine

- to define the principles, tasks and main directions of implementation of military criminal policy;

- to deepen scientific research on individualisation and differentiation of criminal liability of servicemen;
- to revive the system and structure of military justice bodies as institutions of military criminal policy in Ukraine.

By the nature and content of the study, the thesis is the first comprehensive and systematic research work in Ukraine on criminal liability for threatening or using violence against a superior under Article 405 of the Criminal Code of Ukraine. The specific contribution to the scientific development of this issue is the formulation of scientifically sound proposals aimed at improving the specified criminal law provisions (Article 405 of the CC of Ukraine), as well as at increasing the efficiency and regulatory nature of criminal law in this particular area.

Key words: military criminal offence, military crime, threat or violence against a superior, procedure for performing or completing military service, qualification of a military offence, military security of Ukraine, corpus delicti of a military crime.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Ферьева Н.П. Порівняльно-правова характеристика злочину – погроза або насильство щодо начальника за Кримінальним кодексом України та кримінальним законодавством окремих держав світу. *National Law Journal: Theory and Practice* (Республіка Молдова) 2021. № 2 (47). - С.78–83.

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Ферьева Н.П. Витоки кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України). *Підприємництво, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2020. № 1. С. 196-199.

3. Ферьева Н.П. Поняття та суспільна небезпечність злочину «погроза або насильство щодо начальника». *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 253-259.

4. Ферьева Н.П. Поняття та зміст об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення «погроза або насильство щодо начальника» (стаття 405 Кримінального кодексу України). *Публічне право*. 2021. № 1 (41). С. 155-161.

5. Ферьева Н.П. Зміст та характеристика суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення «Погроза або насильство щодо начальника» (ст. 405 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 50 С. 84-88.

6. Ферьева Н.П. До питання розмежування злочину за ст. 405 Кримінального кодексу України з іншими суміжними злочинами та правопорушеннями. *Слово Національної школи суддів України. Кримінальне право*. 2022. №1/38. С.87-102.

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Ферьева Н.П. Морально-правові засади толерантності суспільства у питанні суспільної небезпечності військового злочину, передбаченого ст. 405 КК України. Збірник матеріалів учасників XVIII науково-практичної конференції «Толерантність, як цивілізаційна ознака сучасного демократичного суспільства» (м.Київ, 16 травня 2019 року), проведеної у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського

суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»: ВНЗ «Національна академія управління», Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України. Видавництво: ВНЗ «Національна академія управління», 2019. С.67-70.

8. Ферьева Н. П. Витоки кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України). Збірник матеріалів учасників науково-практичної конференції *«Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини»* (м.Запоріжжя, 27-28 грудня 2019 року), проведеної Запорізькою міською громадською організацією «Істина». Запоріжжя: «Істина», 2019. Ч. 2. С. 122-125.

9. Ферьева Н.П. Окремі аспекти військового кримінального правопорушення – погроза або насильство щодо начальника. *Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони*: збірник матеріалів науково-практичного семінару кафедри правового забезпечення (м.Київ, 24 грудня 2020 року) Мін-ство оборони України. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Київський факультет Національної академії Національної гвардії України; за ред. Д.М. Корнієнка, М.М. Прохоренка. К.: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2020. С. 223-227.

10. Ферьева Н.П. До питання про покарання за погрозу або насильство щодо начальника. *Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони*: збірник матеріалів XV науково – практичного семінару кафедри правового забезпечення (м.Київ, 03 грудня 2021 року) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; за ред. М.М. Прохоренка. К.: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2021. С. 84-89.

11. Ферьева Н.П. Звільнення від покарання та його відбування за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника / *«Актуальні проблеми кримінального прав, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності»*. V Всеукраїнська конференція (м. Хмельницький, 25 лютого 2022 року) Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2022. С. 445-447.

12. Ферьева Н.П. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України) / *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 12 травня 2022 року)

/ За заг. ред. д.ю.н., акад. НАПрН України О.П. Орлюк, к.ю.н., доц. Г.З Остапенко, к.ю.н. А.В. Айдинян. Київ, 2022. 389 с. (С. 275-276).

13. Ферьєва Н.П. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника за статтею 405 Кримінального кодексу України /матеріали науково-практичного семінару 10 жовтня 2022 року *«Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України»* / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, кафедра правового забезпечення; Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Пархоменко, А.Л. Бейкуна, К.: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», Київ, 2022. - С. 185-189.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ...	37
1.1. Витоки та генеза кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника.....	37
1.2. Поняття та соціальна обумовленість злочину - погроза або насильство щодо начальника.....	44
Висновки до розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 405 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	56
2.1. Об'єкт і об'єктивна сторона складу злочину - погроза або насильство щодо начальника.....	56
2.2. Суб'єктивна сторона і суб'єкт складу злочину - погроза або насильство щодо начальника.....	77
Висновки до розділу 2.....	93
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА.....	96
3.1. Кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 405 Кримінального кодексу України.....	96
3.2. Розмежування злочину, передбаченого ст. 405 Кримінального кодексу України, з іншими суміжними злочинами та військовим адміністративним правопорушенням.....	109
3.3. Порівняльно–правова характеристика злочину погроза або насильство щодо начальника за Кримінальним кодексом України та кримінальним законодавством деяких зарубіжних держав.....	121
Висновки до розділу 3.....	132

РОЗДІЛ 4. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИН - ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА.....	134
4.1. Призначення покарання за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника.....	134
4.2. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника.....	165
4.3. Звільнення від покарання та його відбування за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника.....	173
Висновки до розділу 4.....	182
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	216

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Положення Конституції України та інших актів національного законодавства нашої держави передбачають, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. З цією метою громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки відповідно до ст. 17 Конституції України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України [85].

Надзвичайно актуалізувалися зазначені аспекти з початком агресії Російської Федерації проти України у 2014 році і особливо після 24 лютого 2022 р., коли вона розпочала широкомасштабну агресивну війну проти нашої держави, яка продовжується до цього часу. Лише завдячуючи патріотичності, стійкості співвітчизників, бажанню бачити свою Батьківщину суверенною і незалежною, військовослужбовці Збройних Сил України разом з військовослужбовцями інших військових формувань, добровольцями і волонтерами, громадянами продовжують героїчно відстоювати нашу державу.

Важливою складовою зміцнення обороноздатності України є сумлінне і чесне виконання кожним військовослужбовцем свого військового обов'язку, наказів командирів і начальників, виявляти до них повагу, сприяти у підтриманні порядку і дисципліни, виконувати інші вимоги статутів Збройних Сил України.

Разом з тим судова статистика, яка ведеться Державною судовою адміністрацією України, свідчить, що з початком ведення у 2014 р. бойових дій на Сході України рівень військової злочинності суттєво збільшився,

порівнюючи, зокрема, з попереднім періодом (2013 р.).

Так, у 2017 р. кількість засуджених військовослужбовців за вчинення військових злочинів (нині військових кримінальних правопорушень) зросла більше ніж у 15 разів. І хоча в наступні роки вона поступово зменшується, тим не менше залишається стабільно високою.

У системі військових кримінальних правопорушень, поруч з іншими за ступенем суспільної небезпеки для військового правопорядку, виділяються військові злочини проти порядку підлеглості (ст. 402-405 КК України). Зокрема, нашу увагу привертає злочин - погроза або насильство щодо начальника за ст. 405 КК, за вчинення якого протягом 2011-2021 рр. засуджено 182 військовослужбовців, що свідчить про незадовільний рівень військової дисципліни серед окремої категорії особового складу (військовослужбовців), злочинні правопорушення яких направлені на недотримання принципу єдиноначальності, як одного з основоположних у побудові військового формування.

Характер завдань, які стоять перед військовими підрозділами, вимагає виключної централізації управління військами і силами, підпорядкування поведінки підлеглих військовослужбовців волі командирів / начальників всіх рівнів, з тим щоб забезпечити злагодженість і єдність дій всіх ланок військової організації.

У виконанні завдань військами і силами виключна роль належить командирам і начальникам, які відповідно до ст. 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є єдиноначальниками і особисто відповідають перед державою за бойову та мобілізаційну готовність довірених їм військових частин, корабля (підрозділу) за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан, збереження життя і зміцнення здоров'я особового складу, за інші напрями їх забезпечення і діяльності, за додержання принципів соціальної справедливості. Тому погрози і насильство підлеглих військовослужбовців, будучи незадоволеними правомірними діями командирів і начальників,

намагання залякати і негативно вплинути на їхню службову діяльність є надзвичайно небезпечними.

Разом з тим, аналіз змісту ст. 405 КК засвідчує, що під захистом цієї правової норми знаходиться лише особа начальника, а такі важливі ознаки кримінального правопорушення, які підвищують суспільну небезпеку цього злочину (спричинення тяжких наслідків, повторність, застосування при його вчиненні, крім зброї, інших предметів як-от боєприпаси чи інші небезпечні предмети, що обтяжують кримінальну відповідальність), не містяться в диспозиціях цієї статті.

Крім того, існують проблеми в питаннях кваліфікації вказаного злочину в разі його вчинення щодо військовослужбовців Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, інших представників військових формувань з правоохоронними функціями, повторно. Потребують аналізу і питання, пов'язані із застосуванням до засуджених військовослужбовців окремих видів покарань, а також судової практики у разі погрози або насильства щодо начальника, вчинених в особливий період, в бойовій обстановці.

Не отримала належного висвітлення у наукових публікаціях і генеза кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника, періодизація розвитку вказаної правової норми, оскільки не досліджувались. Залишаються поза увагою і питання компаративістського аналізу цього злочину із військовим кримінальним законодавством інших держав.

Для обґрунтування теоретичних положень у дослідженні були використані наукові праці українських та зарубіжних учених, як: Г.М. Анісімов, Х.М. Ахметшін, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, Л.П. Брич, Н.В. Васильєв, Р.В. Вереша, П.А.Воробей, Т.А. Денисова, Ю.П. Дзюба, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, Я.Н. Єрмолович, М.І. Карпенко, В.А. Клименко, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.Н. Кудрявцев, В.І.Курляндський, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський,

В.А.Мисливий, І.І. Митрофанов, А.А.Музика, В.О.Навроцький, Б.С. Нікіфоров, Т.Б. Ніколаєнко, М.І. Панов, О.О. Пашенко, А.А. Піонтковський, С.О. Письменський, О.Р. Полегенька, Є.В. Прокопович, А.В. Савченко, О.М.Сарнавський, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, М.С. Туркот, М.І.Хавронюк, Г.І.Чангулі, В.М. Чхіквдзе, Ю.С. Шемшученко, Н.Н. Ярмиш та інші.

Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин, пов'язаних із захистом особи командира / начальника розроблялися в юридичній літературі у попередній період недостатньо і на дисертаційному рівні не досліджувались.

Серед комплексних досліджень військових злочинів зазначаємо дисертації:

В.О. Бугаєва «Військові злочини і покарання» (2002 р.), який на підставі 10-ти літнього періоду наявного законодавства у військовій сфері України запропонував визначити спеціальний суб'єкт військового злочину, вдосконалити кваліфікацію окремих військових злочинів, вчинених особами, які стали непридатними до військової служби чи були неправомірно призвані, окремі питання виконання арешту щодо різних категорій засуджених військовослужбовців; [17]

Т.Б. Ніколаєнко «Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців» (2019 р.), яка досліджувала кримінально-виконавчі аспекти призначення та виконання спеціальних покарань, що застосовуються до військовослужбовців, їх систему, правове регулювання та напрями удосконалення; [122]

С.О. Харитонова «Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації» (2019 р.), який розглядав відповідні методологічні підходи в дослідженні проблем кримінальної відповідальності за військові злочини; поняття таких термінів, як «військовий злочин», «склад військового злочину»; питання системного підходу у дослідженні військових злочинів, їх кваліфікацію та застосування покарання у разі їх вчинення; [215]

М.І. Карпенка «Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України» (2020 р.), який визначив періодизацію розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за військові злочини на території України, систематизував зміст основних чинників соціально-правової обумовленості заборони військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України; запропонував нову систему військових кримінальних правопорушень у розділі «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України», переглянути судову практику призначення військовослужбовцям покарань за окремі військові злочини та інші досить цікаві пропозиції. [75]

Окремі аспекти кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника розроблялися і висвітлювалися в юридичній літературі (у підручниках і навчальних посібниках з кримінального права, коментарях до розділу XIX Особливої частини КК), але не відображають всього спектру проблем і шляхи їх вирішення, які є в наявності.

Беручи до уваги вищезазначене, є очевидним, що їх вирішення потребує комплексного дослідження питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за погрозу або насильство щодо начальника / командира.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана, виходячи із завдань, що витікають з актів законодавства України, пов'язаних з дотриманням порядку несення і проходження військової служби, передбачених: Конституцією України, законами України «Про військових обов'язок і військову службу» в редакції від 04.04.2006, «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» і «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 р., «Про оборону України» в редакції від 05.10.2000 р., «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 13.05.1999 р. та іншими; Стратегією воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021; Пріоритетних

напрямів розвитку правової науки на 2016–2020рр., затверджених загальними зборами Національної академії правових наук України 03.03.2016. Робота ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, прийнята Верховною Радою України 18.03.2004 № 1629-IV та виконана в межах науково-дослідних робіт ВНЗ «Національна академія управління» на 2022–2024 рр.

- «Правові засади забезпечення національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер 0122U202085);

- «Правове забезпечення суспільних відносин в умовах європейської інтеграції» (державний реєстраційний номер 0122U202084).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – це комплексна наукова розробка теоретичних положень кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника, а також формування на даній основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, що спрямовані на удосконалення законодавства у цій сфері й практики їх застосування.

Задля досягнення даної мети поставлені такі основні *завдання*:

- дослідити витoki (генезу) військового злочину (військового кримінального правопорушення), передбаченого ст. 405 КК України, а також сучасний стан проблеми;

– розробити поняття військового злочину за ст. 405 КК України і з’ясувати соціально-правову обумовленість даної заборони;

– встановити об’єктивні ознаки військового злочину погроза або насильство щодо начальника;

- з’ясувати суб’єктивні ознаки військового злочину, передбаченого ст. 405 КК України;

- дослідити кваліфікуючі ознаки військового злочину погроза або насильство щодо начальника;

– провести розмежування військового злочину, передбаченого ст. 405 КК України, від суміжних кримінальних правопорушень;

– здійснити порівняльно-правове дослідження військового злочину, передбаченого ст. 405 КК, за кримінальним законодавством України і аналогічного кримінального правопорушення за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав, та, використовуючи їх досвід, розглянути можливість його використання;

- проаналізувати заходи кримінально-правового характеру (призначення покарань, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування), що застосовуються до осіб, які вчинили погрозу або насильство щодо начальника;

- визначити напрями кримінально-правової політики у сфері охорони військового правопорядку від погроз або насильства щодо начальників і командирів;

– на підставі проведеного дослідження запропонувати зміни і доповнення для вдосконалення ст. 405 КК України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини з належного забезпечення і виконання статутних вимог щодо підпорядкування підлеглих і дотримання ними поваги до командирів і начальників у зв'язку з виконанням обов'язків з військової служби.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника за ст. 405 Кримінального кодексу України.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження у процесі роботи використано різні методи, форми, способи наукового пізнання, зокрема сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, характерних для юридичної науки, застосування яких допомогло розв'язанню проблем, визначених метою та задачами дослідження. На філософському рівні використання *методів діалектики* та його категорій (застосовувалися у всіх розділах дисертації) сприяло осмисленню проблематики дослідження, його методології, дозволило його структурувати за розділами та підрозділами, здійснити дослідження поетапно (від об'єкта до інших елементів складу злочину).

Загальнонауковий рівень дослідження представлено *формально-логічними* прийомами теоретичного пізнання, що посприяло сформулювати нові визначення, усунути неточності і суперечності (пп. 1.3, 2.2, 3.4). *Логіко-догматичний метод* (використовувався в усіх підрозділах дисертації для тлумачення юридичних конструкцій, визначення позитивних і негативних рис ст. 405 КК України та правових норм кримінального законодавства окремих зарубіжних держав) допоміг проаналізувати кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника, з приводу дотримання правил формальної логіки та законодавчої техніки конструювання диспозицій і санкцій цієї статті (ст. 405 КК України). Використання *історико-правового методу* сприяло дослідженню витоків кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника на території сучасної України упродовж тривалого часу, визначити періодизацію становлення правової норми, передбаченої ст. 405 КК України, на основі історіографії, що ґрунтується на історико-правових джерелах; отримати адекватну інформацію про об'єкт дослідження (пп. 2.1). Використовуючи цей метод, досліджено проблеми розвитку кримінально-правової охорони особи начальника / командира шляхом порівняльно-правового аналізу кримінального законодавства різних епох. Застосування *компаративістського методу* мало місце під час аналізу правової норми, що передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника як в Україні, так і інших державах (пп. 3.3). *Системний метод* дозволив з'ясувати внутрішню побудову і взаємозумовлені системи відповідної норми Кримінального кодексу України та деяких зарубіжних держав. На конкретно-науковому рівні використано комплекс таких методів, як *експертних оцінок, інтерв'ювання, статичного аналізу* для отримання фахових оцінок, суджень респондентів, що мають професійний досвід і відповідні знання для визначення мотивів вчинення військового злочину за ст. 405 КК України, для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними

параметрами з наступною інтерпретацією одержаних результатів; для аналізу та узагальнення статистичної звітності, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики, оцінки ефективності правозастосовної діяльності (пп. 4.1-4.3).

Емпіричну основу дослідження становлять: а) інформація щодо загальної кількості засуджених осіб за вчинення злочинів, передбачених ст. 405 КК (за даними Державної судової адміністрації України), впродовж 2001–2022 рр.; б) статистичні дані про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за вчинені військові злочини (статистична звітність № 6), надані Державною судовою адміністрацією України за період 2012–2022 рр.; в) відомості, одержані у результаті вибіркового вивчення кримінальних проваджень (кримінальних справ) відповідної категорії, розглянутих судами України в 2018–2021 рр. (35 проваджень); г) аналіз 203 судових рішень (вироків) за кримінальними провадженнями за ст. 405 КК України (за 2011–2022 рр.);

д) результати анкетування за спеціальною програмою офіцерів Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (152 особи), 106 військовослужбовців Національної гвардії України щодо проблем кримінально-правової охорони командирів / начальників у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби.

Крім того, опитано 23 суддів, частина з яких розглядали кримінальні провадження за участі військовослужбовців, що вчиняли військові злочини, в тому числі і за ст. 405 КК.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація за характером і змістом досліджених питань є першою в Україні комплексною і системною науково-дослідною працею, присвяченою кримінальній відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника за ст. 405 КК України. Праця містить теоретичні положення та науково обґрунтовані результати в галузі кримінального права України, що

розв'язують важливе наукове та науково-прикладне завдання, зазначене у меті дослідження. На підставі отриманих результатів у роботі сформульовано ряд положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки, зокрема:

вперше:

– на основі існуючої історіографії, яка ґрунтується на історико-правових джерелах, визначено періодизацію розвитку правової норми про кримінальну відповідальність за військовий злочин – погроза або насильство щодо начальника на території України, яка бере свій початок ще з часів Київської Русі і в своєму розвитку пройшла тривалий період, починаючи з III періоду, який охоплює X-XIV ст., коли українські землі були під управлінням князів і характеризується «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв»;

– визначено, що структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є *суб'єкти (носії) цих відносин*. З одного боку – це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом і інші особи не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиноначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства.

Предметом відносин військового злочину є погроза або насильство щодо начальника є відносини (умови), які забезпечують недоторканність особи командира, начальника зі сторони підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється

соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин;

– запропоновано диспозицію ч. 4 ст. 405 КК доповнити особливо кваліфікуючими ознаками «повторно», «із застосуванням боєприпасів чи інших предметів», «що спричинили тяжкі наслідки» і викласти її у наступній редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї, боєприпасів чи інших предметів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці,-»;

- пропонується, що у разі вчинення погрози або насильства щодо начальника, коли такою особою є начальник у статусі військовослужбовця Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, має місце дія, яка посягає на суспільні відносини, які мають ознаки двох безпосередній об'єктів, характерних злочинам за ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») і 405 КК. Диспозиція злочинів за ст. 345 КК передбачає, що посягання, в разі вчинення зазначеного злочину, спрямоване проти працівника правоохоронного органу, якими є військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. За ст. 345 КК основним безпосереднім об'єктом злочину є «нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я». Коли ж розглядаємо зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 405 КК, то ведемо мову про суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, закріплений в ст. 28-34 («Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням») Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військову честь, гідність, здоров'я командирів і начальників. Таким чином має місце одночасне посягання на два різні безпосередні об'єкти злочинів, які

знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. За таких обставин вчинене підлягає кваліфікації з урахуванням вимог ст. 33 КК за правилами ідеальної сукупності вчинених злочинів за відповідними частинами ст. 345 і 405 КК України;

- пропонується, що у разі, коли образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника здійснюється словами, жестами, письмово або іншими діями з метою спричинити шкоду його військовій честі або гідності, вчинене має передбачати адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення. З цією метою пропонуємо доповнити главу 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення наступними положеннями:

«Стаття 172-21. Наклеп щодо командира або начальника

Наклеп, тобто поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять особу командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, -

карається ...

Стаття 172-22. Образа командира або начальника

Образа, тобто умисне приниження честі і гідності командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, -

карається ...»; [92]

- запропоновано підвищити мінімальну межу покарання у виді позбавлення волі на певний строк за ч. 4 ст. 405 КК України з 5-ти до 6-ти років за вчинення погрози або насильства щодо начальника, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї, боєприпасів чи інших предметів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці; паралельно розробити дієвий механізм покарання суб'єктів злочинів в середині частин у військових підрозділах, з метою не доведення справ до суду, а підвищена межа до 6-ти років, буде

запобіжником для вчинення злочинів у тому числі, як превентивний метод.

удосконалено:

- розуміння суспільної небезпечності військового злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК України, який характеризується високим рівнем небезпеки не тільки для військового правопорядку, але і для воєнної безпеки держави в цілому, оскільки посягає на порушення принципу єдиноначальності як одного із основоположного у побудові і функціонуванні військових формувань, утворених відповідно до законів України;

- розуміння поняття «суб'єкт військового злочину» - погроза або насильство щодо начальника за ст. 405 КК України, якими можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

дістали подальшого розвитку:

- пропозиції доповнити назву ст. 405 КК і диспозиції ч. 1-2 цієї правової норми положенням про охорону особи командира від погрози або насильства зі сторони підлеглих, оскільки зміст термінів «начальник» і «командир» мають різне тлумачення, виклавши в наступній редакції:

«Стаття 405. Погроза або насильство щодо *командира* або начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв *командирові* або начальникові, *або іншій особі, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,* або знищенням чи пошкодженням їх майна у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо *командира* або начальника, *або іншої особи, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-»*; [92]

- теоретичні положення щодо змісту додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкта злочину «погроза або насильство щодо начальника», які полягають в тому, що у разі вчинення зазначеного злочину має місце посягання на статус командира / начальника, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання;

- базові положення щодо поняття, суті та змісту військово-кримінальної політики при винесенні покарань за вчинення військових кримінальних правопорушень (погрози або насильства щодо начальника). З цією метою необхідно реанімувати систему і структуру органів військової юстиції (військова прокуратура, військові суди), створення військової поліції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені у дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації мають як теоретичний, так і прикладний зміст та використані у:

– *законотворчій діяльності* – у разі внесення змін і доповнень до чинного законодавства, а також його вдосконалення: лист від Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 23.12.2022 р. № 04-27/12-2022/221788 (додаток Л) та лист Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України від 20.01.2023 р. № 298/2/196 (додаток М);

– *практичній діяльності* – для використання досліджень в процесі аналітичної діяльності суддів та працівників апарату Верховного Суду, лист Верховного Суду від 29.09.2022 р. №2633/0/2-22 (додаток Е);

– *науково-дослідній діяльності* – як інформацію для підготовки

науково-практичних і навчально-методичних досліджень, акт впровадження ПВНЗ «Європейський університет» від 15.11.2022 р. (додаток Ж);

– *освітньому процесі* – як матеріал для підготовки викладання навчальних дисциплін, акти впровадження: ВНЗ «Національна академія управління» від 10.11.2022 року (додаток Н); ПВНЗ «Європейський університет» від 15.11.2022 р. (додаток З), Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 18.11.2022 р (додаток І), Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського від 30.11.2022 р. (додаток К).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління». Результати дослідження були оприлюднені на 7 науково-практичних конференціях і семінарах: *«Толерантність, як цивілізаційна ознака сучасного демократичного суспільства»* (м. Київ, 16 травня 2019 р.), *«Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини»* (м. Запоріжжя, 27-28 грудня 2019 р.), *«Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони»* (м. Київ, 24 грудня 2020 р.), *«Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони»* (м. Київ, 03 грудня 2021 р.), *«Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності»* (м. Хмельницький, 25.02.2022 р.), *«Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України»* (м. Київ, 10 жовтня 2022 р.), міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики»* (м. Київ, 12 травня 2022 р.) та *«Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України»* (м. Київ, 10 жовтня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у

13 наукових працях, серед яких 5 статей у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (з юридичних наук); 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 7 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародної науково-практичної конференції та семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з двох томів:

- 1 ТОМ складається з анотації, вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (220 найменувань) та додатків. Обсяг 1 ТОМУ дисертації складає 215 сторінок, з яких основний текст дисертацій - 169 сторінок.

- 2 ТОМ складається з додатків дисертації (14 одиниць). Обсяг 2 ТОМУ дисертації складає 253 сторінок.

Загальний обсяг дисертації - 468 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

1.1. Витоки та генеза кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника

Історія виникнення та становлення правової норми, що наразі передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України) розпочалася з того часу, як виникло військо, обов'язковими елементами функціонування якого були підлеглі і начальники. На теренах сучасної України письмовими пам'ятками, які збереглися і посприяють у дослідженні, є акти Київської Русі: «Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Розширена руська правда» [126, с. 10-11], а також пізніші юридичні збірники «Мірило праведне», списки «Кормчої книги» [171, с. 8-9] та ін. Разом з тим у зазначених актах мова велась про зброю як право власності у разі його пошкодження і менше як знаряддя насильства.

Так, «Русская правда. Краткая редакция» (по академічному списку) передбачала у ст. 13 «Аще поиметь кто ... любо оружие, ... то взяти ему свое, а 3 гривне за обиду», у ст. 18 «А иже зломить копье, либо щит ..., то скотом ему заплатити ...». [167, с. 7-8].

У наступному стародавньому акті «Русская правда. Пространная редакция» (текст по троїцькому списку), як мінімуму ст. 23, 24, 26 йшла мова про зброю і відповідальність за її неправомірне використання.

Зокрема, зазначені статті передбачали: ст. 23 - «Аже кто ударить мечемь не вынез его, или рукоятю, то 12 гривен продажи за обиду»; ст. 24 - «Ажеливынез меч, а не утнеть, то гривна кун»; ст. 27 - «Аче ли утнеть руку, и отпадеть рука или усохнеть, или нога, или око, или не утнеть, то полувирье 20 гривен, а тому за век 10 гривен» [167, с. 13].

У подальшому протягом кількох століть кримінальне законодавство на території України формувалось під впливом актів законодавства держав, до території яких відносились українські землі, зокрема, Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського, а пізніше Російської імперії [69, с. 18].

Литовський статут 1529 року у ст. 6 «Как должен быть наказан тот, кто оскорбил великокняжеского вранника или посланца» передбачав: «Также если бы над нашим земским вранником или посланцем при выполнении ими нашего земского поручения кто-либо из наших подданных совершил насилие, ранил его или побил, тот должен быть приговорен к смертной казни, как если бы оскорбил наше великокняжеское достоинство» [167, с. 58].

Як зазначає О.В. Макаренко «джерелами кримінального ... права даного часу були: звичаєве право, церковне право, Магдебурзьке право, Литовські статuti, гетьманське законодавство, російське право» [104, с. 12].

Особливий інтерес для нас представляє козацьке звичаєве право, що сформувалось на Запорізькій Січі, яке за своїм змістом поділялось на публічне і приватне. Як вказує О.В. Макаренко, на Запорізькій Січі з військових злочинів були поширені « ... із злочинів проти особи – вбивства, нанесення побоїв» [104, с. 13].

М.І. Хавронюк зазначає, що у 1743 р. був підготовлений збірник під назвою «Права по которым судится малороссийский народ», який не отримав законодавчого затвердження, але цікавий як проект збірника законів, який був складений на основі кодифікації чинних на Україні джерел писаного права, із змісту якого можна зрозуміти, «які злочини на початку XVIII століття на Запоріжжі фактично вважалися військовими ...» [209, с. 14-15].

Зокрема, кримінальну відповідальність могли тягнути дії за «...вбивство чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень одним військовослужбовцем другому, ... за поранення, удари та образи, за виклик на дуель у поході, для призвідника кулачної бійки, за вбивство в кулачній бійці чи на поєдинку (артикул 15)» [209, с. 14-15].

У подальшому відповідний внесок у розвиток російського військового законодавства вніс Петро І, який був автором «Воинского устава» 1716 р. [216, с. 61]. Зокрема, «Артикул воинский с кратким толкованием» від 26.04.1715 р., який був частиною II «Воинского устава» і представляв собою військово-кримінальний кодекс, в статтях 24-26 «гл. III – О команде, предпочтении и почитании и о послушании рядовых» передбачав відповідальність за: «а) образу фельдмаршала або генерала; б) напад на фельдмаршала або генерала; в) образу штаб-офіцера; г) образу унтер-офіцера; д) образу особи, яка виконує обов'язки з вартової служби; е) образу посадових осіб суду, комісарів і провіантних службовців».

Згідно статтей 25-26: «Арт. 25. Равномерное же право, како о фелт маршалах упомянуто, имеют полковники, подполковники, маоры и все прочие полковые офицеры, и подлежит каждому своего начальника должным образом почитать, и от подчиненного своего возиметь оное почтение.

Арт. 26. Есть ли рядовой грозит будет своего сержанта, фуриера, каптенармуса, или капрала бить, или браня уязвить одного, или одному противиться будет, когда ему что повелять к службу его величества управлять, и случится сие в походе против неприятеля, или в лагере, в котором караулы розставлены: тогда оный лишен будет живота. А ежели вне упомянутых случаев приключится, надлежит жестоким наказанием наказать, и именно шпицрутенами»[2, с. 291; 216, с. 63].

У подальшому злочин, що аналізується за ст. 405 КК України, був передбачений у різних варіантах главами 1 «О нарушениях воинского чинопочитания и подчиненности», 2 «Об оскорблении и насильственных действиях против караула и должностных лиц военного звания» розділу другого «Воинского устава о наказаниях» 1867-1868 рр. [170, с. 29-39].

У період українського державотворення 1917-1921 рр. положення норм щодо «воинского чинопочитания и подчиненности», «об оскорблении и насильственных действия ...» розділу другого «Воинского устава о наказаниях» 1867-1868 рр. суттєво не змінилися. Більше того, вони були

перекладені на українську мову і містилися у Військовому карному статуті, який був підготовлений у липні 1919 р. законодавчим відділом Головної військової судової управи (м. Кам'янець на Поділлі) [24, 180 с.]. Зокрема, ст. 96-112 була передбачена кримінальна відповідальність за порушення військової пошани рангів та підлеглості, а ст. 113-123 – за образу військової сторожі та урядових осіб військової статі та про насильницькі проти них дії.

Наступним етапом криміналізації дій у виді «погрози або насильства щодо начальника» стало прийняття 23 серпня 1922 р. Кримінального кодексу УСРР, введеного в дію з 15 вересня 1922 р., ст. 201 якого передбачала кримінальну відповідальність за: «образу підлеглим військовослужбовцем свого начальника при виконанні останнім службових обов'язків, якщо образа нанесена насильницькими діями (ч. 1); якщо ж образа була нанесена тільки на словах або не насильницькими діями (ч. 2)» [195, с. 490], то це був інший злочин, який відрізнявся від попереднього за ч. 1 способом його вчинення як ознакою об'єктивної сторони.

Положення про військові злочини від 31 жовтня 1924 р. залишило без змін ч. 1-2 ст. 201 КК УСРР 1922 р. [216, с. 98]. У подальшому при прийнятті Положення про військові злочини від 27 липня 1927 р. вищезазначені діяння у ст. 5 передбачали, що:

«а) Образа насильницькими діями підлеглим начальника або молодшим старшого, при виконанні хоча би одним із них обов'язків з військової служби, тягне за собою позбавлення волі без суворої ізоляції на термін не нижче 6 місяців.

б) Образа, нанесена за тих же умов на словах або ненасильницькими діями, тягне за собою позбавлення волі без суворої ізоляції на термін до 6 місяців»[198, с. 29].

Як зазначав Н.А. Філін, «попередня редакція цієї статті передбачала на увазі нанесення образи тільки начальником підлеглому і навпаки, відносячи образу військовослужбовцем або військовозобов'язаним «старшого» чи «старшим» першого до числа злочинів, передбачених загально цивільним

кримінальним кодексом. Діюча редакція не залишила більше сумнівів в даному питанні, чітко вказуючи на образу старшого або старшим як на злочинне діяння, передбачене ст. 5 Положення про військові злочини.

Точно так же з вичерпною чіткістю визначені ознаки військової образи при виконанні образувачем або ображеним обов'язків з військової служби» [198, с. 30].

Військові злочини, передбачені Положенням про військові злочини від 27.07.1927 р., без змін були включені до КК УСРР у редакції 1927 р., який набрав чинності з 1 липня 1927 р. [94, с. 270], а ст. 5 Положення про військові злочини була передбачена в артикулі 206-5 КК УСРР.

У подальшому на підставі Указу Президії Верховної Ради колишнього СРСР від 15.02.1957 р. Положення про військові злочини 1927 р. було доповнено раніше не відомим чинному законодавству складом, що установив кримінальну відповідальність за погрозу начальнику [19], що нині передбачений ч. 1 ст. 405 КК України.

Завершилась кодифікація військових злочинів прийняттям Верховною Радою колишнього Союзу РСР 25 грудня 1958 р. Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини [66, с. 10-23], який окремою главою XI «Військові злочини» був включений до КК УРСР, прийнятого 4-ю сесією Верховною Радою УРСР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. і введений у дію з 1 квітня 1961 р. [93].

Ст. 5-6 зазначеного Закону (ст. 235 КК УРСР «Погроза начальникові», ст. 236 «Насильницькі дії щодо начальника») передбачали кримінальну відповідальність:

«а) Погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень або нанесенням побоїв начальникові в зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі, -

карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до трьох років.

б) Те саме діяння при пом'якшуючих обставинах, -

тягне застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил ...

в) Діяння, передбачене пунктом «а» цієї статті, вчинене у воєнний час або в бойовій обстановці, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Стаття 236. Насильницькі дії щодо начальника

а) Нанесення тілесних ушкоджень або побоїв начальникові в зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі, -

карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років.

б) Ті самі діяння, вчинені у воєнний час або в бойовій обстановці, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються смертною карою або позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років» [67, с. 403-404].

Крім того, ст. 237 «Образа підлеглим начальника і начальником підлеглого» КК УРСР передбачала покарання за:

«а) Образа на словах або насильницькою дією підлеглим начальника чи молодшим старшого, а так само начальником підлеглого чи старшим молодшого при виконанні хоча б одним з них обов'язків по військовій службі, - карається позбавленням волі на строк від трьох до шести місяців.

б) Ті самі діяння при пом'якшуючих обставинах, -

тягнуть застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил ...

в) Образа насильницькою дією, нанесена при умовах, зазначених у пункті «а» цієї статті, -

карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років» [67, с. 404].

У подальшому на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 29 лютого 1984 р. до ст. 237 КК були внесені зміни, згідно яких ця стаття набула наступного змісту:

«Стаття 237. Образа підлеглим начальника або начальником підлеглого

Образа насильницькою дією підлеглим начальника, а так само начальником підлеглого, -

карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років» [91, с. 127].

У подальшому при прийнятті КК України 5 квітня 2001 р. зазначені злочини «Погроза начальникові» і «Насильницькі дії щодо начальника» були об'єднані у ст. 405 КК [92]. У ч. 1 цієї статті законодавцем була додатково криміналізована погроза начальникові «знищенням чи пошкодженням його майна», а у ч. 2 «насильство щодо начальника» - «вчинення інших насильницьких дій».

Дії у виді образи насильницькою дією підлеглим начальника, а так само начальником підлеглого за ст. 237 КК були декриміналізовані при прийнятті КК України 05.04.2001 р., а щодо «образи підлеглим начальника або начальником підлеглого» на словах або ненасильницькими діями декриміналізовані ще раніше на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 29 лютого 1984 р. [23].

Зміст ст. 405 («Погроза або насильство щодо начальника») КК України від 05.04.2001 р. з наступними змінами і є предметом нашого дослідження.

Беручи до уваги періодизацію військових злочинів, запропоновану М. Карпенком [70, с. 129–133], яка ґрунтується на достовірних джерелах, можемо констатувати, що витoki правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за ст. 405 КК, беруть свої начала, починаючи з III періоду, який охоплює X–XIV ст. «коли українські землі були під управлінням князів» і характеризуються «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв» [70, с. 129–133]. У подальшому, аж до 2001 р. норми кримінального законодавства за погрозу або насильство щодо начальника неодноразово змінювалися у залежності від способів їх вчинення і трактування законодавцем, але і надалі є суспільно небезпечними діями для військового правопорядку, як об'єкта кримінально–правової охорони.

1.2. Поняття та соціальна обумовленість злочину - погроза або насильство щодо начальника

Основою існування правової держави є функціонування системи законів та норм права, які у свою чергу забезпечують суспільну безпеку у державі по всіх напрямках її діяльності виключно в інтересах людини. У свою чергу суспільна небезпечність виявляється у спричиненні або створенні небезпеки спричинення шкоди суспільним відносинам, зокрема, інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються законом про кримінальну відповідальність. У кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби за ними стоять інтереси більш високого рівня - воєнна безпека держави, а саме стан захищеності країни від озброєної агресії.

Зокрема, воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей [163].

Зміст ч. 1 ст. 401, назва розділу XIX Особливої частини КК України свідчить про те, що законодавець розглядає соціальну цінність охоронюваних суспільних відносин із порядком несення або проходження військової служби, яка органічно пов'язана із обороноздатністю України, оскільки розглядається військовим законодавством як засіб забезпечення виконання військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, оборонної функції держави. Тому «аналіз діянь, що вчиняються у військовій сфері, на предмет визначення характеру та ступеня їх суспільної небезпечності має здійснюватися через призму того, чи спричиняється шкода обороноздатності держави або чи створюється реальна загроза її спричинення. Шкода є однією із об'єктивних ознак злочинного діяння та однією із визначальних для його

суспільної небезпечності. У ній проявляється антисоціальна властивість злочину (нині кримінального правопорушення – Н.Ф.)» [169, с. 19].

Військові кримінальні правопорушення підривають боєздатність військових підрозділів і як наслідок спричиняють шкоду військовому правопорядку. Тобто суспільна небезпечність кримінальних правопорушень проти військової служби виражається у спричиненні або в створенні загрози спричинення шкоди інтересам воєнної безпеки держави. Тому суспільна небезпечність військового злочину – погроза або насильство щодо начальника, передбаченого ст. 405 КК України, є очевидною, оскільки вчинення зазначеного злочину є посяганням на командирів і начальників, які відповідно до ст. 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV [164], є єдиначальниками у відповідних органах військового управління, військового командування, підрозділах і особисто відповідають перед державою за бойову та мобілізаційну підготовку довіреної їм військової частини, корабля, підрозділу; за забезпечення охорони державної таємниці; за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу; за внутрішній порядок, стан і збереження озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, пального і матеріальних засобів; за всебічне забезпечення військової частини, корабля, підрозділу; за додержання принципів соціальної справедливості. Тому успішне виконання ними своїх службових обов'язків є необхідною умовою забезпечення належної військової дисципліни і одночасно гарантує недоторканність, як їх особи, так і їхньої честі та гідності.

Разом з тим судова статистика свідчить про протилежне. За період дії чинного КК України протягом 2001-2022 рр. за вчинення злочину, передбаченого ст. 405 КК, було засуджено 252 військовослужбовців, із них після початку агресії Російської Федерації проти України, тобто за 2014-2022 рр. за цей злочин засуджено 213 військовослужбовців [76, с. 258]. У

переважній більшості потерпілими були командири і начальники молодшої і середньої ланки, які пліч опліч виконують свої обов'язки з особовим складом.

Крім того, суспільна небезпечність обох злочинів «погроза або насильство щодо начальника» є загрозою для військового правопорядку, оскільки посягає на його (начальника) можливість у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і рішуче керувати діями підлеглих в інтересах військової дисципліни, під якою розуміється «бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України» [147].

Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця:

- додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів;

- додержуватися правил взаємовідносин між військовослужбовцями, визначених статутами Збройних Сил України, зміцнювати військове товариство;

- виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і дотримуватися військового етикету;

- поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків.

Кожний військовослужбовець зобов'язаний сприяти командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку й дисципліни.

Командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, несе встановлену законом відповідальність [147].

Свого часу М.Й. Коржанський зазначав, що суспільна обумовленість кримінально-правової заборони визначається, головним чином, суспільною цінністю об'єкта охорони, економічними чинниками та ефективністю правової регламентації. Обираючи об'єкти кримінально-правової охорони, встановлюючи кримінально-правові заборони, законодавець повинен у першу

чергу враховувати суспільну цінність тих чи інших благ – об'єктів злочинного посягання [88, с. 62].

У свою чергу насильницькі дії щодо начальника, якому підлеглий, згідно статутів Збройних Сил України, повинен виявляти повагу і якого повинен захищати в бою, є надзвичайно грубою формою порушення військової дисципліни і утруднює виконання начальником / командиром своїх обов'язків з військової служби та спричиняє шкоду їх здоров'ю.

Недоторканність командира і начальника є тим маркером, який свідчить про стан військового правопорядку, під яким розуміється система суспільних відносин, яка складається у збройних силах на основі норм загального і військового законодавства, статутів, наказів командирів і начальників, який визначається суспільно-політичним устроєм держави, призначенням його збройних сил і характеризується реальним використанням воїнами широких прав і свобод і виконанням обов'язків, передбачених Конституцією, військовим законодавством [53, с. 584].

Поняття «суспільна небезпечність діяння» (або «ступінь суспільної небезпечності діяння»), як зазначає О.О. Пащенко [130, с. 168], не може характеризувати соціальну обумовленість кримінально-правових норм інших видів (не охоронних) і тому не має універсального характеру.

В.В. Сташис, М.І. Бажанов та інші науковці, вказували на ту обставину, що ознака суспільної небезпечності – це підстава для криміналізації діяння [177, с. 119; 63, с. 82]. І дійсно етапом криміналізації дій у вигляді «погрози або насильства щодо начальника» стало прийняття 23 серпня 1922 р. Кримінального кодексу УСРР, уведеного в дію 15 вересня 1922 р., ст. 201 якого передбачала кримінальну відповідальність за «образу підлеглим військовослужбовцем свого начальника при виконанні останнім службових обов'язків, якщо образа нанесена насильницькими діями (ч. 1); якщо ж образа була нанесена тільки на словах або ненасильницькими діями (ч. 2)» [195, с. 490], то це був інший злочин, який відрізнявся від попереднього за ч. 1 способом його вчинення як ознакою об'єктивної сторони.

У подальшому при прийнятті КК УРСР 1960 р. ст. 235 КК («Погроза начальникові») передбачала кримінальну відповідальність за пунктом «а) Погрозу вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень або нанесенням побоїв начальникові в зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі», а пункт а) ст. 236 («Насильницькі дії щодо начальника») встановив кримінальну відповідальність за «а) Нанесення тілесних ушкоджень або побоїв начальникові в зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі».

Крім того, пункт в) ст. 237 КК («Образа підлеглим начальника і начальником підлеглого») передбачав покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років за образу насильницькими діями, нанесеними при умовах, зазначених у пункті «а» цієї статті, тобто за «образу на словах або насильницькою дією підлеглим начальника чи молодшим старшого, а так само начальником підлеглого чи старшим молодшого при виконанні хоча б одним з них обов'язків по військовій службі» [67, с. 403-404]. Надалі, у КК України від 5 квітня 2001 р., зазначені злочини «Погроза начальникові» і «Насильницькі дії щодо начальника» були об'єднані у ст. 405 КК [92]. У ч. 1 цієї статті законодавцем була додатково криміналізована погроза начальникові «знищенням чи пошкодженням його майна», а у ч. 2 «насильство щодо начальника» – «вчинення інших насильницьких дій». Дії за ст. 237 КК УРСР 1960 р. («Образа підлеглим начальника або начальником підлеглого») на словах або ненасильницькими діями були декриміналізовані ще раніше на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 29 лютого 1984 р. [23].

Суспільна небезпечність обох злочинів «погроза або насильство щодо начальника» посягає на його можливість у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і рішуче керувати діями підлеглих в інтересах військового правопорядку. У свою чергу, насильницькі дії щодо начальника, до якого підлеглий, згідно зі статутами Збройних Сил України, повинен виявляти повагу і якого повинен захищати в бою, є надзвичайно грубою формою

порушення військової дисципліни й утруднює виконання начальником / командиром своїх обов'язків з військової служби та спричиняє шкоду їхньому здоров'ю.

Прикладом такої ситуації може слугувати засудження прапорщика ОСОБА_1, який 19.08.2015 р., будучи призначеним до складу прикордонного наряду в якості старшого, в районі населеного пункту на території Бердянського району Запорізької області разом з підлеглими ужили спиртні напитки. Факт порушення порядку несення прикордонної служби прапорщиком ОСОБА_1 і його двома підлеглими був виявлений трьома офіцерами Бердянського прикордонного загону, які відповідно до своїх функціональних обов'язків здійснювали перевірку порядку несення прикордонним нарядом служби. «Діючи умисно та усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх діянь, передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків та бажаючи їх настання, прапорщик ОСОБА_1 висловив майору ОСОБА_2, майору ОСОБА_3 та старшому лейтенанту ОСОБА_4, які для ОСОБА_1 являються начальниками за військовим званням, погрозу вбивством. Одразу після висловлених погроз вбивством ОСОБА_1 перевів запобіжник автомату ..., який був при ньому у положення автоматичного вогню, зарядив його шляхом досилання патрону у патронник та, направивши ствол автомату у бік майора ОСОБА_2, майора ОСОБА_3 та старшого лейтенанта ОСОБА_4, знову висловив їм погрозу вбивством із застосуванням зброї» [27]. Лише завдяки своєчасним діям інших військовослужбовців у прапорщика ОСОБА_1 автомат, заряджений патроном калібру 5,45 мм та готовий для стрільби, був відібраний.

За вчинення військового злочину, передбаченого ч. 4 ст. 405 КК України, який за строком покарання є тяжким злочином, прапорщика ОСОБА_1 суд визнав винним у вчиненні зазначеного злочину і призначив йому покарання на підставі ч. 1 ст. 69 КК України у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців на строк один рік.

Не піддаючи сумніву вірність кваліфікації вчиненого злочину, разом з тим вважаємо, що суд ступінь суспільної небезпеки, яка мала місце, недооцінив. Підтвердженням зазначеного може бути той факт, що погроза вбивством 3-м начальникам у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, пов'язаної з охороною державного кордону України, відбувалась в період дії в державі особливого періоду, крім воєнного стану, а також особою, яка в момент вчинення злочину перебувала у стані алкогольного сп'яніння.

Аргументом на підтримку вищезазначеного може бути і думка О.О. Пащенко, який зазначає, що «загальновизнаним у кримінально-правовій доктрині є розуміння суспільної небезпечності як соціальної, якісної ознаки, що віддзеркалює матеріальну сутність злочину і полягає в тому, що діяння заподіює чи створює загрозу заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Вона має значення не лише для визнання діяння злочином, але й для караності останнього. Тобто для охоронних кримінально-правових норм суспільна небезпечність діянь, відповідальність за які ними передбачена, має братися до уваги також під час аналізу санкцій, а не лише диспозицій» [130, с. 173].

Аналіз санкцій ч. 2-4 ст. 405 КК і судова практика їх застосування в період 2014-2021 рр. засвідчила про наступне. За ч. 2 цієї статті санкція передбачає покарання «позбавленням волі на строк від двох до семи років». Ч. 3 ст. 405, яка містить кваліфікуючу ознаку вчинення цього злочину «в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» передбачає покарання «позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років». За ч. 4 ст. 405 цей злочин, що може бути вчинений за особливо кваліфікуючих ознак – «групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» погроза або насильство щодо начальника «караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років».

Судді, які розглядали кримінальні провадження за цією категорією злочинів, у більшості випадків виносили покарання у виді позбавлення волі на

строк п'ять років, при цьому, звільняючи засуджених від покарання з випробуванням, не роблячи розрізнення, що мова йшла про злочини, передбачені ч. 3-4 ст. 405, які мають різний ступінь (рівень) суспільної небезпеки для військової сфери.

Так, протягом 2014-2021 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК, було засуджено 100 військовослужбовців, із яких до 68 винесено покарання на строк 5 років позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК. Протягом 2015-2021 рр. із 43 осіб, засуджених за вчинення злочину за ч. 4 ст. 405 КК, покарання на строк 5 років позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК було винесено 23 особам.

За реальним застосуванням покарання у виді позбавлення волі на певний строк, то за вказаний період 10 військовослужбовців були засуджені за ч. 3 ст. 405 на терміни від 1 до 6 років [додаток Д].

Суспільна небезпечність конкретної правової норми Особливої частини КК співвідноситься із соціальною обумовленістю кримінально-правових норм як частина і ціле. Тому ведучи мову про суспільну небезпечність військових злочинів у цілому, варто підтримати позицію С.О. Харитонова у тому, що соціальна обумовленість передбачити кримінальну відповідальність за військові злочини визначається різними факторами (підставами), серед яких основними, на його думку, є:

«1) підвищений ступінь суспільної небезпечності злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, що створює загрозу боєздатності військових частин і підрозділів;

2) поширеність цих злочинів у військовому середовищі;

3) особливий характер військової служби, що спрямована на забезпечення воєнної безпеки держави від зовнішніх і внутрішніх загроз з використанням зброї, яка пов'язана з безпекою для життя і яка має пріоритет перед іншими видами державної служби та іншою діяльністю;

4) особливий правовий статус військовослужбовців, пов'язаний зі специфікою завдань, які вони виконують;

5) виокремлення у кримінальному законодавстві питання захисту інтересів військової служби в самостійний розділ» [215, с. 57].

Окремі із зазначених факторів суспільної небезпечності військових злочинів конкретизує М.І. Карпенко, який з цього приводу зазначає, що «змістом основних чинників соціально-правової обумовленості заборони військових злочинів, передбачених ст. 402–435 КК, є: 1) соціально-кримінологічний – полягає в небезпеці завдання шкоди суспільним відносинам, що становлять зміст військового правопорядку як родового об'єкта кримінально-правової охорони; у наявності в діяннях достатньо високого рівня суспільної небезпеки; у відносній їх поширеності; 2) нормативно-правовий – свідчить, що ця заборона повинна відповідати нормам Конституції України; внутрішній логічній несуперечливості заборони, передбаченої ст. 402–435 КК, іншим нормативно-правовим актам, що стосуються військової сфери; 3) культурно-історичний – свідчить, що заборона розглядається як продукт історії і культури та відповідає розвитку українського суспільства; 4) етичний – вказує, що заборона відповідає моральним нормам; 5) міжнародно-правовий – ця заборона ґрунтується на стандартах норм з прав військовослужбовців, інших осіб та їх безпеки під час несення та проходження військової служби» [82, с. 24].

Так, за період дії чинного КК України протягом 2001-2021 рр. за вчинення військових кримінальних правопорушень за даними Міністерства юстиції України, а потім Державної судової адміністрації України було засуджено 22547 військовослужбовців [76, с. 258-262].

Крім того, протягом 2022 року в ході широкомасштабної війни російської федерації проти України за військові злочини засуджено 1490 військовослужбовців, з них 31 особа за ст. 405 КК України (3 військовослужбовці за вчинення злочину за ч. 3 ст. 405 і 28 – за ч. 4 цієї статті) [208].

У своїй сукупності зазначені обставини належним чином зумовлюють необхідність встановлення, збереження та подальшого удосконалення

кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення. Більше того, враховуючи їх зростаючу суспільну небезпечність не лише для військового правопорядку, а і для воєнної безпеки України, М.І. Карпенко запропонував «передбачити розділ XIX Особливої частини КК у новій редакції, змінивши йому не лише назву на («Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України»), але і зміст, розмістивши на початку оновленої Особливої частини КК після розділів «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» і «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України». Зокрема, *глава 1* цього розділу повинна передбачати кримінальну відповідальність за *«Кримінальні правопорушення проти порядку комплектування сектору безпеки і оборони України»*. До цієї глави мають бути включені правопорушення за: 1) ухилення від призову на військову службу у мирний час; 2) ухилення від призову на військову службу за мобілізацією; 3) ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; 4) ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, вилучивши ці злочини з розділу XIV Особливої частини КК. *Глава 2 «Військові кримінальні правопорушення»* повинна передбачати відповідальність за злочини, що нині передбачені ст. 402–421, 425–432 КК, а також за кримінальні проступки. *Глава 3 «Кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду»* має передбачати кримінальну відповідальність за: ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації і у воєнний час; невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час, результатом яких спричинено істотну шкоду або тяжкі наслідки» [83, с. 392-393].

Підтримується позиція М. Карпенка щодо вищезазначеного і стосовно змісту Особливої частини нової редакції Кримінального кодексу України та

передбачення в ній розділу «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України» [80, с. 491].

Як зазначає О.М. Сарнавський, оптимізація механізму кримінально-правового регулювання суспільних відносин у військовій сфері є нагальною потребою сьогодення. Розширення меж кримінально-правового регулювання шляхом криміналізації суспільно небезпечних діянь, що вчиняються у військовій сфері, має бути орієнтоване на забезпечення належних умов для ефективного виконання державою оборонної функції. При цьому, при нинішній військово-політичній обстановці в Україні, враховуючи посилення загроз її територіальній цілісності, чинник своєчасності здійснення законодавцем соціально обумовлених криміналізаційних процесів має надзвичайно важливе значення [169, с. 19].

Суспільна небезпечність злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК України, як і в цілому військові злочини, передбачені нині ст. 402-422, 425-435 КК, характеризуються високим рівнем безпеки, як для військового середовища, так і для держави в цілому, що має бути визначальним для посилення боротьби кримінально-правовими засобами із військовою злочинністю. Слід зазначити, що питання суспільної небезпечності не втрачають своєї актуальності з часом, а навпаки, спонукають до необхідності пошуку подальших шляхів вдосконалення як їх змісту, так і практики застосування [206, с. 259].

Події, що відбулися після 24 лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення і агресії збройних сил Російської Федерації проти України наочно підтвердили необхідність належного забезпечення, як воєнної безпеки нашої держави, так і наявності у Кримінальному кодексі України відповідних правових норм.

Висновки до розділу 1

1. Витоки військового злочину – погроза або насильство щодо начальника, передбаченого нині ст. 405 КК України, на теренах нашої держави беруть свій початок ще з часів Київської Русі і в своєму розвитку пройшли тривалий період. Зміст цих правових норм неодноразово змінювався, беручи свої начала, починаючи з III періоду, який охоплює X-XIV ст., коли українські землі були під управлінням князів і характеризуються «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв». У подальшому вони змінювались в залежності від суспільно-політичного устрою влади, способів їх вчинення і трактування законодавцем, але і до цього часу залишаються суспільно небезпечними діями для військової дисципліни, для якої відносини підлеглості разом з іншими принципами військового будівництва є базовими для військового правопорядку, як об'єкта кримінально-правової охорони [201, с. 122-125].

2. Суспільна небезпечність військового злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК України, як і в цілому військові кримінальні правопорушення, що передбачені нині ст. 402-422, 425 – 435-1 КК, характеризуються підвищеним рівнем небезпеки, як для військової сфери, так і для воєнної безпеки України, що має посилити боротьбу кримінально-правовими засобами із злочинністю серед військовослужбовців. При цьому питання їх суспільної небезпечності залишаються актуальними і спонукають шукати шляхи вдосконалення як їх змісту, так і судової практики.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 405 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Об'єкт і об'єктивна сторона складу злочину за погрозу або насильство щодо начальника

Об'єкт (з лат. *Objectum* – річ, предмет) – це те, що протистоїть суб'єкту, тобто свідомості, внутрішньому світу, як частина зовнішнього світу, як реальний об'єкт [199, с. 313]. Вчення про об'єкт злочину, як і про склад злочину є одним з центральних. Незважаючи на достатню кількість публікацій, що присвячені проблемі об'єкта кримінально-правової охорони [121, с. 29-121; 13, с. 70; 133, с. 111-112; 56, с. 128; 87, с. 86-94; 181, с. 24-25, 31, 35-36; 109, с. 123-129; 113, с. 34-35; 106, с. 322-323] та інші, єдиної думки в розумінні цього питання немає і воно зазнає постійних змін.

Об'єкт злочину – благо, якому злочином (нині передбачено, що і кримінальним проступком – Н.Ф.) завдається шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. Традиційно під об'єктом злочину розуміються суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певного закону про кримінальну відповідальність і яким злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди. Однак існують й інші підходи до визначення об'єкта злочину. Зокрема об'єктом злочину пропонується визнавати людину або її суб'єктивні права, соціальні цінності, правові блага, інтереси, правовідносини, сфери життєдіяльності людей, соціальну безпеку як відповідний результат функціонування суспільних відносин тощо [180, с. 627].

Беручи до уваги велику кількість різних поглядів на проблему об'єкта злочину, В.Я. Тацій робить висновок, що "проблема об'єкта злочину, дійсно, є актуальною, а наявний плюралізм підходів до її розв'язання, безумовно, збагачує загальне вчення про об'єкт злочину" [181, с. 42]. Ним зроблено висновок, з яким ми погоджуємось, що "на цьому етапі розвитку доктрини кримінального права концепція об'єкта злочину як суспільних відносин

виглядає найбільш переконливою та універсальною", переконливо аргументуючи, що "*по-перше*, вона дозволяє з'ясувати сутність соціальних відносин, що забезпечуються суспільними відносинами та перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, суб'єктів, які безпосередньо заінтересовані в їх охороні, та соціального зв'язку між особами, що є учасниками таких відносин, і в такий спосіб розкрити механізм завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. *По-друге*, завдяки цій теорії кримінально-правова доктрина збагатилася вченнями про суспільну небезпечність тих чи інших діянь, що визнаються злочинними. *По-третє*, поняття суспільних відносин допомогло визначити сутність взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами складу злочину" [181, с. 45].

Суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони представляє собою відповідні зв'язки між людьми, що складаються у процесі їх спільної матеріальної та духовної діяльності. Тому у структурі суспільних відносин вирізняють такі елементи, як: предмет, із приводу якого існують ці відносини; носії (суб'єкти) відносин; соціальний зв'язок між ними як зміст відносин. Зазначені структурні елементи суспільних відносин нерозривно пов'язані між собою, оскільки соціальний зв'язок не може існувати без предмета відносин і завжди має предметний характер. А на зміст цього зв'язку впливають суб'єкти суспільних відносин, бо він є певною формою їх взаємодії і взаємозв'язку. Визначення структури суспільних відносин дає можливість установити механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину, що може бути різноманітним, в залежності від того, в якій сфері людської діяльності відбулось порушення кримінального закону [180, с. 627].

До недавнього часу в науці кримінального права переважала думка про триступеневу класифікацію об'єктів злочинів «за вертикаллю» (загальний, родовий і безпосередній). Щодо військових злочинів (тепер військових кримінальних правопорушень – Н.Ф.), то нині запропонована їх чотиричленна класифікація, як така, що більш змістовно розкриває їх спрямованість посягання на суспільні відносини у військовій сфері, пов'язаній із порядком

несення або проходження військової служби [74, с. 64, 67, 72, 78, 84, 91-92, 96, 102-103, 109, 116; 169, с. 66-67; 215, с. 90].

Перш ніж розпочати аналіз об'єктивних ознак військового злочину – погроза або насильство щодо начальника, що є одним із задач нашого дослідження, в короткому викладі зазначимо окремі аспекти родового об'єкта військових кримінальних правопорушень.

На даний час в науковій літературі незалежної України є достатньо визначень родового об'єкта кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України. Їх проаналізував М.І. Карпенко [83, с. 138-152], який зазначає, що «родовим об'єктом військових злочинів є сукупність суспільних відносин у військовій сфері з приводу умов (стосунків), що забезпечують захист військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, для зміцнення їх боєздатності і боєготовності на належному рівні з метою забезпечення воєнної безпеки України» [82, с. 7].

У свою чергу В.О. Навроцький наголошує, що «родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення військової служби, який становить сукупність суспільних відносин (виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, під час їхньої службової і бойової діяльності, регламентованих нормами права, підзаконними нормативними актами, звичаями, які побутують у військовому середовищі, правилами співжиття в армійських колективах)» [117, с. 678].

М.С. Туркот, підтримуючи М.І. Карпенка, акцентує увагу на тому, що «родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) виступають суспільні відносини, які виникають у зв'язку з регулюванням порядку несення або проходження військової служби із забезпечення воєнної безпеки України» [184, с. 16].

Висвітленню сутності об'єктивних ознак військового злочину погроза або насильство щодо начальника у радянський період приділяли увагу у своїх

працях Х.М. Ахметшін [5, с. 35-41], Н.В. Васильєв [18, с. 101-115], Є.В. Прокопович [156, с. 145-160], В.М. Чхіквадзе [217, с. 482-485] та ін. вчені.

У незалежній Україні об'єктивні ознаки військового злочину – «Погроза або насильство щодо начальника» досліджували Г.М. Анісімов [1, с. 42-47], С.І. Дячук [61, с. 464-467], М.І. Карпенко [72, с. 72-78; 69, с. 226-229], М.І. Хавронюк [213, с. 112 - 119].

Крім того, питання кримінально-правової характеристики зазначеного злочину висвітлювались іншими фахівцями кримінального права у підручниках, навчальних посібниках, коментарях до ст. 405 КК України, які, як правило, містять інформацію загального характеру [90, с. 717-718; 117, с. 678-679, 693-694, 703; 119, с. 1142-1144 та ін.]. Відповідно, не всі питання об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину за ст. 405 КК України мають достатнє обґрунтування та дістали належне наукове висвітлення.

У кримінальному праві об'єктивні ознаки складу злочину передбачають наявність об'єкта і об'єктивної сторони складу злочину. З приводу поняття об'єкта злочину, то в даний час його визначення серед науковців різняться, про що вже зазначалось. Тому наше завдання полягає у здійсненні аналізу об'єкта, що характеризує конкретне військове кримінальне правопорушення. У цьому плані законодавець у ч. 1 ст. 401 КК зазначив, що «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом (розділ ХІХ Особливої частини КК – Н.Ф.) кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [92]. Наведене визначення характеризує зміст родового об'єкта військових кримінальних правопорушень, які передбачені розділом ХІХ Особливої частини КК. Першочерговим завданням є аналіз безпосереднього об'єкта злочину за ст. 405 КК, зміст якого більш точно можна розкрити через видовий об'єкт, який характерний для групи тотожних злочинів, що містяться у ст. 402-405 КК.

На думку М.І. Карпенка, «видовим об'єктом злочинів проти порядку підлеглості, передбачених ст. 402-405 КК, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає порушення принципу єдиноначальності командирів і начальників всіх рівнів, що за ступенем суспільної небезпеки для військового правопорядку є тяжкими або особливо тяжкими злочинами і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів «за горизонталлю» (основні і додаткові обов'язкові факультативні безпосередні об'єкти)» [69, с. 60].

Як зазначають науковці, під додатковим безпосереднім об'єктом злочину слід розуміти такі суспільні відносини, які, заслуговуючи самостійної охорони, захищаються законом про кримінальну відповідальність лише побічно, тобто у тому разі, коли їм неминуче загрожує небезпека заподіяння шкоди при вчиненні посягання на основний безпосередній об'єкт злочину. Наявність додаткового безпосереднього об'єкта значною мірою впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину і особи, яка його вчинила [169, с. 62].

С.О. Харитонов стверджує, що «видовий об'єкт відіграє роль, так би мовити, перехідного містка між родовим об'єктом – порядком несення (проходження) військової служби й об'єктами безпосередніми, тими конкретними суспільними відносинами, проти яких прямо й безпосередньо спрямовано злочинне діяння і які внаслідок цього спеціально беруться під охорону кримінального закону» [215, с. 107].

Ведучи мову про безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 405 КК, необхідно зазначити, що до 01 вересня 2001 р. у кримінальному законодавстві України була передбачена відповідальність за ст. 235 КК УРСР («Погроза начальникові») і за ст. 236 КК УРСР («Насильницькі дії щодо начальника») [120, с. 1055-1057; 200, с. 198].

Розкриваючи зміст безпосередніх об'єктів злочинів за ст. 235-236 КК УРСР (ст. 5-6 Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини

колишнього СРСР в редакції від 25.12.1958 р.), Х.М. Ахметшін зазначав, що безпосереднім об'єктом зазначених злочинів є відповідно:

- за ст. 5 «Погроза начальнику» встановлений у Збройних Силах порядок військової підлеглості, який забезпечує нормальну службову діяльність командирів (начальників) і їх особистість;

- за ст. 6 «Насильницькі дії щодо начальника» встановлений порядок військової підпорядкованості і особа начальника, його здоров'я. Посягаючи на особу начальника, підлеглий грубо порушує відносини підлеглості, закріплені у військових статутах. Характер цього злочину як військового визначається посяганням на відносини підлеглості, яке здійснюється шляхом спричинення шкоди здоров'ю начальника [65, с. 35, 38].

З приводу безпосереднього об'єкта злочину, що досліджується, Г.М. Анісімов зазначає, що його змістом «є порядок беззастережного підкорення начальнику, що встановлений у Збройних Силах і забезпечує йому можливість керувати діяльністю своїх підлеглих в інтересах військової служби. Додатковим об'єктом є життя, здоров'я та особиста недоторканність начальника» [1, с. 43]. У свою чергу С.І. Дячук вказує, що «об'єктом злочину є встановлений порядок підлеглості, а його додатковим безпосереднім об'єктом можуть також виступати безпека особи, її здоров'я та життя, громадський порядок» [61, с. 464]. Подібної позиції дотримується і М.І. Хавронюк, який зазначає, що «основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок підлеглості та військової честі, а його додатковим обов'язковим об'єктом – життя і здоров'я особи» [213, с. 112].

Більш змістовне визначення об'єкта злочину за ст. 405 КК з урахуванням останніх змін до цієї статті, на нашу думку, запропоновано М. Карпенком, який зазначає, що «основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, а його додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом – життя і здоров'я особи. Додатковий факультативний безпосередній об'єкт при погрозі або насильстві щодо начальника може мати місце ... в разі вчинення цього злочину в умовах

особливого періоду (крім воєнного стану), воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки при цьому не виключається посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю» [73, с. 74].

Аналізуючи зміст диспозицій ч. 1-2 ст. 405 КК, на нашу думку, додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, крім життя і здоров'я особи начальника, є його честь, гідність як фізичної особи в разі погрози психологічного чи фізичного посягання на нього, а також статус військовослужбовця, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання із-за неможливості належним чином протистояти і припинити злочин.

Іншими словами додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким паралельно із основним об'єктом завдається чи виникає загроза нанесення шкоди за умови, що вони (суспільні відносини) визначені як такий об'єкт законодавцем у змісті диспозиції правової норми.

Структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є *суб'єкти (носії) цих відносин*. Це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом і інші особи не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиноначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства. *Предметом відносин* військового кримінального правопорушення – погроза або насильство щодо начальника, який досліджується, є стосунки (умови), які забезпечують недоторканність особи командира, начальника зі сторони

підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється *соціальний зв'язок* (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин.

Начальник – це особа, якій постійно чи тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці. Розрізняють начальників за службовим становищем та за військовим званням (ст. 32–33 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України).

Інакше кажучи, військовий начальник – військовослужбовець (військовозобов'язаний, резервіст під час проходження зборів), громадянин України, який має підлеглих за посадою або за військовим званням, наділений правом пред'явити до них обов'язкові для виконання вимоги, пов'язані з проходженням або несенням військової служби, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення.

Характерними ознаками, властивими військовому начальнику, є:

наявність підлеглих;

право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження);

право давати оцінку діяльності своїх підлеглих;

право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації;

право приймати рішення по суті заявлених підлеглими клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо;

право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення.

Перелік військових начальників за посадою міститься у: статутах Збройних Сил України; законах України, які встановлюють статус, регламентують повноваження та функції військових формувань, створених відповідно до законодавства України, тощо; Бойовому статуті сухопутних військ.

Статутами (ст. 268–325, 332–341 Статуту внутрішньої служби ЗС України, ст. 31–69 Статуту гарнізонної та вартової служб ЗС України) передбачено ще одну категорію начальників за посадою, які виконують свої обов'язки винятково під час несення ними спеціальних (внутрішньої, вартової, вахтової, прикордонної) служб, бойового чергування тощо, тобто тимчасово. Зокрема, такими начальниками є черговий (оперативний черговий) військової частини, начальник варти (у гарнізоні, крім того, ще черговий варт), начальник патруля, черговий підрозділу, парку, їдальні тощо.

Згідно зі ст. 34 Статуту внутрішньої служби ЗС України у разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад – старший за військовим званням» [139, с. 81-82].

В енциклопедичній літературі статус начальника (військового) розглядається як: 1) посадова особа, яка має певні права і обов'язки по відношенню до підлеглих. Можуть бути: прямі начальники, яким військовослужбовці підпорядковані по службі хоча б і тимчасово, і безпосередні начальники – найближчі до підлеглих прямі начальники. Обов'язки, права і відповідальність начальників визначаються статутами Збройних Сил, керівництвами, інструкціями; 2) особа, яка очолює спеціальні війська, службу, військово-навчальні заклади, установи і ін. [53, с. 482].

Додатково такими можуть бути: начальник варти, начальник військової адміністрації, начальник військового ешелону (команди), начальник гарнізону, начальник гауптвахти Служби правопорядку, начальник органу управління Служби правопорядку в зоні відповідальності, начальник чергової зміни на гауптвахті та ін. [137, с. 116-120].

Командир – посадова особа у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України. Здійснює керівництво підрозділом, військовою частиною (кораблем), з'єднанням тощо. Його діяльність регулюється статутами Збройних Сил України.

Згідно зі ст. 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України командир є єдиноначальником і особисто відповідає перед державою за бойову та мобілізаційну готовність довіреної йому військової частини, корабля (підрозділу); за забезпечення охорони державної таємниці; за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу; за внутрішній порядок, стан і збереження озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, пального і матеріальних засобів; за всебічне забезпечення військової частини, корабля (підрозділу); за додержання принципів соціальної справедливості [164].

Командирами військових частин або підрозділів призначаються особи офіцерського, старшинського або сержантського складу в залежності від їх підготовки в атестаційному порядку.

На певну невідповідність понять термінів «начальник» і «командир» звернули увагу і респонденти при опитуванні.

Так більшість опитаних військовослужбовців ЗС України (51,32 %) з цього приводу зазначили, що відмінність між зазначеними поняттями витікає із їх повноважень, які пов'язані у «повноті обов'язків та відповідальності», що «командир приймає рішення, а начальник організує його виконання» [додаток А]. Військовослужбовці НГ України при анкетуванні теж звертали увагу на наявні відмінності у зазначених поняттях, у відповідях яких більшості не було ні на перше, ні на друге питання [додаток Б]. Не однастайними у своїх відповідях були і проанкетовані судді у кількості 23 осіб. Разом з тим більшість з них (52,63 %) відповіли, що «різниця в цих поняттях є і потребує уточнення» [додаток В].

Другою складовою об'єктивних ознак складу злочину є об'єктивна сторона, що розглядається як сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально – правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням [125, с. 64]. З приводу поняття об'єктивної сторони

складу злочину, її складових і змісту в юридичній літературі, як відмічає В.К. Матвійчук, відсутня єдність поглядів [106, с. 201].

Як зазначав В.М. Чхіквадзе, «з об'єктивної сторони військовий злочин характеризується дією або бездіяльністю, небезпечною для військової дисципліни і військового правопорядку» [217, с. 464]. У свою чергу Ф.С. Бражник стверджував про те, що «об'єктивна сторона військового злочину близько зв'язана з його об'єктом. Вона відображає спосіб, а у деяких випадках обсяг і розмір шкоди, яка спричиняється захищеним кримінально – правовою нормою суспільним відносинам. Об'єктивна сторона у значній мірі відображає суспільну небезпеку військового злочину» [176, с. 49].

З об'єктивної сторони злочин за ст. 405 КК вчиняється дією і може мати наступні форми виразу:

1) погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові, або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1 ст. 405 КК);

2) заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2 ст. 405 КК).

Погроза передбачає залякування командира або начальника нанесенням йому фізичної шкоди, а саме: «вбивством його, заподіянням йому тілесних ушкоджень будь-якого характеру і ступеня тяжкості, завданням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна. Інші види погроз (наприклад погроза розголосити відомості, які ганьблять начальника або близьких йому осіб, погроза дати ляпаса, погроза посягання на його статеву свободу або статеву недоторканість, а також погроза, висловлена в невиразній формі («ти у мене побачиш», «дочекаєшся» тощо)» [5, с. 35], не становлять злочину, передбаченого ст. 405 КК. А як кваліфікувати зазначені дії, коли подібна погроза здійснюється щодо командира? Командир (від лат. *commandare* - наказувати) – посадова особа у Збройних Силах України. Здійснює керівництво підрозділом, військовою частиною (кораблем), з'єднанням тощо

[139, с. 91]. Натомість начальник – це особа, якій постійно чи тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці. Згідно ст. 32-33 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України розрізняють начальників за службовим становищем і за військовим званням [164]. Системний аналіз відповідних положень статутів Збройних Сил України дає підстави стверджувати, що командир і начальник як військові службові особи мають між собою певні відмінності, що надає змогу заявляти про необхідність внесення відповідних доповнень як до назви вказаної статті, так і до диспозицій ч. 1 і 2 ст. 405 КК.

Вищезазначена теза підтверджується і додатковими роз'ясненнями термінів «командир», «начальник», що дані у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 1461-IX, прийнятого 20.05.2021 р., в якому роз'яснено, що:

«під військовим командиром ... слід розуміти особу, яка на правових підставах уповноважена здійснювати командування та контроль над однією, декількома чи багатьма підлеглими особами, які беруть участь у бойових діях та належать до збройних сил держави;

під іншою особою, яка фактично діє як військовий командир ... слід розуміти особу, під владою та контролем якої у зв'язку з веденням бойових дій перебувають одна, декілька чи багато підлеглих осіб, які беруть участь у бойових діях та не належать до збройних сил держави;

під начальником ... слід розуміти особу, не зазначену у пунктах 1 і 2 примітки до ... статті, яка обіймає посаду чи перебуває у становищі, що надають владні повноваження (владу) та контроль над однією, декількома чи багатьма підлеглими особами» [143].

Погроза має бути реальною, тобто передбачати об'єктивну здатність залякати начальника. Реальна погроза визначається фактичною можливістю її реалізації зразу чи у найближчому майбутньому; тому не можна вважати реальною, наприклад, погрозу, яка не може бути здійснена.

Погроза начальнику за ч. 1 ст. 405 КК здійснюється у зв'язку з його службовою діяльністю. Але це не означає, що погроза має бути висловлена тільки тоді, коли начальник виконує будь-які обов'язки з військової служби, перебуває при виконанні цих обов'язків. Погроза начальнику становить склад злочину, якщо висловлена на підставі його службової діяльності. Вона може мати місце у розташуванні чи за межами розташуванням військової частини, під час несення військової служби чи у вільний від неї час, висловлена начальнику безпосередньо або передана йому через інших осіб.

Можливі випадки, коли залякування начальника не обмежується тільки висловленням погрози вбивства, заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв, але й супроводжується тими чи іншими діями, наприклад, замахуванням на начальника кулаком, спрямуванням на нього вогнепальної зброї тощо.

Типовим прикладом такої ситуації є обставини кримінального провадження, зазначені в обвинувальному вирокі Комінтернівського районного суду Одеської області від 04.08.2014 р.:

«10.04.2014 року о 15 год ОСОБА_3, знаходячись на шикуванні на плацу ... в/ч А2800, розташованого за адресою: Одеська область Комінтернівський район ..., в порушення вимог ст. 9, 11, 49, 50 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, згідно якого останній зобов'язаний з повагою ставитися до військових начальників, беззастережно виконувати накази командирів, додержуватись правил військової ввічливості, поважати чужу гідність, не допускати негідних вчинків самому та утримувати від їх вчинення інших, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на зауваження щодо неналежного виконання ним службових обов'язків і перебування в стані алкогольного сп'яніння, погрожував вбивством та заподіянням тілесних ушкоджень начальнику - заступнику командира з виховної роботи зенітно-ракетного дивізіону в/ч А2800 старшому лейтенанту ОСОБА_2, у зв'язку з виконанням останнім обов'язків з військової служби.

До того ж, 10.04.2014 року о 15 год. 20 хв., старший солдат ОСОБА_3, знаходячись на території наметового містечка ... в/ч А2800, перебуваючи у

стані алкогольного сп'яніння, на зауваження щодо неналежного виконання ним службових обов'язків і перебування в стані алкогольного сп'яніння, діставши з кишені карману форменого одягу ніж та розмахуючи ним, висловлював погрозу вбивством та погрозу щодо застосування тілесних ушкоджень по відношенню до начальника командира зенітно-ракетного дивізіону в/ч А2800 підполковника ОСОБА_1, у зв'язку з виконанням останнім обов'язків з військової служби.

Продовжуючи свої протиправні дії, о 16 год. 10.04.2014 р., старший солдат ОСОБА_3, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у присутності інших співслужбовців, знаходячись біля входу у службовий кабінет, розташованого у казармі ... в/ч А2800, де знаходився начальник - заступник командира з виховної роботи старший лейтенант ОСОБА_2, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби неодноразово погрожував останньому вбивством та заподіянням тілесних ушкоджень, при цьому намагався проникнути до зазначеного кабінету, демонструючи серйозність своїх намірів» [37]. За вчинення вказаних протиправних дій суд ухвалив «ОСОБА_3 визнати винним у скоєнні кримінального правопорушення (злочину), передбаченого ч.1 ст.405 КК України та призначити йому покарання у виді позбавлення волі строком на 1 (один) рік.

Застосуватист.75 КК України і звільнити обвинуваченого ОСОБА_3 від покарання, призначеного судом за даним вирокком з випробуванням. Не приводити вирок у виконання, якщо протягом 1 (одного) року випробувального терміну ОСОБА_3 не вчинить нового кримінального правопорушення (злочину) [37].

Крім того, диспозиція ч. 1 ст. 405 КК передбачає вчинення цього злочину шляхом погрози начальникові знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується дією у виді погрози з боку правопорушника знищити чи пошкодити майно шляхом підпалу, вибуху або іншим способом, яке належить його начальникові у зв'язку з

виконанням останнім обов'язків з військової служби. Погроза може бути виражена різними способами – усно, письмова, жестами, демонстрацією відповідних засобів, за допомогою яких може бути знищено чи пошкоджено майно. При цьому, злочин вважатиметься закінченим, як при інших погрозах вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв, у момент сприйняття відповідної погрози потерпілим як реальної, що встановлюється в кожному конкретному випадку з урахуванням сукупності об'єктивного і суб'єктивного факторів. Правдоподібними підставами здійснення погрози слід вважати реальність намірів підлеглого (з використанням зброї, гранати чи інших небезпечних предметів), їх демонстрування з наміром використати, наполегливість і тривалість протиправних дій порушника військової дисципліни, його знаходження у стані алкогольного сп'яніння.

При цьому, ні в одному із 13 кримінальних проваджень, нами проаналізованих, не було відображено погроз начальникові знищенням або пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

За ч. 2 ст. 405 КК підлягають кваліфікації насильницькі дії щодо начальника за службовим становищем чи за військовим званням. Зазначені дії щодо старших, молодших і рівних за військовим званням, за відсутності між ними відносин підлеглості, але у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби мають бути кваліфіковані за ст. 406 КК («Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості»).

Прикладом подібної ситуації слугують обставини кримінального провадження, зазначені в обвинувальному вирoku Новопсковського районного суду Луганської області від 05.12.2014 р., в якому зазначено:

«25.10.2014 близько 19 год 00 хв рядовий ОСОБА_2, будучи військовослужбовцем військової частини ... В4742, у порушення вимог ... законодавства, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання,

перебуваючи у спальному приміщенні мінометної батареї військової частини ... В4742 ..., будучи незадоволеним розмовою зі своїм співслужбовцем - солдатом ОСОБА_3 щодо обставин проходження останнім військової служби, завдав солдату ОСОБА_3 один удар правою рукою в обличчя, заподіявши йому легке тілесне ушкодження у вигляді синця повік лівого ока.

У подальшому, з метою припинення вище вказаного конфлікту до рядового ОСОБА_2 підійшов капітан ОСОБА_4. Проте рядовий ОСОБА_2 безпричинно завдав капітану ОСОБА_4 три удари правою рукою в обличчя, заподіявши останньому легке тілесне ушкодження у вигляді синця повік правого та лівого ока, спинки носа.

Таким чином, ОСОБА_2 обвинувачується в тому, що 25.10.2014 р. близько 19 год у спальному приміщенні мінометної батареї ... військової частини ... В4742 ..., у порушення вимог ст.11, 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст.4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи незадоволеним розмовою зі своїм співслужбовцем - солдатом ОСОБА_3 щодо обставин проходження останнім військової служби, умисно, завдав солдату ОСОБА_3 один удар правою рукою в обличчя, заподіявши йому легке тілесне ушкодження у вигляді синця повік лівого ока, тобто вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що заподіяло легкі тілесні ушкодження, злочин, передбачений ч.2ст. 406 КК України.

Він же, 25.10.2014 близько 19 год у спальному приміщенні ... військової частини ... В4742 ..., у порушення вимог ст. 11, 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, умисно, завдав капітану ОСОБА_4, який намагався припинити його протиправні дії, три удари правою рукою в обличчя, заподіявши останньому легке тілесне ушкодження у вигляді синця повік правого та лівого ока, спинки носа, тобто вчинив заподіяння тілесних ушкоджень начальнику у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, злочин, передбачений ч.2ст. 405 КК України [43].

Під тілесним ушкодженням в аспекті змісту диспозиції ч. 2 ст. 405 КК розуміють порушення анатомічної цілісності чи фізіологічної функції органів і тканин, що виникли внаслідок впливу факторів зовнішнього середовища. Побоями визнають численні (два і більше) удари, що супроводжуються заподіянням потерпілому фізичного болю.

Поняття насильницьких дій щодо начальника охоплює заподіяння йому легкого, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження і нанесення побоїв. При цьому тілесні ушкодження, за винятком умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК, охоплюються ч. 2 ст. 405 КК і додаткової кваліфікації за статтями КК про злочини проти життя та здоров'я особи не передбачають.

Завдання начальника одиничного удару, внаслідок якого не було нанесено тілесних ушкоджень, може розглядатися як замах на насильство щодо начальника. Разом з тим, Новгородівський міський суд Донецької області у вироку від 06.08.2015 р. вказані дії підлеглого у виді нанесення своєму начальникові одного удару кулаком лівої руки в область обличчя кваліфікував за ч. 2 ст. 405 КК.

Зокрема, суд зазначив: «ОСОБА_1 обвинувачується у тому, що він, проходячи військову службу у військовій частині - польова пошта В0105, на посаді водія ... військової частини - польова пошта В0105 у військовому званні «солдат», 24 травня 2015 року, близько 12 год 30 хв, перебуваючи біля медичного пункту 1 гаубичного артилерійського дивізіону, що розташований в м. Новгородівка Донецької області, вчинив насильницькі дії щодо начальника - командира 2 взводу, ... військової частини - польова пошта В0105 лейтенанта ОСОБА_2 у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Своїми діями ОСОБА_1 вчинив діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, а саме ч. 2 ст.405 КК України, тобто - заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або інших насильницьких дій щодо начальника, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби» [42].

На нашу думку, суд у вирокі мав би конкретно зазначити, які негативні наслідки були спричинені потерпілому, а не цитувати диспозицію ч. 2 ст. 405 КК. Відсутність у вирокі нанесених наслідків вчиненого злочину, не сприяла відображенню достовірності змісту об'єктивної сторони цього складу злочину і можливості здійснити вірну кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення. Більше того, оскільки вказаний злочин було вчинено 24.05.2015 р., то при кваліфікації дій ОСОБА_1 необхідно було застосовувати положення ст. 405 КК в редакції Закону України № 194-VIII від 12.02.2015 р., який набрав чинності з 05.03.2015 р., враховуючи, що посягання на здоров'я начальника мало місце під час дії особливого періоду. На час вчинення цього злочину ОСОБА_1 це являлось кваліфікуючою ознакою і вимагали кваліфікації його дій за більш тяжким злочином, зокрема, за ч. 3 ст. 405 КК України.

Щодо інших насильницьких дій щодо начальника, то, на думку М.І. Хавронюка, це «заподіяння мук – дії, спрямовані на тривале позбавлення потерпілого їжі, пиття чи тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах тощо; мордування – дії, що полягають в багаторазовому або тривалому спричиненні болю ...; незаконне позбавлення волі або викрадення, незаконне введення в його організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів ... тощо. При цьому ці діяння, вчинені без кваліфікуючих обставин, повністю охоплюються ч. 2 ст. 405 КК ...» [213, с. 117].

Нанесення начальнику тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, на підставі ч. 2 ст. 33 КК треба кваліфікувати за сукупністю злочинів – відповідна частина ст. 405 і ч. 2 ст. 121 КК, оскільки поняття насильницьких дій щодо начальника не охоплюється заподіянням йому смерті. У разі умисного вбивства начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, не поєднане з опором начальнику чи примушуванням його до порушення обов'язків з військової служби, кваліфікувати за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК [213, с. 117] і додаткова кваліфікація злочину за ст. 405 КК не вимагається.

Як і у випадку вчинення погрози щодо командира або начальника, військовим кримінальним правопорушенням визнають насильницькі дії щодо них, здійснені у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, тобто на підставі їх службової діяльності. Місцем вчинення цього військового злочину може бути розташування військової частини чи за її межами, під час виконання начальником службових обов'язків чи у вільний від військової служби час.

Важливим аспектом, що зазначено вище, для характеристики об'єктивної сторони складу злочину - погроза або насильство щодо начальника, крім злочинної дії, її негативних наслідків, причинного зв'язку між ними відіграють інші ознаки об'єктивної сторони - місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення військового злочину, який нами вивчаються та аналізується.

Зокрема, обстановка вчинення цього злочину – це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється погроза або насильство щодо командира або начальника, яка (обстановка) істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненої дії і виступає як кваліфікуюча, особливо кваліфікуюча ознака відповідно за ч. 3-4 ст. 405 КК.

Як зазначає М.І. Панов, спосіб вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони, що характеризує певний порядок, метод, послідовність рухів та прийомів, що застосовує особа при вчиненні умисних злочинів, поєднаних із вибіркоvim використанням засобів вчинення злочину. Із найбільш поширених способів вчинення злочинів, що знаходять відображення і закріплення в нормах кримінального закону, він виділяє фізичне насильство (нанесення ударів, побоїв, спричинення тілесних ушкоджень), психічне насильство (погроза застосування фізичного насильства, вчинення інших протиправних насильницьких дій, шантаж), загально небезпечний, жорстокий чи особливо жорстокий спосіб та ін. [129, с. 907]. При цьому спосіб перебуває в тісній єдності із засобами та знаряддями вчинення злочину, які правопорушник вибірково, в залежності від конкретної обстановки злочину, застосовує при його вчиненні. Такими засобами та знаряддями, характерними для погрози або

насильства щодо начальника можуть бути вогнепальна, холодна зброя, бойові припаси, вибухові речовини та ін.

Характерним прикладом використання знаряддя для нанесення тілесних ушкоджень начальнику явилось його використання у виді гарячої води (кип'ятку), коли «старший солдат ОСОБА_1, являючись військовослужбовцем військової служби за контрактом, обіймаючи посаду старшого оператора ..., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у спальному приміщенні для відпочинку військовослужбовців військової частини А0501, ..., діючи в умовах особливого періоду, з прямим умислом, у порушення вимог ст. 6, 9, 11, 16, 28, 30, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ..., та ст. 1, 3, 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, ..., реалізуючи свій злочинний умисел, прагнучи покарати молодшого сержанта ОСОБА_2, продемонструвати останньому свою уявну перевагу над ним та фізичну силу, виражаючи явну зневагу до військового колективу, порушуючи встановлений у військовому підрозділі розпорядок, взяв рукою дужку оцинкованого відра ... з гарячою водою, яке знаходилось на розтопленій печі і, підійшовши до молодшого сержанта ОСОБА_2, який лежав на ліжку, вилив вміст відра, а саме окріп, на тіло молодшого сержанта ОСОБА_3, який за своїм військовим званням згідно з вимогами ст. 29, 32 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ..., є прямим начальником для нього, заподіявши останньому тілесні ушкодження, а саме термічні опіки гарячою рідиною 1-2 А ст. шкіри обличчя, шиї, грудної клітини, лівого плеча, лівого стегна загальною площею 10% поверхні тіла, які відносяться до легких тілесних ушкоджень, з короткочасним розладом здоров'я, згідно з висновком експерта №107 від 20.02.2020 р.» [31].

Насильницькі дії підлягають кваліфікації за ст. 405 КК, тоді коли вони не пов'язані з опором командиру або начальнику або примушуванням їх до порушення обов'язків з військової служби. Такими можуть бути випадки насильства щодо командира або начальника у зв'язку з їх діями з військової

служби, що мали місце у минулому, або безпосередньо у відповідь на зауваження, зроблене підлеглому в даний момент.

Якщо підлеглий у відповідь на зауваження командира або начальника у зв'язку з порушенням ним військової дисципліни б'є їх і спричиняє побої, його дії слід кваліфікувати за ст. 405, а якщо ж він робить спробу перешкодити виконанню застосованого до нього дисциплінарного покарання або чинить опір – у його діях наявні ознаки злочину за ст. 404 КК.

За змістом диспозицій погроза або насильство щодо начальника різняться. Зміст ч. 1 ст. 405 побудований як злочин з усіченим складом, ч. 2 – злочин з матеріальним складом і буде закінченим злочином з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що встановлюється за допомогою наявного між ними причинного зв'язку.

Аналіз 184 обвинувальних вироків, винесених судами України протягом 2011-2021 рр. щодо засуджених військовослужбовців за вчинення злочинів за ст. 405 КК, засвідчує про те, що в окремих випадках мало місце вчинення цього злочину повторно, але як кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака це законодавцем у ст. 405 не передбачено.

Типовим прикладом зазначеного слугують обставини кримінального провадження, викладені у вирокі Володарського районного суду Донецької області від 25.02.2015 р. згідно з яким: «Обвинувачений ОСОБА_1, 03 січня 2015 року, близько 12 години, за місцем тимчасової дислокації військової частини польова пошта В1252 ... старший сержант ОСОБА_1, будучи військовослужбовцем військової частини польова пошта В1252, усвідомлюючи, що командир 3 танкової роти капітан ОСОБА_2 являється для нього прямим начальником за посадою та військовим званням та виконує обов'язки військової служби, діючи умисно, всупереч вимог ст. 11,16,127,128,130 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи невдоволеним діями капітана ОСОБА_2, направленими на припинення порушення дисципліни, висловив реальну погрозу вбивством останньому шляхом

використання зброї (автомату АК-74), маючи при цьому реальну можливість її отримати. Він же, продовжуючи свою протиправну діяльність, цього ж дня, близько 12 годин, за місцем тимчасової дислокації військової частини польова пошта В1252 ... усвідомлюючи, що командир 1 взводу 3 танкової роти військової частини польова пошта В1252 старший лейтенант ОСОБА_3 являється для нього безпосереднім начальником за посадою та військовим званням, а також виконує обов'язки військової служби, будучи невдоволеним діями старшого лейтенанта ОСОБА_3 щодо надання йому зауважень, повторно висловив реальну погрозу вбивством останньому шляхом використання зброї (автомату АК-74), маючи при цьому реальну можливість її отримати.

Таким чином ОСОБА_1 вчинив погрозу вбивством начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч.1ст. 405 КК України» [28].

Разом з тим вчинення погрози або насильства щодо начальника повторно посилює суспільну небезпечність таких дій і має передбачати підвищену кримінальну відповідальність, а також сприяти правильній кваліфікації вказаних дій без посилання на відповідні положення Загальної частини КК. На вказану обставину звертає увагу і М. Карпенко, який зазначає, що повторність вчинення військових злочинів має місце і щодо погрози або насильства щодо начальника [75, с. 41].

2.2. Суб'єкт і суб'єктивна сторона складу злочину - погроза або насильство щодо начальника

Дослідженню питань стосовно окремих аспектів суб'єктивних ознак складу військового злочину за ст. 405 КК України приділили увагу у своїх наукових працях: Г.М. Анісімов [1, с. 46], В.П. Бодаєвський [10, с. 714-715], В.О. Бугаєв [17, с. 12-14], М.І. Карпенко [79, с. 247-251], В.О. Навроцький [117, с. 679-681, 693], О.Р. Полегенька [135, с. 1-20], О.М. Сарнавський [169, с. 126-

150], Н.П. Ферьєва [204,с. 84-88], М.І. Хавронюк [210, с. 79-86; 211, с. 9-17], С.О. Харитонов [214, с. 1-11] та інші вчені.

Крім того, ці питання аналізувались фахівцями у коментарях до ст. 405 КК, інших публікаціях, судових рішеннях по конкретних кримінальних провадженнях (кримінальних справах) за цим злочином. Разом з тим, залишається ряд питань, які потребують подальшого всебічного аналізу і висвітлення.

Суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 405 КК

Ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення визначені в ч. 1 ст. 18 КК, в якій зазначено, що ним є «фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [92].

Ознаки ж спеціального суб'єкта витікають із змісту ч. 2-4 ст. 18 КК, щодо яких А.С. Осадча зазначає, що це є "осудна, фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності за певний злочин і наділена однією чи кількома додатковими юридичними ознаками, що передбачені у кримінальному законі або прямо випливають із його змісту та обмежують коло осіб, які можуть нести відповідальність за цей злочин" [124, с. 7-8].

На переконання О.Р. Полегенько суб'єктом військових злочинів є «фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, безпосередня постійна або тимчасова діяльність якої пов'язана зі здійсненням військових функцій, котрі певним чином обумовили вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що порушило встановлений порядок проходження (несення) військової служби» [135, с. 13].

Законодавче визначення ознак і перелік суб'єктів військових кримінальних правопорушень вказані у ст. 401 КК та інших актах законодавства. Згідно ч. 1 цієї статті суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. Зазначене стосується і військового злочину за ст. 405 КК, оскільки диспозиція ч. 1 цієї

норми не звертає уваги на той факт, що це мають бути лише військовослужбовці. Головне, що зазначено законодавцем у ст. 405 КК, щоб потерпілий був начальником по відношенню до особи (військовослужбовця, а також військовозобов'язаного та резервіста під час проходження зборів), яка вчинила щодо нього погрозу або насильство у зв'язку з виконанням цим начальником обов'язків з військової служби. Такої думки щодо вказаного вище дотримується і М.І. Карпенко, який зазначає, що «в окремих диспозиціях ... як суб'єкти цих злочинів зазначаються лише військовослужбовці. Це міститься ... у ст. 406-410, 425-435 КК» [69, с. 140]. Тому у вказаному ним переліку кримінальних правопорушень військовий злочин за ст. 405 КК відсутній.

За військові кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, несуть відповідальність, як це зазначено у ч. 2 ст. 401 КК, військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, Національної гвардії України, Управління державної охорони України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом [92].

Розглянемо більш детально ознаки, за якими фізична осудна особа, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, буде суб'єктом злочину за ст. 405 КК, за умови його вчинення.

Згідно ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби

спеціального зв'язку та захисту інформації України, посади в яких комплектуються військовослужбовцями [141].

Ч. 9 ст. 1 вказаного Закону України передбачає, що «військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час» [141].

Ч. 4 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» передбачені види військової служби, але ця обставина не впливає на те бути чи не бути суб'єктом злочину за ст. 405 КК, хоча в разі вчинення інших військових злочинів є визначальною.

За змістом відповідних правових норм вказаного Закону України проходження військової служби громадянами України передбачено у віці від 18 до 60 років, в тому числі тими, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби при зарахуванні їх на навчання до вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів.

Початок і закінчення проходження військової служби, час та місце виконання обов'язків військової служби визначені ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», згідно з якою «Початком проходження військової служби вважається:

1) день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту - для громадян, призваних на строкову військову службу;

2) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) - для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації;

3) день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу - для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних;

4) день відправлення у військову частину з районного (міського) військового комісаріату (нині з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки – Н.Ф.) - для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, та на військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Закінчення проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби:

1) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

2) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби;

3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника);

4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою;

5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку» [141].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без

громадянства, які перебувають в Україні. Разом з тим у випадках, передбачених законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу у Збройних Силах України. За таких умов вони стають суб'єктами військового злочину за ст. 405 КК, у разі його вчинення.

Військовозобов'язаних, як і резервістів відповідно до чинного законодавства періодично призивають на навчальні (або перевірні) та спеціальні збори (ст. 29 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Резервісти проходять підготовку та збори відповідно до програми підготовки резервістів Збройних Сил України у порядку, встановленому положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві (ч. 1 ст. 29 Закону). Крім того, ст. 26-1 – 32 зазначеного Закону передбачено проходження служби у військовому резерві і виконання військового обов'язку в запасі [141].

Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012, визначає порядок добору, умови прийняття громадян України на службу у військовому резерві Збройних Сил та проходження ними служби у військовому резерві [136].

Згідно з п. 4 зазначеного Положення громадяни, які виконують військовий обов'язок шляхом проходження служби у військовому резерві, є резервістами.

Громадяни, прийняті на службу у військовому резерві, під час проходження перших зборів складають Військову присягу на вірність Українському народу в порядку, визначеному Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, якщо не склали її раніше (п. 7 Положення).

Крім того, вони проходять підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації.

Згідно з п. 9 Положення резервісти вважаються такими, що виконують обов'язки служби у військовому резерві:

на території військової частини, в якій вони проходять службу у військовому резерві, або в іншому місці її проходження протягом службового (навчального) часу, включаючи заняття, перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

на шляху прямування до місця виконання обов'язків служби у військовому резерві або зі служби, під час службових поїздок;

поза військовою частиною, якщо перебування там передбачене обов'язками резервіста або наказом відповідного командира (начальника) військової частини (установи) [136].

Початком проходження служби у військовому резерві є день видання наказу керівника органу військового управління, військового командування (командира військової частини) про прийняття громадянина на службу у військовому резерві і призначення на посаду, яка комплектується резервістом.

Закінченням проходження служби у військовому резерві є день закінчення строку контракту або інший день, вказаний у п. 30 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, але не раніше дня видання наказу командира військової частини про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві згідно зі ст. 1 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [136].

Військовим кримінальним правопорушенням (ст. 405 КК) визнаються ті суспільно небезпечні дії військовозобов'язаних, які здійснені проти встановленого порядку несення або проходження військової служби у період проходження зборів (підготовки). Що стосується резервістів, то суб'єктами військового злочину (ст. 405 КК) вони будуть за умови виконання обов'язків служби у військовому резерві під час проходження зборів (підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації).

Для визнання військовослужбовця суб'єктом військового кримінального правопорушення за ст. 405 КК не має значення факт прийняття чи неприйняття ним Військової присяги.

Діяння, передбачене ст. 405 КК, може бути вчинений не кожним військовослужбовцем чи військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів, а лише у разі, коли вони є підлеглими командиру або начальнику щодо якого вчинена погроза або насильство.

Дискусійним щодо кваліфікації вчиненого залишається у певній мірі питання, коли військове кримінальне правопорушення за ст. 405 КК вчиняється за навмисної спільної участі двох чи більше осіб у формі простої чи складної співучасті. У такому разі військовослужбовці і призовані на збори військовозобов'язані та резервісти можуть виступати виконавцями цього військового злочину, а також організаторами, підбурювачами, пособниками. Особи, прирівняні до військовослужбовців, також можуть бути як виконавцями, так і співучасниками злочину, що аналізується. Зокрема, частина 3 ст. 401 КК передбачає, що «особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу» [92].

Злочин за ст. 405 КК, як і інші військові злочини, належать до військових кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Тому цивільні особи (невійськовослужбовці) не можуть бути їх виконавцями, але можуть бути підбурювачами, пособниками чи організаторами.

Особи, які не є військовослужбовцями, не можуть бути і співвиконавцями військового злочину за ст. 405 КК. Можливі випадки, коли військовослужбовець безпосередньо не бере участі у виконанні об'єктивної сторони цього складу злочину, а схиляє до його вчинення цивільних осіб. У таких випадках має місце так зване посереднє виконання військового кримінального правопорушення, в якому виконавцем визнається військовослужбовець, пособником – цивільна особа [75, с. 16].

Подібної позиції дотримується і М.І. Хавронюк, який зазначає, що «...у разі, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними зусиллями виконують об'єктивну сторону військового злочину, остання несе відповідальність за вчинення військового злочину як пособник (кваліфікуюча ознака «за попередньою змовою групою осіб» у цьому випадку не застосовується). Так само кваліфікуються і дії цивільної особи, яка вчинила діяння, що містить ознаки військового злочину, замість військовослужбовця (наприклад, якщо військовослужбовець схилив цивільну особу до умисного знищення військового майна. При цьому такий військовослужбовець визнається виконавцем злочину)» [213, с. 91].

За загальним правилом, особа, яку незаконно (наприклад, через непридатність до військової служби за станом здоров'я) призвано на військову службу, не є суб'єктом військових кримінальних правопорушень. Але як бути в інших ситуаціях. Питання придатності особи до військової служби та її осудності як передумови вини мають різні критерії, а тому судова практика дає наступні варіанти, згідно з якими військовослужбовець на час вчинення кримінального правопорушення може бути одночасно: 1) придатним до військової служби та осудним; 2) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження і яке не перебувало в причинному зв'язку з його ухиленням від служби; 3) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження і знаходиться в причинному зв'язку з його ухиленням від неї; 4) осудним, але незаконно призваним внаслідок непридатності до військової служби за станом здоров'я чи за віком; 5) неосудним і непридатним до військової служби [213, с. 132]. Яка із запропонованих судовою практикою ситуація може бути застосована, коли факт непридатності до військової служби був встановлений після вчинення військовослужбовцем (військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів) злочину за ознаками, передбаченими ст. 405 КК.

Факт непридатності особи до проходження військової служби не свідчить про те, що вона є неосудною, виходячи із вимог ч. 2 ст. 19 КК, яка передбачає, що «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом (КК – Н.Ф.), перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру» [92]. У разі вчинення військовослужбовцем, військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів дій, пов'язаних із погрозою або насильством щодо начальника (ст. 405 КК), необхідно враховувати, перш за все, чи могли вони під час вчинення цих суспільно небезпечних дій проти військового правопорядку усвідомлювати свої дії і керувати ними, тобто передбачати їх суспільно небезпечні наслідки і бажати їх настання. За умови наявності вказаних ознак в діях і поведінці військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста під час проходження зборів, такі особи підлягають кримінальній відповідальності, оскільки є осудними. При наявності в діях правопорушника ознак, зазначених в диспозиції ч. 1 ст. 405 КК, коли були реальні підстави побоюватися здійснення погрози вбивством, в наявності ознаки загальнокримінального правопорушення - кримінального проступку за ч. 1 ст. 129 КК. Коли мала місце погроза знищенням чи пошкодженням його (командира / начальника) майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, вказані дії підпадають під ознаки кримінального проступку за ст. 195 («Погроза знищення майна») КК, диспозиція якої передбачає відповідальність за «погрозу знищенням чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загально небезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози».

У разі заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, передбачених ч. 2 ст. 405 КК – питання щодо підстав

кримінальної відповідальності необхідно розглядати під призмою кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти здоров'я особи за ознаками ст. 121 («Умисне тяжке тілесне ушкодження»), 122 («Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»), 125 («Умисне легке тілесне ушкодження»), ч. 1 ст. 126 («Побої ...») КК України.

Таким чином, суб'єктами військових злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглих, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

Суб'єктивна сторона складу злочину

Суб'єктивна сторона складу злочину – це внутрішня сутність злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння [108, с. 169]. Схожу точку зору з приводу поняття суб'єктивної сторони злочину висловлює і В.А. Ломако, який, крім того, зазначає, що "встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони – це завершальний етап у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності" [102, с. 142-143]. Тому з'ясування суб'єктивної сторони складу злочину через її ознаки (вина, мотив, мета, емоції) має надзвичайне значення. У юридичній енциклопедії незалежної України суб'єктивна сторона злочину розглядається як обов'язковий елемент складу злочину, що характеризує психічну діяльність особи (свідомість та емоційно – вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею злочині [116, с. 680; 115, с. 934].

Як обов'язковий елемент складу злочину суб'єктивна сторона досліджувалась і її продовжують аналізувати фахівці кримінального права.

Серед таких науковців своїми здобутками виділяються В.І. Борисов [11, с. 1-23], Р.В. Вереша [21, с. 1-464; 21, с. 1-568], П.А. Воробей [54, с. 1-176], О.М. Костенко [140, с. 1-220], В.К. Матвійчук [107, с. 1-35], А.А. Пінаєв [132, с. 1-51], А.В. Савченко [168, с. 1-144], С.А. Тарарухін [178, с. 1-151], М.І. Хавронюк [210, с. 79-86; 211, с. 9-17], Н.Н. Ярмиш [219, с. 1-512] та інші вчені.

Зокрема, суб'єктивну сторону військових злочинів у радянський період серед науковців військової юстиції досліджували Ф.С. Бражнік [12], В.І. Курляндський [101], В.В. Лунєєв [103], В.Д. Меньшагін [110], А.А. Толкаченко [183] та інші.

У теорії кримінального права загальновизнаним є усвідомлення суб'єктивної сторони злочину як обов'язкового елемента складу злочину, що характеризує психічну діяльність особи (свідомість та емоційно-вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею злочині [20, с. 934]. Це внутрішня сторона будь-якого кримінального правопорушення, з'ясування якого має суттєве значення для вірної кваліфікації діяння (дії або бездіяльності), розмежування від суміжних, при призначенні покарання та ін.

У ст. 62 Конституції України зафіксований важливий принцип, згідно з яким кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні злочину. Це конституційне положення закріплене у ч. 2 ст. 2 КК, де зазначено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [92].

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони всіх без виключення злочинів і військових теж, є вина, як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [92]. Від правильної оцінки форм вини багато у чому залежить вирішення питання про притягнення суб'єктів військових злочинів

до кримінальної відповідальності, вірної кваліфікації вчинених ними злочинів і призначення відповідного покарання.

Як зазначає О.М. Сарнавський, «особливість суб'єктивної сторони полягає в тому, що вона не тільки передує вчиненню злочину, формуючись у вигляді певного ставлення особи, її інтелекту і волі до вчинюваного діяння, мотиву та цілей (плану злочинного посягання), а й супроводжує його зовнішню сторону від початку до кінця злочинної поведінки, тобто становить своєрідний самоконтроль цієї особи над власною поведінкою» [169, с. 127].

З суб'єктивної сторони всі склади військових злочинів можуть бути розділені на три групи: вчинені умисно, по необережності і з альтернативною (складною) формою вини, тобто як умисно, так і з необережності [100, с. 62; 215, с. 169-171; 211, с. 451-484].

Аналізуючи суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з погрозою або насильством щодо начальника, вчинених протягом 2011-2021 рр. в кількості 182-х [додаток Д] приходимо до висновку, що їх вчинення можливе лише у виді дії за умисної форми вини. Аргументами на користь такої тези є зміст обвинувальних вироків по вказаній кількості кримінальних проваджень і диспозицій ч. 1-4 ст. 405 КК, оскільки вчинення зазначених у них дій можливе лише за умови, що суб'єкт цього злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї незаконної дії, передбачав її суспільно небезпечні наслідки для військового правопорядку, посягаючи на особу начальника (командира) і бажав спричинення негативних для здоров'я або життя начальника (командира) наслідків.

Аналогічну думку має і Г.М. Анісімов, який зазначає, що «із суб'єктивної сторони цей злочин (погроза або насильство щодо начальника – Н.Ф.) вчиняється тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що погрожує начальнику вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна, і бажає, аби ця погроза була сприйнята начальником» [1, с. 46].

Підтвердженням зазначеного є судова практика. Проведений аналіз 184 обвинувальних вироків, винесених судами України першої інстанції протягом 2011-2021 рр., за вчинення злочинів, передбачених ст. 405 КК [додаток Д], які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень України, свідчить, що всі вони були вчинені умисно. Більше того, вина суб'єктів їх вчинення характеризується прямим умислом, який у першу чергу викликаний невдоволенням службовою діяльністю начальника взагалі чи конкретним рішенням або вчинком у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби. При цьому дії винної особи були спрямовані на те, щоб залякати начальника і, таким чином, вплинути на його службову діяльність.

Прикладом вищезазначеного є зміст обвинувального вироку, винесений Дзержинським районним судом м. Харкова від 03.09.2014 р., згідно з яким: "27 травня 2014 року близько 20 год 30 хв на території базового табору військової частини А0409 у районі проведення антитерористичної операції на межі Харківської та Луганської області на території України командир військової частини А0409 полковник ОСОБА_4, який виконував обов'язки з військової служби та згідно ст. 295, 298 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України і ст. 5, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зобов'язаний стежити за підтриманням внутрішнього порядку, виконанням підрозділами розпорядку дня, вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів до відновлення та постійного підтримання порядку й дисципліни, під час перевірки взводу забезпечення виявив, що молодший сержант ОСОБА_1 порушує військову дисципліну. З метою припинення порушення військової дисципліни молодшим сержантом ОСОБА_1, полковник ОСОБА_4 зробив зауваження молодшому сержанту ОСОБА_1, на що останній, діючи умисно, цілком усвідомлюючи, що полковник ОСОБА_4 являється для нього прямим начальником та виконує обов'язки військової служби, всупереч вимог ст. 6, 11, 16, 127, 128, 130 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи невдоволеним діями полковника

ОСОБА_4 направленими на припинення порушення молодшим сержантом ОСОБА_1 військової дисципліни, вийняв з кишені ввірену йому бойову гранату РГД-5, висмикнув з неї запобіжне кільце, привівши тим самим її у стан, необхідний для її застосування за призначенням та висловив начальнику – полковнику ОСОБА_4 погрозу вбивством із застосуванням зброї" [32].

Як правило, погроза є залякуванням начальника з метою вплинути на його правомірну службову діяльність, змінити її характер або зовсім припинити. А мотивом погрози є невдоволення правомірною службовою діяльністю начальника або його конкретними діями по службі. Насильство, передбачене ч. 2-4 ст. 405 КК, як правило, пов'язане з помстою начальнику за його справедливу вимогливість.

Типовим прикладом зазначеного слугують обставини кримінального провадження, викладені в обвинувальному вирокі Новоайдарського районного суду Луганської області від 22.06.2016 р., згідно з яким «27 жовтня 2015 року, приблизно о 15 год 15 хв ОСОБА_2, будучи військовослужбовцем за призовом по мобілізації, у військовому званні «солдат», працюючи на посаді номера обслуги другого гаубичного артилерійського взводу ... військової частини польова пошта В1428, тобто будучи підлеглим за військовим званням та посадою до командира 2 мотопіхотного відділення сержанта ОСОБА_4, під час перебування біля базового табору 2 мотопіхотної роти військової частини - польова пошта В0122, дислокованої в ...Новоайдарському районі Луганської області, діючи з прямим умислом, ..., усвідомлюючи, що сержант ОСОБА_4 за військовим званням і посадою є для нього начальником та перебуває при виконанні обов'язків з військової служби, діючи з мотивів невдоволення його законною службовою вимогливістю, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, через суперечку, яка виникла між ним та сержантом ОСОБА_4 щодо проходження військової служби, а саме щодо заступання у наряд солдатом ОСОБА_2 на контрольно-спостережний пункт, схопив рукою ніж, який знаходився на столі, ... та завдав

проникаюче ножове поранення в живіт сержанту ОСОБА_4, чим спричинив останньому тілесні ушкодження, які згідно висновку експерта № 295 від 06.11.2015 р. відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень» [41].

Є.Б. Пузиревський, виділяючи окрему групу військових злочинів проти порядку підпорядкованості, зазначає, що одним із спонукань, що лежать в основі значного числа злочинів даної групи (одним із яких є злочин, передбачений ст. 405 КК – Н.Ф.), є почуття невдоволення діяльністю начальника або іншої особи, виконуючої обов'язки по військовій службі. При цьому необхідно враховувати, що діяльність начальника, що викликала невдоволення підлеглого військовослужбовця, може бути:

- правомірною;

- правомірною, але у конкретній ситуації і по відношенню до конкретної особи педагогічно (у тому числі з позиції моралі, звичаю, інших соціальних установок) неприйнятною;

- нестатутною [166, с. 104-105]. Висновки Є.Б. Пузиревського підтверджуються аналізом 184 обвинувальних вироків засудження протягом 2011-2021 рр. винних за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК [додаток Д], серед яких лише по 2-х із них судами зазначалась поведінка потерпілих правомірна, але у конкретній ситуації і по відношенню до конкретної особи педагогічно некоректна, що становить 1,06 % від загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень. У всіх інших випадках дії начальників, які вимушено ставали потерпілими від незаконних дій підлеглих, відповідали статутним вимогам і були направлені на дотримання підлеглими їм військовослужбовцями вимог Військової присяги, Конституції України та законів України сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок і накази командирів, начальників.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак військового злочину за ст. 405 КК дає підстави для наступних висновків:

1. Безпосереднім об'єктом цього злочину (ст. 405 КК) є суспільні відносини у військовій сфері, посягання на які порушує відносини субординації між командирами / начальниками і підлеглими їм військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів, спрямованими на порушення військового правопорядку і пов'язане з посяганням на відносини підлеглості, а також на життя і здоров'я командирів і начальників всіх рівнів.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, крім життя і здоров'я особи начальника, є його честь, гідність як фізичної особи в разі погрози психологічного чи фізичного посягання на нього, а також статус військовослужбовця, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання.

Іншими словами додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким паралельно із основним об'єктом завдається чи виникає загроза нанесення шкоди за умови, що вони (суспільні відносини) визначені як такий об'єкт законодавцем у змісті диспозиції правової норми.

2. Структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є *суб'єкти (носії) цих відносин*. З одного боку – це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом і інші особи не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців,

наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства.

Предметом відносин військового злочину – погроза або насильство щодо командира / начальника є стосунки (умови), які забезпечують недоторканність їх особи зі сторони підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється *соціальний зв'язок* (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин.

3. Назву статті 405 КК, а також диспозиції частин 1-2 цієї статті доповнити словом «командир» у наступній редакції :

«Стаття 405. Погроза або насильство щодо *командира* або начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв *командирові* або начальникові, *або іншій особі, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби*, або знищенням чи пошкодженням їх майна у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо *командира* або начальника, *або іншої особи, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби*, у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-».

Зазначену пропозицію авторка дослідження висловлювала і раніше у своїй науковій статті [205, с. 155-161].

4. Суб'єктами військових злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними

Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

5. Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з погрозою або насильством щодо начальника, характеризується виною у формі умислу у виді прямого умислу, оскільки вчинення зазначених дій можливе лише за умови, що суб'єкт цього злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї незаконної дії, передбачав її суспільно небезпечні наслідки для військового правопорядку, посягаючи на особу начальника / командира і бажав спричинення негативних для їх авторитету, здоров'я або життя наслідків.

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА

3.1. Кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 405 КК України

Як в теорії кримінального права, так і в практичній діяльності, яка ґрунтується на змісті диспозицій правових норм Особливої частини КК, мають місце кваліфіковані злочини, які розглядаються як «правопорушення, що вчиняються при обтяжуючих обставинах, які стосуються самої події злочину (його об'єктивних або суб'єктивних ознак), особи винного та потерпілого» [178, с. 73]. У нашому дослідженні мова йде про ч. 3 і 4 ст. 405 КК, тобто про кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які визначають правову оцінку військового злочину, що досліджується.

За ч. 3-4 ст. 405 КК мова йде про особливий період, який розглядається в законодавстві України наступним чином.

Відповідно до абз. 11 ст. 1 Закону України "Про оборону України" *"особливий період – ... настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій"* [158].

Поняття мобілізації визначено у ч. 2 ст. 1 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", де зазначено, що "мобілізація в Україні – це комплекс заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу" [157].

Протягом 2014 року Президент України відповідно до компетенції (ст. 106 Конституції України) і на підставі виданих указів три рази оголошував в Україні мобілізацію, зокрема:

від 17 березня 2014 р. № 303/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 17.03.2014 р. № 1126-VII [152], що тривала 45 діб (з 18 березня по 2 травня 2014 р.);

від 6 травня 2014 р. № 454/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 06.05.2014 р. № 1240-VII [153], що тривала 45 діб (з 7 травня по 21 червня 2014 р.);

від 21 липня 2014 р. № 607/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 22.07.2014 р. № 1595-VII [154], що тривала 45 діб (з 24 липня по 7 вересня 2014 р.).

На підставі Указу Президента України від 14 січня 2015 р. № 15/2015 "Про часткову мобілізацію", який затверджений Законом України від 15.01.2015 р. № 113-VIII [155], протягом 2015 року була проведена часткова мобілізація "у три черги протягом 210 діб із дня набрання чинності цим Указом".

З приводу поняття воєнного часу, то у законодавстві України є таке положення. Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України «Про оборону України» «з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни» [158].

Що стосується терміну *«частково відбудовний період після закінчення воєнних дій»*, то в законодавстві він чітко не визначений. З цього приводу М.І. Карпенко зазначає, що «потребує уточнення визначення терміну «особливий період», тому завершення абз. 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» та абз. 5 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» необхідно викласти у наступній редакції: «... та охоплює час мобілізації, воєнний стан, воєнний час, період демобілізації і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, який може тривати не більше дванадцяти місяців» [82, с. 32].

З огляду на великі руйнування об'єктів національної економіки, об'єктів комунальної і приватної власності, навколишнього природного середовища, що особливо характерно для періоду після 24 лютого 2022 року, то, на нашу думку, відбудовний період в Україні буде тривати за оцінками експертів не менше 10 років.

Рішення щодо строків дії особливого періоду в Україні (у зв'язку з різним його тлумаченням) прийняв Верховний Суд у своїй постанові від 25.04.2018 у справі № 205/1993/17-ц (касаційне провадження № 61-1664св17), де однозначно сформулював правову позицію щодо тлумачення поняття "особливий період" та часу його дії, зазначивши: "Особливий період діє в Україні від 17 березня 2014 року, після оприлюднення Указу Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 "Про часткову мобілізацію", оскільки Президент України відповідного рішення про переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу не приймав" [138].

Прикладом кваліфікації погрози або насильства щодо начальника за ч. 3 ст. 405 КК, вчинених з кваліфікаційною об'єктивною ознакою, що стосується часу скоєння злочину, який інкримінується у вину, є обставини кримінального провадження, викладені у обвинувальному вирокі Новоайдарського районного суду Луганської області від 29.04.2015 р. щодо єфрейтора ОСОБА_4, які виразилися в наступному: «Реалізуючи свій злочинний умисел на залякування начальника шляхом погрози вбивством, близько 09 год. 45 хв. 08 квітня 2015 року перебуваючи разом з старшим лейтенантом ОСОБА_5 на території подвір'я будинку ... у селі Маловенделівка Новоайдарського району Луганської області, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи, що старший лейтенант ОСОБА_5 за військовим званням і посадою є для нього начальником та перебуває при виконанні обов'язків з військової служби, діючи з мотивів невдоволення його законною службовою вимогливістю та намаганням припинити його неправомірну поведінку, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій та бажаючи їх

настання, єфрейтор ОСОБА_4, будучи озброєним виданою йому у службове користування зброєю - автоматом АКСУ 74 НОМЕР_1 з під'єднаним до нього магазином, спорядженим 30 патронами калібру 5,45 мм, почав підходити до ОСОБА_5, при цьому залякувати його усно - шляхом висловлення у нецензурній формі погроз життю останнього, а у подальшому - жестами, що виразились у переведенні автомата АКСУ 74 НОМЕР_1 з під'єднаним до нього магазином, спорядженим 30 патронами калібру 5,45 мм у положення до стрільби, досиланням патрона у патронник та прицілюванням зарядженою зброєю в область грудної клітини старшого лейтенанта ОСОБА_5 для здійснення нібито пострілу у нього.

При цьому, старший лейтенант ОСОБА_5, враховуючи вищенаведені обставини, реально сприйняв таку погрозу вбивством зі сторони підлеглого - єфрейтора ОСОБА_4, у зв'язку з чим за допомогою інших військовослужбовців даного підрозділу ОСОБА_4 був обеззброєний [40]. Підставою для кваліфікації зазначених дій, як під час досудового розслідування, так і судом явилась та підстава, що злочин був вчинений 8 квітня 2015 р., після того як до ст. 405 КК на підставі Закону України від 12.02.2015 р. № 194-VIII [146] були внесені зміни, спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за вчинення цього та інших військових злочинів в особливий період, який набрав чинності з 5.03.2015 р.

Диспозиція ч. 4 ст. 405 КК передбачає 4 кваліфіковані злочини, які за суб'єктивною (групою осіб) і об'єктивними (із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці) ознаками є особливо обтяжуючими, оскільки за формою і способом вчинення є більш небезпечними для військового правопорядку. Підтверджує зазначене і санкція цієї правової норми, що передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, що за класифікацією кримінальних правопорушень відповідно до ч. 5 ст. 12 КК є тяжкими злочинами.

Згідно ч. 1 ст. 28 КК кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

Прикладом скоєння погрози щодо начальника двома військовослужбовцями і вчинення погрози повторно одним із них слугують обставини кримінального провадження, зазначені в обвинувальному вирокі Чугуївського міського суду Харківської області від 19.02.2015 р., зокрема: «солдат ОСОБА_1 та сержант ОСОБА_2 діючи умисно, групою осіб, являючись військовослужбовцями військової частини А2331 та будучи відрядженими до військової частини А0501, 09 травня 2014 року об 11 годині 10 хвилин, перебуваючи за адресою: Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Горішного, усвідомлюючи, що начальник штабу - 1 заступник командира військової частини А0501 підполковник ОСОБА_8 являється для них прямим начальником та виконує обов'язки з військової служби, всупереч вимогам ст. 11, 16, 30, 37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України і ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи невдоволеними відданням їм підполковником ОСОБА_8 наказу щодо припинення розпивання спиртних напоїв та повернення у розташував підрозділу військової частини А0501 і продовження виконання покладених на них обов'язків, не бажаючи підкорятися законним вимогам начальника у грубій формі висловили підполковнику ОСОБА_8 відмову повернутися до підрозділу, разом з чим, зняли поясні ремні зі свого камуфльованого одягу, намотали їх на свої кулаки назовні металевою частиною та, супроводжуючи свої дії нецензурною лайкою, почали погрожувати підполковнику ОСОБА_8 заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв, а саме нанесенням ударів в голову.

Також солдат ОСОБА_1, являючись військовослужбовцем військової частини А2331 та будучи відрядженим до військової частини А0501, 10 травня 2014 року близько 02 години 00 хвилин, перебуваючи на контрольно-пропускному пункті військової частини А0501 за адресою: Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Горішного, усвідомлюючи, що черговий групи посилення по

охороні порядку військової частини А0501 підполковник ОСОБА_9 являється для нього прямим начальником та виконує обов'язки з військової служби щодо підтримання внутрішнього порядку, контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вжиття заходів для запобігання вчинення військовослужбовцями правопорушень на території військової частини А0501, діючи умисно, повторно всупереч вимогам ст. 11, 16, 30, 37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи невдоволеним відданням йому підполковником ОСОБА_9 вимоги щодо повернення у розташування підрозділу військової частини А0501 і продовження виконання покладених на нього обов'язків, не бажаючи підкорятися законним вимогам начальника, у грубій формі висловив підполковнику ОСОБА_9 відмову повернутися до підрозділу та почав погрожувати останньому заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв, а саме застосуванням до ОСОБА_9 прийомів рукопашного бою у разі неповернення йому спиртних напоїв» [52].

На підставі судового слідства суд констатував наступне: «Досліджені безпосередньо в ході судового розгляду та оцінені в їх сукупності докази, дають суду підстави для визнання доведеною вини ОСОБА_2 у вчиненні 09 травня 2014 року іншого умисного невиконання наказу начальника, групою осіб, а також у вчиненні погрози заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв начальникові, групою осіб, у зв'язку виконанням ним обов'язків з військової служби. Дії обвинуваченого ОСОБА_2, в межах пред'явленого обвинувачення, суд кваліфікує відповідно за ч.2ст.402 КК України, а також за ч.3ст.405 КК України (в редакції закону на момент вчинення вказаних злочинів – Н.Ф.).

Досліджені безпосередньо в ході судового розгляду та оцінені в їх сукупності докази, дають суду підстави для визнання доведеною вини ОСОБА_1 у вчиненні 09 травня 2014 іншого умисного невиконання наказу начальника, групою осіб, а також у вчиненні погрози заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв начальникові, групою осіб, у зв'язку із виконанням ним обов'язків з військової служби; 10 травня 2014 року - вчинення погрози

заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби. Дії обвинуваченого ОСОБА_1, в межах пред'явленого обвинувачення, суд кваліфікує відповідно за ч.2ст.402 КК України, а також за ч.3 ст.405, ч.1 ст.405 КК України [52] (в редакції закону на момент вчинення вказаних злочинів – Н.Ф.).

Не піддаючи сумніву кваліфікацію сержанта ОСОБА_2 щодо вчинених злочинів, разом з тим не можемо погодитися з кваліфікацією дій солдата ОСОБА_1 у частині, що стосується погрози заподіянням тілесних ушкоджень та побоїв начальникові ОСОБА_9 у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби 10 травня 2014 р., вчиненої повторно.

Оскільки редакція ст. 405 КК, як на момент вчинення вказаного злочину - 10.05.2014 р., так і нині не передбачає відповідальності за повторне вчинення цього злочину, то в такому разі необхідно додатково у формулі кваліфікації робити посилання на ч. 1 ст. 32 КК, яка станом на 10.05.2014 р. передбачала: «Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу» [92]. Таким чином дії ОСОБИ_1 з приводу вчиненої повторно погрози щодо начальника належало кваліфікувати наступним чином: ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 405 КК України.

Враховуючи підвищену суспільну небезпечність повторного вчинення погрози або насильства щодо начальника для військового правопорядку, вважаємо необхідним доповнити диспозицію ч. 4 особливо кваліфікуючою ознакою - «вчинення повторно», що унормує пробіл ознаки «повторно» на подальше і буде сприяти, як більш чіткій кваліфікації подібних злочинів, в разі вчинення їх повторно, так і індивідуалізації покарання при підвищеній суспільній небезпеці не тільки для військового правопорядку, але і для військової дисципліни в конкретному військовому колективі.

Зокрема, на цю обставину звертає увагу і М.І. Карпенко, який зазначає, що з метою «посилення кримінальної відповідальності за вчинення подібних

військових злочинів необхідно передбачити кваліфікуючу ознаку «повторність вчинення» [76, с. 38].

Наступною особливо кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 4 ст. 405 КК, що обтяжує небезпеку цього злочину, що досліджується, і, відповідно, покарання для правопорушника, є його вчинення «із застосуванням зброї».

Поняття зброї відображено в багатьох словниках і інших виданнях. Зокрема, юридична енциклопедія містить наступне роз'яснення, що «зброя – пристрої і засоби, які застосовуються у збройній боротьбі для нападу (наступу) або захисту (оборони) з метою ураження або знищення противника. ... Виходячи з кількості персоналу, задіяного на її функціональне застосування, зброя може бути індивідуальною (пістолети, гвинтівки, автомати) і груповою. Залежно від автоматизації процесу стрільби – автоматичною, напівавтоматичною і неавтоматичною. Можливість зміни траєкторії руху засобів ураження поділяє зброю на керовану і некеровану» [218, с. 560-561]. Роз'яснення терміну «зброя» ми знаходимо і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами», в якій зазначено: «до вогнепальної зброї ... належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей)» [165, с. 175].

Прикладом застосування зброї при вчиненні злочинів за ст. 405 КК є матеріали кримінального провадження, викладені в обвинувальному вирокі Голопристанського районного суду Херсонської області від 17.01.2019 р.

Згідно вказаного вироку «ОСОБА_5, проходячи військову службу за контрактом на посаді солдата військової частини А2428, 07.12.2017 близько 00.05 год., перебуваючи на території вартового містечка військової частини, польовий табір якого тимчасово дислокується в районі с. Нова Збур'івка

Голопристанського району Херсонської області, у складі варти по охороні та обороні позицій зазначеної військової частини, діючи умисно, в умовах особливого періоду, в порушення законодавства та статутних вимог, під час конфлікту, будучи невдоволеним зауваженням начальника з приводу висловлювання до нього претензій щодо неякісного несення служби, здійснив насильство щодо начальника за тимчасовою посадою розвідного особового складу варти солдата ОСОБА_6, у зв'язку з виконанням останнім обов'язків з військової служби, а саме маючи намір на умисне протиправне спричинення тілесних ушкоджень останньому, реалізуючи свій злочинний умисел та усвідомлюючи суспільну небезпечність свого діяння, в результаті застосування табельної вогнепальної зброї - автомата АК-74, ОСОБА_5 здійснив декілька пострілів в сторону ОСОБА_6, заподіявши останньому тілесні ушкодження ... з положенням кулі під шкірою біля зовнішньої (латеральної) поверхні правого стегна, які згідно висновку судово-медичної експертизи відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, за критерієм безпеки для життя та інші легкі тілесні ушкодження.

Після цього, під час вищезазначених подій, ОСОБА_5, маючи намір на умисне протиправне спричинення тілесних ушкоджень, реалізуючи свій злочинний умисел та усвідомлюючи суспільну небезпечність свого діяння, під час сутички з солдатом ОСОБА_7, який прибіг на допомогу ОСОБА_6, здійснив з вищезазначеної табельної вогнепальної зброї декілька пострілів в бік солдата ОСОБА_7, чим заподіяв останньому тілесні ушкодження ... з вихідним пораненням на зовнішній (латеральній) поверхні середньої третини правого стегна, які згідно висновку судово-медичної експертизи відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості, за критерієм тривалості розладу здоров'я [29].

Суд кваліфікував дії ОСОБА_5, який в момент вчинення інкримінованих йому злочинів проходив військову службу на посаді солдата, за ч. 3 ст. 406КК України - порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що

заподіяло середньої тяжкості тілесні ушкодження із застосуванням зброї, та за ч.4ст. 405 КК України - заподіяння тілесних ушкоджень начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби із застосуванням зброї, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Але в слідчій і судовій практиці мали місце випадки, коли предметом злочину для кваліфікації дій винної особи, вчинених за особливо обтяжуючих обставин (ч. 4 ст. 405 КК) була безпосередньо не зброя, а бойові припаси, до яких згідно п. 5 зазначеної вище постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. відносять: «патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху» [165, с. 175].

Прикладом вказаної ситуації є обставини кримінального провадження, зазначені в обвинувальному вирокі Держинського районного суду м. Харкова від 03.09.2014 р.: «27 травня 2014 року близько 20 год 30 хв на території базового табору військової частини А0409 у районі проведення антитерористичної операції на межі Харківської та Луганської області на території України командир військової частини А0409 полковник ОСОБА_4, який виконував обов'язки з військової служби та згідно ст. 295, 298 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України і ст. 5, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зобов'язаний стежити за підтриманням внутрішнього порядку, виконанням підрозділами розпорядку дня, вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів до відновлення та постійного підтримання порядку й дисципліни, під час перевірки взводу забезпечення виявив, що молодший сержант ОСОБА_1 порушує військову дисципліну. З метою припинення порушення військової дисципліни молодшим сержантом ОСОБА_1, полковник ОСОБА_4 зробив зауваження молодшому сержанту ОСОБА_1, на що останній, діючи умисно, цілком усвідомлюючи, що полковник ОСОБА_4 являється для нього прямим начальником та виконує

обов'язки військової служби, всупереч вимог ст. 6, 11, 16, 127, 128, 130 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи невдоволеним діями полковника ОСОБА_4 направленими на припинення порушення молодшим сержантом ОСОБА_1 військової дисципліни, вийняв з кишені ввірену йому бойову гранату РГД-5, висмикнув з неї запобіжне кільце, привівши тим самим її у стан, необхідний для її застосування за призначенням та висловив начальнику - полковнику ОСОБА_4 погрозу вбивством із застосуванням зброї» [30].

Дії обвинуваченого суд кваліфікував за ч.3 ст. 405 КК України (нині це ч. 4 ст. 405 КК) як погроза вбивством начальникові у зв'язку із виконанням ним обов'язків з військової служби, вчинене із застосуванням зброї.

Наступною особливо кваліфікуючою ознакою за ч. 4 ст. 405, передбаченою законодавцем, є вчинення погрози або насильства щодо начальника в умовах воєнного стану.

Визначення воєнного стану передбачено у ст. 1 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Зокрема, "воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень" [159].

Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України упродовж двох днів з моменту звернення

Президента України. Режим воєнного стану існує від дня і часу оголошення стану війни і до дня і часу оголошення про укладення миру.

Такий період тривав в Україні з 14 годин 00 хвилин 26 листопада до 14 годин 00 хвилин 26 грудня 2018 року на підставі Указу Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018 "Про введення воєнного стану в Україні", затвердженого Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 26.11.2018 р. № 2630-VIII [151]. В статі 1 цього Закону зазначалось, що "воєнний стан вводиться у Вінницькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Чернігівській, а також Донецькій, Запорізькій, Херсонській областях та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії".

Аналіз судових рішень, винесених судами України протягом 2019-2020 рр. за ч. 4 ст. 405 КК України, засвідчив про відсутність засуджених військовослужбовців за вчинення погрози або насильства щодо начальника в період воєнного стану, що оголошувався на окремій території України в період з 26 листопада по 26 грудня 2018 р.

Суттєво змінилась кваліфікація вчинених злочинів за ст. 405 КК після запровадження 24.02.2022 р. на всій території України воєнного стану у зв'язку з широкомасштабною агресією російської федерації проти України. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень України за 2022 рік судами України засуджено 28 військовослужбовців у вчиненні злочинів, передбачених ч. 4 ст. 405 КК України, як таких, що були вчинені в умовах воєнного стану [208].

Ще однією особливо кваліфікуючою ознакою, обтяжуючою вчинення погрози або насильства щодо начальника за ч. 4 ст. 405 КК, є наявність бойової обстановки.

Згідно примітки до ст. 402 КК «під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки

стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою» [92].

З приводу визначення у КК терміну «бойова обстановка» І.І. Митрофанов робить висновок, що "законодавець обмежує поняття бойової обстановки лише часом бою, що суттєво відрізняється від його визначення військовими фахівцями. В законодавчому визначенні порушені правила формальної логіки, коли одне поняття (бойова обстановка як обстановка вчинення військового злочину) дано через інше (обставини часу – час бою, тобто часового інтервалу, протягом якого триває загальновійськовий, вогневий, протиповітряний, повітряний і морський бій). Такий підхід законодавця до визначення поняття у законі не можна визнати припустимим, тому слід уточнити або визначення бойової обстановки у примітці до ст. 402 КК України, або у формулюваннях диспозицій частин статей розділу XIX Особливої частини КК вказати не на бойову обстановку вчинення військових злочинів, а зазначити як особливо кваліфікуючу обставину – вчинення відповідного злочину в період бою чи під час бою" [111, с. 111].

Для бойової обстановки важливими ознаками є необхідність відання командирами / начальниками бойових наказів і розпоряджень. Так, під бойовим наказом розуміється "бойовий документ щодо управління військами (силами), в якому відповідно до рішення командувача (командира) доводяться до об'єднань (з'єднань, частин, підрозділів) бойові завдання в операції (бою), їх забезпечення та порядок управління [175, с. 63].

Бойове розпорядження – розпорядчий документ, яким доводяться бойові завдання підпорядкованим з'єднанням, військовим частинам (підрозділам). Бойове розпорядження доводиться після вироблення замислу (плану, прийняття рішення) та визначення завдань військам.

У бойовому розпорядженні вказуються: короткі висновки з оцінювання обстановки; бойове завдання військовій частині (підрозділу), якій воно

адресоване; завдання сусідам і порядок взаємодії з ними; строк готовності до виконання завдання; час початку дії; порядок застосування зброї, бойової техніки, інженерно-технічних і спеціальних засобів; сигнали взаємодії та взаємного впізнавання. За потреби у бойовому розпорядженні можуть бути зазначені й інші дані. Усі ці дані зазначаються у бойовому розпорядженні окремими пунктами, які за своїми формулюваннями не відрізняються від пунктів бойового наказу [139, с. 70].

Враховуючи вищезазначене, М.І. Карпенко пропонує уточнити визначення терміну, яке міститься у примітці до ст. 402 КК у такій редакції: "під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти стан військових частин, підрозділів з використанням зброї, бойової техніки, спеціальних і транспортних засобів, засобів зв'язку та телекомунікацій, інших матеріально-технічних засобів під час здійснення ними тактичних або оперативно-тактичних дій по виконанню бойових завдань у відповідному районі місцевості протягом певного часу, а так само зазначені дії окремих військовослужбовців" [74, с. 281].

Аналіз 184 судових рішень, винесених судами України протягом 2011-2021 рр. за ст. 405 КК України, засвідчив про відсутність засуджених військовослужбовців за вчинення погрози або насильства щодо начальника в бойовій обстановці [додаток О].

3.2. Розмежування злочину, передбаченого ст. 405 КК України, з іншими суміжними злочинами та військовим адміністративним (дисциплінарним) правопорушенням

При кваліфікації кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) майже на всіх етапах цього процесу виникає необхідність розмежування, як злочинів, так і кримінальних проступків, які мають у низці випадків суттєву схожість (подібність), а також відмежування їх від діянь, що не є злочинними [16, с. 43-256].

Розмежування суміжних злочинів передбачає певний процес, який в теорії кримінального права називається кваліфікацією кримінальних правопорушень, в основі якого знаходиться кваліфікація злочинів і кримінальних проступків.

Під кваліфікацією злочинів передбачено визначення конкретної суті, якості певного суспільно небезпечного діяння, його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлення їх тотожності юридичним об'єктивним та суб'єктивним ознакам певного складу злочину [89, с. 72].

У свою чергу В.О. Навроцький розрізняє таке поняття як кримінально-правова кваліфікація, розуміючи під цим терміном часткові випадки правової (чи юридичної) кваліфікації, передбачаючи під цим процесом, *по-перше*, частину процесу застосування кримінального закону, *по-друге*, оцінку суспільно небезпечної поведінки, *по-третє*, визначення кримінально-правової норми, яка передбачає вчинене діяння [118, с. 6-9].

На думку В.О. Навроцького кримінально-правова кваліфікація нерозривно пов'язана з розмежуванням злочинів як фактів дійсності, правових норм та диспозицій статей закону, в яких виражені ці норми, складів злочинів, що являють собою теоретичні моделі певних посягань [118, с. 311].

Як зазначає М.І. Панов, розмежування складів злочинів – важлива і необхідна складова кваліфікації злочинів, що полягає у послідовному проведенні відмінностей (різниці) між суміжними складами злочинів, що мають такі, які збігаються (загальні), чи схожі елементи або ознаки, на підставі встановлення суттєвих індивідуальних (особливих) ознак, їм притаманних, та якими вони істотно відрізняються один від одного [128, с. 861].

Процедура розмежування суміжних складів злочинів при їх кваліфікації становить доволі складну інтелектуальну діяльність правозастосовуча, об'єктом якої виступають одночасно 2 чи більше складів злочинів, які містять у собі елементи чи ознаки, що мають суттєву схожість або подібність.

З'ясовуючи сутність вказаних злочинів і послівно аналізуючи їх елементи та ознаки при їх розмежуванні, слід керуватися такими узагальненими правилами:

1. У процесі порівняння вказаних ознак домінуючими, які мають можливість проводити розмежування (відмінність) кожного із цих складів злочинів і відрізнити їх один від одного.

2. Ознаки (або хоча б одна із них), за якими відрізняються вказані склади злочинів, мають бути суттєвими, прямо передбаченими нормою кримінального права чи однозначно слідувати із її змісту та відобразити сутність суспільно небезпечного діяння, що підлягає кваліфікації.

3. При порівнянні суміжних складів злочинів і відповідних норм кримінального права обранню і застосуванню підлягає лише та із них, яка з найбільшою повнотою і в повному обсязі охоплює вчинене суспільно небезпечне діяння, при цьому достатньо точно і повно відображає його суттєві риси.

4. У випадках, коли вчинене суспільно небезпечне діяння не охоплюється в повному обсязі жодною із норм кримінального права, що передбачають суміжні склади злочинів, для забезпечення повноти кримінально-правової оцінки вчиненого необхідно застосовувати всі ці норми за правилами ідеальної сукупності злочинів.

5. При наявності конкуренції норм кримінального права, що передбачають суміжні склади злочинів та співвідносяться між собою як «частка» і «ціле» або як «загальна і спеціальна норми» чи як «спеціальні норми», слід керуватися розробленими теорією і практикою кримінального права правилами подолання конкуренції норм кримінального права, що мають забезпечити правильну кваліфікацію злочинів [128, с. 863].

Такої думки і О.Н. Марін, який наголошує на відповідних складнощах розмежування відповідних складів злочинів, коли вчинене суспільно небезпечне діяння одночасно підпадає під дію двох чи більше норм КК, які знаходяться між собою у відносинах конкуренції [105, с. 201-224].

Наявність у КК ст. 401 («Поняття військового кримінального правопорушення») обумовлено необхідністю розмежування їх з іншими складами, передбаченими КК України. Як зазначає Л.П. Брич, незважаючи на достатню кількість публікацій, присвячених військовим злочинам, проблема їх комплексного розмежування залишається. Існування проблеми для правозастосовної діяльності у розмежуванні складів військових злочинів із складами інших злочинів підтверджують судові органи [16, с. 324].

Військові кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби за ступенем вираження їх специфічного характеру можна поділити на дві групи:

1. Спеціально військові кримінальні правопорушення, тобто такі, у яких відсутні аналоги серед інших розділів КК України.

2. Відносно військові, які за деякими ознаками співпадають з кримінальними правопорушеннями, передбаченими іншими розділами КК.

Складність розмежування військових кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби з суміжними складами кримінальних правопорушень виникає при вирішенні питання їх вірної кваліфікації саме при вчиненні відносно військових кримінальних правопорушень, які є спеціальними по відношенню до загально кримінальних.

В ході кримінально-правової кваліфікації військового злочину за ст. 405 КК здійснюються такі основні види розмежування:

- 1) злочину та інших (менш небезпечних) кримінальних правопорушень;
- 2) окремих видів військових злочинів між собою, наприклад між погрозою або насильством щодо начальника (ст. 405 КК) і опором начальникові або примушуванням його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК), порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) у разі завдання побоїв, вчинення іншого насильства; перевищенням військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1) при

застосуванні насильства щодо підлеглого; образою честі і гідності військовослужбовця, погрозою військовослужбовцю (ст. 435-1 КК);

3) різних видів схожих між собою військового злочину, який є предметом цього дослідження, і загальнокримінальних злочинів за окремими елементами і ознаками складів злочинів. Зокрема, за ст. 405 («Погроза або насильство щодо начальника») КК і ст. 345 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») КК, ст. 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») КК, ст. 346 («Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча») КК, ст. 350 («Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок») КК та ін.

Об'єктами розмежування виступають: диспозиції зазначених статей КК; кримінально-правові норми; склади злочинів; фактичні обставини, які підлягають кримінально-правовій оцінці.

Так, при розмежуванні погрози або насильства щодо начальника за ст. 405 КК від інших військових злочинів, зокрема, від злочину, передбаченого ст. 404 КК, основними відмінними рисами між ними є: окремі ознаки суб'єктивної сторони, наприклад такі, як мотив, мета протиправних дій; об'єктивної сторони – обстановка, спосіб їх вчинення. Якщо для погрози або насильства щодо начальника для правопорушника основним мотиватором його дій є невдоволення належним виконанням начальником своїх обов'язків з військової служби, то при вчиненні злочину за ст. 404 КК такими є «опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків».

При розмежуванні складів злочинів, передбачених ст. 405 і 406 КК, крім тих ознак, що враховувались при попередньому розмежуванні, такими виступають також спрямованість цих злочинів, оскільки безпосереднім об'єктом злочину – погроза або насильство щодо начальника є посягання на суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, а його додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом – життя, здоров'я, честь, гідність начальника. Безпосереднім об'єктом злочину за ст. 406 КК є «суспільні

відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями ... що не перебувають між собою у відносинах підлеглості. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього діяння є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони їх життя, здоров'я, честі, особистої гідності» [69, с. 59, 63].

Характерним прикладом розмежування військових злочинів, передбачених ст. 405 і 406 КК, можуть бути обставини кримінального правопорушення, викладені у вироку Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 грудня 2012 року щодо капітана ОСОБА_4, який органом досудового розслідування обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, але у процесі судового слідства суд прийшов до висновку, що дії обвинуваченого ОСОБА_4 підлягають кваліфікації за ч. 1 ст. 406 КК України, визнавши його винним у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості. Обставини цього злочину наступні: "Досудовим слідством дії ОСОБА_4 кваліфіковано за ч. 2 ст. 405 КК України, як вчинення насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (до капітана ОСОБА_2, що проявилось у застосуванні фізичного насильства відносно останнього у вигляді нанесення чотирьох ударів руками та одного удару головою в грудну клітину. – Н.Ф.).

Однак, встановлені судом обставини справи свідчать про необхідність перекваліфікації дій підсудного.

Так, з показань підсудного та потерпілого встановлено, що суперечка, а в подальшому і фізичне насильство з боку ОСОБА_4, виникли з особистих, неприязних до ОСОБА_2 мотивів з приводу орендованого ними житла і не пов'язані з виконанням останнім обов'язків з військової служби, тобто конфлікт виник на побутовому ґрунті.

Окрім цього, у справі відсутні достовірні докази того, що підсудному було відомо про те, що потерпілий у відношенні до нього був тимчасово

виконуючим обов'язки начальника ВПС, тобто був начальником по відношенню до ОСОБА_4.

Як з показань підсудного, так і з показів потерпілого та свідка ОСОБА_5 вбачається, що ОСОБА_4 почав виконувати наказ по охороні державного кордону о 06 годині, а ОСОБА_2 приступив до виконання тимчасових обов'язків начальника ВПС о 08 годині і на підставі усного розпорядження начальника. Виконання наряду по охороні державного кордону полягало у обході місцевостей по встановленому маршруту і таким чином ОСОБА_4 повернувся у ВПС о 16 годині.

Таким чином, у справі встановлено лише сам факт вчинення насильницьких дій за відсутності кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, оскільки по справі не дотримано переконливих та достовірних доказів того, що підсудний усвідомлював, що вчиняє насильницькі дії щодо свого начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

А тому, на переконання суду у діях підсудного наявний склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 406 КК України – порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось у вчиненні насильства" [48].

У разі розмежування військових злочинів, передбачених ст. 405 і 426-1 КК, необхідно враховувати різну спрямованість вказаних злочинів. Якщо безпосереднім об'єктом погрози або насильства щодо начальника передбачено порушення порядку підлеглості, то «у разі застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо такі дії заподіяли істотну шкоду, або застосування насильства щодо підлеглого, «основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують правильну, нормальну діяльність апарату органів військового управління і військового командування ... обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень є посягання на суспільні відносини,

які захищають честь та гідність підлеглого, а в разі застосування насильства щодо підлеглого – життя, здоров'я, воля, честь, гідність підлеглого» [73, с. 222]. Відмінними в цих злочинах є, як суб'єкти їх вчинення, так і потерпілі від цих злочинів. У першому випадку суб'єктом злочину є підлеглий, а потерпілим – начальник. В іншому випадку все навпаки.

При розмежуванні військових злочинів, передбачених ст. 405 КК і 435-1 («Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»), якою КК доповнений на підставі Закону України № 2110-IX від 03.03.2022 р., необхідно зазначити наступне. Диспозиція ч. 1 цієї правової норми передбачає кримінальну відповідальність за «образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї», а ч. 2 ст. 435-1 за – «виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї» [92]. Ключовими аспектами відмінностей між вказаними військовими злочинами є особа потерпілого (за ст. 435-1 КК військовослужбовець, який захищає Вітчизну у російсько-українській війні, його близькі родичі чи члени сім'ї). За службовим становище потерпілий може бути не лише начальником чи командиром, але й не мати такого статусу ні за посадою, ні за військовим званням. Крім того, якщо за ст. 405 КК суб'єктом цього злочину є підлеглий відповідного командира, начальника, то суб'єктом злочину за ст. 435-1 КК є будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років. За суб'єктивною стороною суб'єкт злочину за ст. 435-1 КК переслідує мету нанести образу честі і гідності військовослужбовцю, спричинити погрозу військовослужбовцю, який захищає Україну від збройної агресії російської федерації, чи його близьким родичам чи членам сім'ї.

Коли ж розмежування здійснюється між військовим і загальнокримінальним злочинами, як в нашій ситуації, передбачених ст. 405 КК і ст. 345 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») КК, ст. 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») КК, ст. 346 («Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча») КК, ст. 350 («Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок») КК, то в першу чергу відмінними є суб'єкти їх вчинення. Щодо злочину за ст. 405, то такими суб'єктами злочину являються військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів, «а також інші особи, визначені законом» (ст. 401 КК). Стосовно вказаних загальнокримінальних злочинів суб'єкт їх вчинення загальний, передбачений ч. 1 ст. 18 КК – «фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого ... може наставати кримінальна відповідальність» [92].

Певну складність за критерієм «потерпілий» являє собою розмежування злочинів, передбачених ст. 405 і 345 КК, коли погроза або насильство буде здійснюватись щодо начальника (командира) у статусі військовослужбовця, зокрема, коли він є військовослужбовцем Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у зв'язку з виконанням ним (військовослужбовцем Військової служби правопорядку) службових обов'язків.

Згідно ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» - це є «спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення, для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна

Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, також для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах» [142].

В разі виникнення зазначеної ситуації має місце конкуренція загальної і спеціальної норми. Загальна норма (ст. 345 КК «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») передбачає, що посягання, в разі вчинення зазначеного злочину, спрямоване проти працівника правоохоронного органу, якими є військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 345 КК є «нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я» [14, с. 1002]. Коли ж розглядаємо зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 405 КК, то ведемо мову про суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, закріплений в ст. 28-34 («Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням») Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Таким чином має місце одночасне посягання на два різні безпосередні об'єкти злочинів, які знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. Відповідно злочин за ст. 345 - в розділі XV («Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади...»), а за ст. 405 – в розділі XIX («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)'). Як зазначає М.Й. Коржанський, у разі «якщо вчинене є посяганням на різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони, то його належить кваліфікувати як сукупність злочинів» [86, с. 55]. Такої позиції дотримуються і інші науковці, зокрема М.І. Панов, який зазначає: «У випадках, коли вчинене суспільно небезпечне діяння не охоплюється в повному обсязі жодною із кримінально-правових норм, що передбачають суміжні склади злочинів, для забезпечення повноти кримінально-правової оцінки скоєного необхідно

застосовувати всі ці норми за правилами ідеальної сукупності злочинів» [127, с. 35].

Підсумовуючи варто зазначити, що «весь процес кваліфікації полягає в послідовному відмежуванні кожного із елементів і ознак складу злочину, під який підпадає вчинене суспільно небезпечне діяння, від елементів і ознак інших суміжних складів злочинів» [127, с. 34]. Тому слушним є твердження про те, що «розмежування злочинів становить зворотний бік кваліфікації» [97, с. 146].

Розмежування у процесі кваліфікації кримінальних правопорушень не вичерпується вищезазначеним. У ряді випадків їх кваліфікація пов'язана з необхідністю відмежування злочинів і кримінальних проступків від адміністративних і дисциплінарних проступків, які не передбачають кримінальної відповідальності.

Межі, що розділяють військове кримінальне правопорушення від військового проступку, не можуть бути визначені раз і назавжди, тому що вони характеризуються рядом змін, обумовлених обставинами, що впливають на стан військової дисципліни і загальним напрямком військово-судової практики в той чи інший період часу.

При цьому необхідно відмітити, що грань між кримінальним правопорушенням і проступком може бути рухливою і не завжди вловимою при першому осмисленні, оскільки вони тісно між собою пов'язані і часто одна в іншу переростають.

У кожному конкретному випадку вирішення питання про те, чи являється вчинене порушення військової дисципліни військовим кримінальним правопорушенням чи проступком, повинно відбуватися з точки зору оцінки суспільної небезпеки і шкоди, яка може бути нанесена інтересам військових формувань і держави.

Різний ступінь суспільної небезпеки військового кримінального правопорушення і проступку обумовлює різний підхід кримінального законодавства при встановленні відповідних заходів примусового впливу за їх

вчинення. Військові кримінальні правопорушення характеризуються більшою, чім дисциплінарні проступки, небезпекою для держави і боездатності її Збройних Сил і інших військових формувань, а тому тягнуть за собою застосування в судовому порядку заходів кримінального покарання. Дисциплінарні проступки є діями порівняно менш суспільно-небезпечними, чім військові кримінальні правопорушення, а тому тягнуть за собою застосування владою командира (начальника) заходів дисциплінарного стягнення. Менша суспільна небезпека проступку обумовлюється головним чином малозначністю вчинення дії і відсутністю шкідливих наслідків.

При оцінці суспільної небезпеки допущених військовослужбовцем порушень військової дисципліни і порядку несення військової служби, і віднесення їх до військового кримінального правопорушення чи дисциплінарного проступку варто виходити із наступних обставин:

- а) ступеня винності і суспільної небезпеки особи, яка вчинила ці дії;
- б) ступеня і характеру суспільної небезпеки вчинених дій;
- в) ступеня небезпеки та можливих наслідків чи які наступили.

Особлива увага повинна бути дана виясненню особистості військовослужбовця, що порушив військову дисципліну, мотиву дій, а також, наскільки сама вчинена злочинна дія в даних конкретних умовах місця і часу являється суспільно-небезпечною.

Вкрай важливе значення при розмежуванні проступку і військового кримінального правопорушення можуть мати такі обставини, як загальний моральний стан і конкретні умови військової частини, в якій вчинені ті чи інші порушення військової дисципліни, поширеність подібних порушень військової дисципліни, попередня дисциплінованість чи недисциплінованість винного і т.п.

Крім того, обов'язково повинні бути прийняті до уваги обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання, що передбачені ст. 66-67 КК. Разом з тим можуть бути визнані і інші пом'якшуючі обставини, що відносяться до правопорушення і особи, що його вчинила (наприклад, здійснення

протиправної дії під впливом начальника чи старшого по військовому званню, короткострокового перебування винного на військовій службі і у зв'язку з цим недостатнє знання вимог військового правопорядку, бездоганна військова служба до вчинення правопорушення, щиро серйозне розкаяння, старанність по військовій службі після здійснення правопорушення і ін.) [78, с. 151-153].

Основним критерієм відмежування подібних ситуацій є рівень суспільної небезпечності вчинених дій – погрози або насильства щодо начальника. Не є кримінальним правопорушенням дія, яка хоча формально і містить ознаки діяння, передбаченого ч. 1-2 ст. 405 КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди військовому правопорядку. Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить жодної норми схожої до ст. 405 КК, тому і не передбачає адміністративної відповідальності. Щодо аналогічного дисциплінарного проступку, то в статутах Збройних Сил України відсутній конкретний перелік як дисциплінарних проступків, їх ознак, так і покарань за них. Тому критерієм відмежування погрози або насильства щодо начальника на рівні злочину і дисциплінарного проступку слід оцінювати їх соціальні властивості, а також наявність чи відсутність інших ознак, що характеризують елементи складу злочину. Тільки за таких умов вчинена погроза або насильство щодо начальника як військово правопорушення може бути вірно кваліфіковано, що дасть змогу застосувати відповідну правову норму чинного законодавства без помилок.

3.3. Порівняльно – правова характеристика злочину погроза або насильство щодо начальника за КК України та кримінальним законодавством деяких зарубіжних держав

Аналіз КК (військово–кримінального законодавства) 14-ти держав світу свідчить про різний підхід законодавців до визначення переліку діянь, які можуть бути підставами у разі порушення кримінального закону,

передбаченого ст. 405 КК України, притягнення підлеглих начальнику або командирі військовослужбовців до кримінальної відповідальності.

Переважає більшість КК, що проаналізовані, містять конкретні положення, які передбачають кримінальну відповідальність військовослужбовців, які посягнули на недоторканність своїх командирів і начальників або їх майна у зв'язку з добросовісним виконанням останніми обов'язків з військової служби. Разом з тим є певні відмінності у розумінні об'єкта посягання військового злочину, який досліджується, різних форм його вчинення, особи правопорушника, кримінально-правових заходів до винних осіб. У цьому їх різноманітті головним є причетність потерпілого і винного до проходження військової служби, їх статус військовослужбовців, проходження військової служби, виконання обов'язків з військової служби у момент вчинення зазначеного злочину.

Так, ч. 1 ст. 330 «Насильницькі дії щодо начальника» КК *Азербайджанської Республіки* не передбачає такого діяння у виді вчинення зазначеного злочину, як здійснення погрози начальнику у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби. Разом з тим ч. 2 цієї статті передбачено, що вчинення насильницьких дій відносно начальника з нанесенням йому тяжкої чи менш тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, чи такої шкоди, яка потягла інші тяжкі наслідки, є кваліфікуючою ознакою вчинення вказаного злочину.

Ч. 2 ст. 331 «Образа, нанесення побоїв або катування військовослужбовця» передбачає, що образа підлеглим начальником під час виконання чи у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби передбачає максимальне покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців на строк до одного року [186]. Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України зазначене діяння, передбачене ч. 2 ст. 331 КК *Азербайджанської Республіки*, за умови наявності його у КК України, являлось би кримінальним проступком.

Ст. 441 «Насильницькі дії щодо начальника» КК *Республіки Білорусь* [190] не деталізує в чому проявляються насильницькі дії, як це передбачив законодавець України в ч. 2 ст. 405 КК України, що не сприяє більш чіткій диференціації вчиненого діяння при його кваліфікації. Разом з тим ч. 2 ст. 441 КК Республіки Білорусь в якості кваліфікуючої ознаки вчиненого злочину, поруч з іншими, передбачає настання тяжких наслідків, що варто було б передбачити і у ч. 4 ст. 405 КК України.

Як зазначає М.Карпенко, «не завжди критерії, які беруться до уваги для визначення тяжких наслідків для різних військових злочинів, співпадають (ч. 2 ст. 402 КК – непокоря, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 404 КК – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, що спричинили тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 406 КК – порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що спричинили тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 411 – умисне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 412 КК – необережне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 414 КК – порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 418 КК – порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 419 КК – порушення правил несення прикордонної служби, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 420 КК – порушення правил несення бойового чергування, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 421 КК – порушення статутних правил внутрішньої служби, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 422 КК – розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, якщо вони спричинили тяжкі наслідки)» [78, с. 135]. Як висновок із цієї ситуації, що «визначаючи спричинення тяжких наслідків ... практичним фахівцям

військової юстиції приходиться брати за основу позицію науковців, слідчу та судову практику» [78, с. 135].

На нашу думку важкими наслідками, як результат вчинення погрози або насильства щодо начальника за ст. 405 КК, що особливо обтяжує кримінальну відповідальність за вчинення цього військового злочину можуть бути: заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті по необережності, заподіяння матеріальних збитків, які у 500 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, зрив виконання бойового завдання, зниження бойової готовності та негативний вплив на стан військової дисципліни у підрозділі, дезорганізація діяльності військової частини та підрив авторитету командирів і начальників різних рівнів тощо.

Крім того, діяння у виді «погрози начальнику» є окремим злочином за ст. 442 КК Республіки Білорусь, тоді як за КК України вказані діяння містяться в одній статті. Відмінною ознакою за КК Республіки Білорусь є констатація тієї обставини, що погроза начальнику буде злочинним діянням лише за умови «якщо були підстави боятися її здійснення» [190]. За наявності вказаної умови не всі погрози начальнику зі сторони підлеглого можуть бути злочином, тоді як за ч. 1 ст. 405 КК України навпаки, хоча практика судів України свідчить про врахування тієї обставини, що потерпілий (начальник) сприймав погрозу реально. Якщо ж начальник реально не сприймає погрози підлеглого, то це може бути адміністративним або дисциплінарним правопорушенням.

Додаткова підстава вчинення цього злочину за ст. 442 КК Республіки Білорусь є суб'єктивною умовою і в правозастосовній діяльності може сприйматися по різному. На нашу думку, будь-яка реальна погроза начальнику в умовах військової служби є недопустима, оскільки посягає на основоположний принцип військової служби – принцип єдиноначальності, за яким згідно ст. 28 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України «командири (начальники) наділені всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і на них покладена персональна відповідальність перед

державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця» [164].

За ч. 2 ст. 378 КК *Республіки Болгарії*, крім насильницьких дій проти начальника, передбачених іншими статтями цього Кодексу, криміналізовано діяння за нанесення образи підлеглим начальнику або наклеп у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби. А ч. 3 цієї статті КК передбачає кримінальну відповідальність підлеглого, якщо він у відсутності свого начальника скаже або вчинить дії, що можуть спричинити шкоду його честі або гідності [191].

Образа підлеглим командира або начальника у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби кримінальним або адміністративним законодавством України не передбачена. Враховуючи необхідність забезпечення належної охорони військового правопорядку і недопустимість посягань на честь і гідність командирів і начальників не лише погрозами або вчиненням насильства, вони потребують охорони своєї честі і гідності і від образ або наклепів, висловлених словами, жестами, письмово і т. п. Така заборона могла б бути у виді адміністративної відповідальності на рівні військового адміністративного правопорушення, що поки відсутнє у главі 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ст. 434 і 435 Пенітенціарного кодексу *Естонської Республіки* передбачають відповідно кримінальну відповідальність за «погрозу особі, яка проходить службу в Силах оборони» і за «наси́льство відносно особи, яка знаходиться на службі в Силах оборони» [131]. В обох випадках під охороною кримінального закону знаходяться і «члени її сім'ї», оскільки метою таких погроз і насильств є намагання від будь-яких осіб, в тому числі і від підлеглих, припинити виконання або змінити характер обов'язків при проходженні служби у Силах оборони. Мета «припинити» або «змінити» характер обов'язків «особи, яка знаходиться на службі в Силах оборони», на нашу думку, більш відповідає змісту таких термінів, як «опір», «примушування», що

в цілому відповідає змісту диспозиції ч. 1 ст. 404 «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків».

За ст. 405 КК України погроза або насильство щодо членів сім'ї начальника не передбачена. І в судовій практиці при аналізі 188 судових рішень, вироками яких підлеглі командирам і начальникам військовослужбовці визнані винними у вчиненні злочинів, передбачених ст. 405 КК України, погроз і насильств щодо членів сімей не було відмічено, за виключенням одного разу, коли підлеглий військовослужбовець у військовому званні «прапорщик», будучи незадоволений правомірними діями командира військової частини, погрожував по телефону, що створить неприємності члену його сім'ї (дочці).

Разом з тим, подібна ситуація може мати місце в майбутньому. І тут важливо, щоб командири і начальники всіх рівнів усвідомлювали, що держава Україна, громадянами якої вони є, здійснює всі можливі заходи з тим, щоб у них була 100 % впевненість у забезпеченні охорони як їх прав і гарантій під час несення або проходження військової служби від злочинних посягань підлеглих, так і щодо близьких родичів чи членів сім'ї.

Згідно ст. 439 КК *Республіки Казахстан* кримінальна відповідальність передбачена лише за насильницькі дії проти начальника. Порівнюючи зміст зазначеної правової норми з аналогічною, передбаченою ст. 405 КК України, новелою є те, що особливо кваліфікуючою ознакою злочину за ч. 3 ст. 439 КК *Республіки Казахстан*, є його вчинення «в умовах надзвичайного стану» [192], тоді як відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України зазначена ознака є загальною обставиною, що обтяжує покарання.

Ч. 1 ст. 365 КК *Киргизької Республіки* передбачає застосування насильства не небезпечного для життя і здоров'я або погрози застосування такого насильства щодо начальника у зв'язку з виконанням чи під час виконання ним обов'язків з військової служби, або щодо іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, з метою «чинити опір або примушування її до порушення цих обов'язків» [187].

Фактично в диспозиції ч. 1 ст. 365 КК мова йде не про злочини, передбачені ч. 1-2 ст. 405 КК України, згідно з якими погроза або насильство застосовуються по відношенню до начальника «у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби», а про злочин за ст. 404 КК *України*, коли правопорушник чинить «опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків» [92].

КК *Латвійської Республіки* в розділі XXV «Злочинні діяння на військовій службі» не містить злочину аналогічного ст. 405 КК України. Стаття 337 цього Кодексу передбачає кримінальну відповідальність за «опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків», що за змістом відповідає ст. 404 КК України з аналогічною назвою. Ст. 338 КК містить норми про кримінальну відповідальність за «насильство по відношенню до підлеглого», що потягло нанесення йому фізичних страждань (ч. 1), умисне нанесення легкого тілесного ушкодження (ч. 2), умисне нанесення підлеглому тілесного ушкодження середньої тяжкості, а також інші дії, що носять характер катування (ч. 3), умисного нанесення підлеглому тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4). Ст. 339 КК передбачає відповідальність за «образу честі військовослужбовця» [188].

Ст. 318 «Погроза начальникові або насильницькі дії щодо начальника» КК *Литовської республіки* за змістом ч. 1-2 аналогічна ч. 1-2 ст. 405 КК України [189].

КК *Республіки Молдова* у ст. 367 «Погроза військовослужбовцю» і ст. 368 «Насильницькі дії щодо військовослужбовця» містить положення про кримінальну відповідальність підлеглого [193], що за своїм змістом аналогічні ст. 405 КК України. Єдина відмінність, що у зазначених статтях відсутні положення про кримінальну відповідальність підлеглого у разі погрози знищенням чи пошкодженням майна начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, що передбачено ч. 1 ст. 405 КК України.

§ 23 «Загроза керівнику» і § 25 «Напад на начальника» Військово–кримінального закону *Федеративної Республіки Німеччини* за змістом їх диспозицій і спрямованістю цих злочинів схожі із злочинами, передбаченими ч. 1 ст. 405 КК України.

Зокрема, за диспозицією правової норми, передбаченої § 23 Військово–кримінального закону ФРН, кримінальна відповідальність можлива у разі, коли «хто на службі» загрожує керівнику, то «буде каратися позбавленням волі на строк до трьох років». В свою чергу § 25 «Напад на керівника» містить три частини: ч. 1 – «будь-який, хто вживає заходів проти керівника, буде ув'язнений» на строк від трьох місяців до трьох років. За ч. 2 «у менш жорстких випадках» вирок передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років». За ч. 3 цього параграфу «в особливо важких випадках» вироком є позбавлення волі від шести місяців до п'яти років. «Особливо серйозна справа» буде у разі, «якщо правопорушник має серйозні наслідки злочину» [25].

Виклад і сприйняття змісту § 23 і 25 Військово–кримінального закону є дещо складним. Як зазначає з цього приводу М.І. Карпенко «військове кримінальне законодавство провідних держав світу і України є схожим, але з певними відмінностями, які в першу чергу пов'язані з їх приналежністю до різних правових систем. Це стосується, як змісту диспозицій правових норм, так і їх санкцій і є результатом різного підходу законодавців до використання законодавчої техніки, яка обумовлена станом правової системи відповідних держав, законодавство яких аналізується» [69, с. 370].

Аналіз змісту ст. 345 Карного кодексу *Республіки Польща* дає підстави стверджувати, що цей злочин за безпосереднім об'єктом посягання схожий із злочином, передбаченим ст. 405 КК України. § 1 вказаної статті передбачає, що «військовослужбовець, який вчинив напад на начальника, підлягає покаранню військовим арештом або позбавленням волі на строк до 3-х років». Згідно з § 2 «якщо винний вчиняє напад на начальника у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або спільно з іншими військовослужбовцями чи в

присутності групи військовослужбовців, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років» [68, с. 219-220]. Таким чином, простим складом злочину, що аналізується, є напад підлеглого на начальника, а однією із його кваліфікуючих ознак - напад на начальника у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що не влаштовує підлеглого.

Ст. 339 «Насильницькі дії щодо начальника» КК *Туркменістану* [196] передбачає кримінальну відповідальність за насильницькі дії щодо начальника, які відповідно до ч. 1 виразилися в нанесенні побоїв або застосуванні іншого насильства щодо начальника, які вчинені під час виконання ним обов'язків з військової служби або у зв'язку з виконанням цих обов'язків.

Зазначена обставина «у зв'язку з виконанням цих обов'язків» передбачає, що за змістом диспозиції ч. 1 ст. 339 КК *Туркменістану* насильницькі дії щодо начальника можуть бути вчинені також і тоді, коли начальник безпосередньо не виконує обов'язки з військової служби, але насильницькі дії застосовуються до нього у зв'язку з виконанням цих обов'язків. При цьому, начальник може не знаходитися при виконанні обов'язків з військової служби, наприклад перебувати поза межами військової частини або місця служби [4, с. 87].

Із тієї кількості вироків, винесених судами України, за вчинення злочинів, передбачених ст. 405 КК України, всі вони були вчинені винними особами щодо начальників у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, зокрема: у відповідь на зроблене зауваження підлеглому щодо неналежної поведінки, який знаходився в нетверезому стані; будучи невдоволеним зауваженням щодо неякісного несення служби в наряді; у відповідь на зауваження щодо дотримання в казарменому приміщенні тиші в нічний час і т. п. Але безумовно, що погроза або насильство щодо начальника можуть бути вчинені і за обставин, коли він (командир / начальник) перебував поза межами військової частини або місця служби.

Статті 89 «Неповага до вищого офіцерського складу» і 90 «Напад або умисна непокора начальнику» розділу X «Каральні статті» *Єдиного кодексу військової юстиції США* за своїм змістом дещо схожі із ч. 1 ст. 405 КК України. Разом з тим ст. 89 ЄКВЮ передбачає відповідальність «будь-якої особи, що підпорядкована цьому розділу, яка веде себе з неповагою до своєї високопоставленої посадової особи, повинна бути покарана військовим судом». Наступна ст. 90 ЄКВЮ передбачає: «будь-яка особа, що підпорядкована цьому розділу, яка: (1) б'є свого начальника ... або піднімає будь-яку зброю або застосовує будь-яке насильство проти нього, поки він знаходиться на посаді, яку обіймає ... підлягає покаранню ...» [220].

КК Республіки Узбекистан в ст. 282 передбачає кримінальну відповідальність «за погрозу начальнику вбивством або застосуванням насильства, при наявності достатніх підстав побоюватися цієї погрози, вчинене в бойовій обстановці» [194]. Аналогічні злочинні дії передбачені і ст. 405 КК України. Відмінність між злочинами, що аналізуються в тому, що за ст. 282 КК Республіки Узбекистан це є простим складом злочину, максимальне покарання за який передбачено у виді позбавлення волі на строк до п'яти років. Тоді як за ст. 405 КК України ці дії є злочином, вчиненим з особливо кваліфікуючими ознаками і покарання згідно санкції ч.4 цієї статті передбачено у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Крім того, законодавець Республіки Узбекистан передбачив за ст. 282 КК, що погроза начальнику буде кваліфікуватися як злочин «при наявності достатніх підстав побоюватися здійснення цієї погрози», тоді як за ст. 405 КК України така умова не передбачена. Зазначена умова дає підстави стверджувати, що за диспозицією ст. 282 КК Республіки Узбекистан злочином «погроза начальнику» будуть кваліфікуватися не всі, а лише реальні погрози, тоді як за ст. 405 КК України вказана підстава відсутня, хоча в слідчій і судовій практиці на території України реальність погрози начальнику обов'язково враховується, як при кваліфікації вчиненого, так і при винесенні судом покарання.

Окремою ст. 283 «Нанесення тілесних ушкоджень» КК Республіки Узбекистан, яка має 3-и частини, передбачена кримінальна відповідальність підлеглих за нанесення тілесних ушкоджень начальнику у виді побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби або під час виконання цих обов'язків.

Проведений порівняльно-правовий аналіз злочину «погроза або насильство щодо начальника», передбачений ст. 405 КК України, зі схожими за змістом правовими нормами кримінального законодавства 14 держав світу висвітлив ряд актуальних аспектів для наступних висновків.

1. Із всього переліку проаналізованих КК лише в ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника» КК України законодавцем передбачена кримінальна відповідальність за погрозу «знищення чи пошкодження його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби». І лише Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки в ст. 434-435 передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо члена сім'ї особи, яка знаходиться на службі в Силах оборони.

2. Потерпілим від погроз або насильства від підлеглих може бути не лише начальник, але і командир під яким слід розуміти «особу, яка на правових підставах уповноважена здійснювати командування та контроль над однією, декількома чи багатьма підлеглими особами».

3. Кримінальна відповідальність підлеглих командиру або начальнику військовослужбовців за погрозу або насильство щодо них має наставати не лише під час виконання командирами і начальниками всіх рівнів обов'язків з військової служби, але й «у зв'язку з виконанням ними цих обов'язків».

4. З метою посилення кримінальної відповідальності, враховуючи суспільно небезпечний фактор для військового правопорядку вчинення погрози або насильства щодо командира або начальника, результатом якого є нанесення потерпілому тяжких наслідків фізичного або матеріального характеру, повторності їх вчинення, доповнити ч. 4 ст. 405 КК України такими

особливо кваліфікуючими обставинами, як: «що спричинили тяжкі наслідки», «вчинені повторно».

5. Образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника словами, жестами, письмово і т. п. з метою спричинити шкоду його честі або гідності має передбачати не лише дисциплінарну, але й адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення [207, с. 82-83].

Висновки до розділу 3

1. Диспозицію ч. 4 ст. 405 КК доповнити особливо кваліфікуючими ознаками «повторно», «із застосуванням боєприпасів чи інших предметів», «що спричинили тяжкі наслідки» і викласти її у наступній редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї, боєприпасів чи інших предметів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці,-».

2. У разі вчинення погрози або насильства щодо начальника, коли такою особою є начальник у статусі військовослужбовця Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, має місце дія, яка посягає на суспільні відносини, які мають ознаки двох безпосередній об'єктів, характерних злочинам за ст. 345 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») і 405 КК. Диспозиція злочинів за ст. 345 КК передбачає, що посягання, в разі вчинення зазначеного злочину, спрямоване проти працівника правоохоронного органу, якими є військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 345 КК є «нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я». Коли ж розглядаємо зміст безпосереднього об'єкта злочину,

передбаченого ст. 405 КК, то ведемо мову про суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, закріплений в ст. 28-34 («Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням») Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Таким чином має місце одночасне посягання на два різні безпосередні об'єкти злочинів, які знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. Відповідно злочин за ст. 345 - в розділі XV («Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади...»), а за ст. 405 – в розділі XIX («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)). За таких обставин вчинене підлягає кваліфікації з урахуванням вимог ст. 33 КК за правилами ідеальної сукупності вчинених злочинів за ст. 345 і 405 КК України.

3. Образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника словами, жестами, письмово або іншими діями з метою спричинити шкоду його честі або гідності має передбачати адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення за умови, що вони (дії підлеглого) не є злочином, тобто не містять ознак реальної погрози для здоров'я і життя командира або начальника. З цією метою пропонуємо доповнити главу 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення наступними положеннями:

«Стаття 172-21. Наклеп щодо командира або начальника

Наклеп, тобто поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять особу командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, - карається ...

Стаття 172-22. Образа командира або начальника

Образа, тобто умисне приниження честі і гідності командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, -

карається ...».

РОЗДІЛ 4. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО–ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИН - ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА

4.1. Призначення покарання за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника

Необхідною передумовою призначення покарання є вчинення особою злочину, який прямо передбачений у кримінальному законі [6, с. 318]. І лише, коли в ході судового слідства повністю буде доказано, що підсудний винний в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, якому буде дана відповідна кваліфікація, виникає законна підстава для призначення покарання.

Покарання – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину і полягає у передбаченому законом позбавленні (обмеженні) прав і свобод засудженого [174, с. 622].

Кримінальне законодавство України не дає визначення поняття «покарання», зазначаючи тільки, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК).

Із законодавчого визначення покарання випливає, що воно характеризується такими ознаками: 1) це найсуворіший захід державного примусу, який передбачений тільки законом і застосовується від імені держави відповідним державним органом ... 2) цей захід державного примусу може бути застосований лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, передбаченого кримінальним законом ... 3) покарання застосовується від імені держави лише відповідним органом – судом, який призначає його шляхом постановлення обвинувального вироку ... 4) покарання є карою, що встановлює обмеження прав і свобод засудженого, покладає обов'язок

засудженого зазнавати втрат і обмежень, пов'язаних із застосуванням покарання, ганьби, сорому перед суспільством і своїми близькими ... 5) покарання є логічним юридичним наслідком злочину. Кожен вид покарання має кількісні межі та визначений зміст, спосіб впливу на засудженого, чітко регламентований кримінальним законом ... 6) покарання має публічний характер ... 7) покарання тягне за собою особливий правовий наслідок – судимість, яка за змістом є не тільки властивістю кари, а й певним правовим статусом засудженого, пов'язаним із різними право обмеженнями та іншими негативними наслідками протягом визначеного в законі строку [58, с. 709-710].

Разом з тим, покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових кримінальних правопорушень [161, с. 57].

Кримінально-правовим аспектам, що стосуються інституту покарання військовослужбовців за вчинення військових кримінальних правопорушень, в науці кримінального права за останні 31 рік, після отримання Україною незалежності, приділяється відповідна увага. Це свідчення важливості вказаної проблематики для військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

У межах наукових досліджень, здійснених протягом вказаного періоду, питання призначення покарання і його відбування військовослужбовцями за вчинення військових злочинів (нині військових кримінальних правопорушень) знайшли своє відображення у працях українських науковців: В.П. Бодаєвського [9, с. 127-140], В.О. Бугаєва [17, с. 1-21], Б.М. Головка [57, с. 24-29], С.І. Дячука [62, с. 53-78], М.І. Карпенка [78, с. 1-17; 81, с. 101-105; 71, с. 290-316], В.І. Касинюка спільно з В.М. Білоконевим [84, с. 161-194], Ю.Б. Курилюка [99, с. 1-21], Т.Б. Ніколаєнко [122, с. 1-564.], О.М. Сарнавського [169, с. 151-207], М.М. Сенька [172, с. 159-210], М.С. Туркота [185, с. 279-292], М.І. Хавронюка [212, с. 98-111], С.О. Харитонова [215, с. 245-273] та інших вчених.

Згідно зі ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [85]. А відповідно до ст. 27 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України «за вчинення злочину військовослужбовці притягуються до кримінальної відповідальності на загальних підставах» [164]. Як свого часу писав М.І. Загородников «кримінальна відповідальність завжди пов'язана з конкретною особою і не може бути перекладена на іншу людину» [64, с. 68].

Принцип індивідуалізації покарання, що виражається у встановленні покарання у відповідності із ступенем вини злочинця, його суспільної небезпеки і небезпеки вчиненого ним військового кримінального правопорушення, повинен непорушно здійснюватися в кожному конкретному випадку призначення покарання засудженому військовослужбовцю.

Правильне розуміння й застосування принципу індивідуалізації покарання – безперечна умова його справедливості, що, в свою чергу, служить передумовою його ефективності, яка полягає в тому, щоб суд при визначенні його виду й розміру мав усі підстави вважати, що саме обрана міра покарання буде не тільки необхідною, але й достатньою для виправлення й попередження вчинення винним нових злочинів [84, с. 180].

При цьому КК у ч. 3 ст. 50 КК передбачає, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [92].

Кримінальне законодавство не знає особливої системи військових покарань. До військовослужбовців, що вчинили злочини, застосовуються в основному ті ж покарання, що і до інших злочинців. Порядок їх призначення і виконання урегульований єдиними нормами кримінального, кримінального процесуального і кримінально - виконавчого законодавства [92; 95; 96]. У той же час специфічні умови подальшого реформування Збройних Сил та інших військових формувань України обумовлюють деякі особливості у застосуванні до військовослужбовців окремих покарань, передбачених ст. 51 КК.

Основні засади, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання, викладені в ст. 65 КК, згідно з якою суд призначає покарання в

межах, встановлених у санкціях ст. 405 та інших Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові кримінальні правопорушення, у точній відповідності з положеннями Загальної частини КК. Суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності злочинів, передбачених ст. 405 КК, особу винного і обставини кримінального провадження, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Визначаючи розмір кримінальної відповідальності за військове злочинне діяння, слід мати у виду, з однієї сторони, розмір і значення шкоди, спричиненої військовим формуванням, а з другої сторони, ступінь винності особи, що вчинила погрозу або насильство щодо начальника. При призначенні покарання в кожному окремому випадку суд зобов'язаний враховувати суспільну небезпеку і характер злочину за ст. 405 КК, форму вини, стадію розвитку злочину, ступінь участі в ньому окремих співучасників і т.д. Його обов'язок полягає і в тому, щоб поруч із загальними початками враховувати і всі ті конкретні обставини, якими супроводжувалася погроза або насильство щодо начальника.

Суд при призначенні покарання повинен виходити із спеціальних завдань покарання в кримінальному праві. Вибір виду покарання і його розміру повинен знаходитися в залежності від тієї мети покарання, яка повинна бути здійснена у відношенні даного засудженого військовослужбовця.

Особливо серйозну увагу при визначенні покарання повинно бути звернено на придатність особи, що вчинила військовий злочин за ст. 405 КК, до подальшої військової служби, на можливість використання у військових формуваннях.

Мета застосування покарання в значній мірі визначається моральним станом не лише військової частини, в якій проходить службу правопорушник, але й іншими причинами. Нині дуже важливою обставиною є той факт, що вже дев'ятий рік продовжується, а з 24 лютого 2022 р. широкомасштабна російсько-українська війна. Тому суди при застосуванні покарання повинні звертати особливу увагу не лише на загальний моральний стан тієї військової частини, в якій було здійснено військове кримінальне правопорушення, але й

на те, що з 18 березня 2014 р. і до теперішнього часу в державі діє особливий період, який охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, як обставина, що посилює суспільну небезпеку вчинених військових злочинів.

Вельми важливе значення при застосуванні покарання має також врахування обставини здійснення військового кримінального правопорушення, яке робить суттєвий вплив на суспільну небезпеку й караність діяння. Одні і ті ж дії можуть представляти різну небезпеку і тягнути за собою різні покарання, в залежності від того, чи здійснені вони під час війни, в умовах воєнного стану або в бойовій чи мирній обстановці.

Особливо важливе значення має неминучість, економічність і своєчасність застосованого покарання.

Ні одне військово чи загальнокримінальне правопорушення військовослужбовця не повинно залишатися без покарання, яке у випадках відсутності невідвортної дії створює почуття безвідповідальності. Усвідомлення неминучості покарання за вчинене кримінальне правопорушення ще більше посилює загальнопревентивні функції покарання.

Економія покарання набуває особливо важливе значення за умови вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Необхідно враховувати, що кожен зайвий місяць позбавлення волі і навіть день, не кажучи вже про роки, призначений без необхідності, наносить шкоду як самому засудженому, так і державі в цілому, особливо якщо враховувати призначення військовослужбовців у воєнний час, який нині характерний для всієї території України.

Своєчасність у застосуванні кримінального покарання також має важливе значення в умовах військової служби, що в багатьох випадках не забезпечується. Підтвердженням зазначеного може бути факт засудження 23.03.2015 р. Мілевським районним судом Луганської області військовослужбовця військової служби за мобілізацією військової частини польова пошта В2260 солдата у військовому званні ОСОБА_1 за вчинення

злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК. Обставини вчиненого військового злочину полягали в тому, що солдат ОСОБА_1, будучи невдоволеним діями свого начальника – старшого сержанта ОСОБА_2, направленими на припинення порушення військової дисципліни, заявив, що застрелить його, так як той до нього придирається. Після чого ОСОБА_1 направився до кімнати, де зберігалась його зброя АКС-74, а ОСОБА_2, будучи невдоволеним поведінкою підлеглого попрямував за ним.

Продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, направлений на погрозу вбивством начальника, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, у кімнаті ОСОБА_1 взяв свій автомат, зняв його з запобіжника, надіслав патрон у патронник та навів дуло автомата у область обличчя ОСОБА_2, а останній в свою чергу відвів дуло автомата у праву сторону від себе, після чого ОСОБА_1 здійснив постріл, тобто умисно, всупереч вимог ст.6, 11, 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, будучи невдоволеним діями старшого сержанта ОСОБА_2, направленими на припинення порушення військової дисципліни, пригрозив вбивством останньому у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби із застосуванням зброї.

Обвинувальним вироком зазначеного районного суду ОСОБА_1 визнаний винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК України, та йому призначено на підставі цього закону (ч. 3 ст. 405 КК на момент вчинення вказаного злочину) покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років. На підставі ст. 75 КК України суд звільнив ОСОБА_1 від відбування покарання, якщо той протягом 1,5 років іспитового строку не скоїть нового злочину та виконає покладені на нього судом зобов'язання [39]. Незважаючи на просту, за обставинами вчинення, фабулу зазначеного кримінального провадження, досудове і судове слідство з моменту вчинення погрози вбивством начальнику тривало майже 8 місяців. Враховуючи тривалий термін, що пройшов від дати вчинення злочину, вчиненого в районі проведення

антитерористичної операції і оголошеного по ньому судового вердикту, який, на нашу думку, не був належним чином сприйнятий особовим складом військової частини польова пошта В2260, говорити про його попереджувальну роль в запобіганні іншим кримінальним правопорушенням не приходиться. При цьому виховні цілі покарання досягаються застосуванням в кожному конкретному випадку законної і справедливої міри покарання, яка відповідає тяжкості вчиненого військового злочину, особи винного і іншим обставинам кримінального провадження. Суворі індивідуалізація покарання необхідна для успішного виконання завдань правосуддя.

Згідно вироків, розміщених на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень України, за період з 2011 по 2021 рр. за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК України, засуджено 182 військовослужбовців. Із них відповідно за ч. 1 ст. 405 засуджено 12 осіб, що становить 6,59 %, за ч. 2 ст. 405 - 37 осіб (20,33 %), за ч. 3 ст. 405 – 100 осіб (54,95 %), за ч. 4 ст. 405 – 33 особи (18,13 %) [додаток Д]. Крім того, протягом 2022 р. переважно за умов дії правового режиму воєнного стану засуджено за ст. 405 КК 31 військовослужбовець, з них за ч. 3 цієї статті 3 військовослужбовці і за ч. 4 – 28 військовослужбовців [208]. Доводиться констатувати, що правовий режим воєнного стану, введений з 24 лютого 2022 року на всій території держави, не сприяв певній частині військовослужбовців усвідомити надзвичайну небезпеку для України у зв'язку із широкомасштабною війною російської федерації проти України, оскільки кількість осіб, що вчинили злочин за ч. 4 ст. 405 порівняно з 2021 р. збільшилась з 2-х військовослужбовців до 28-ми, а в цілому щодо всієї кількості військових злочинів не суттєво зменшилась з 1751 засуджених військовослужбовців до 1490 осіб.

Тому не випадково 13 грудня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» № 2839-ІХ, що набув чинності 27.01.

2023 року, яким передбачила, що в разі вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці кримінальних правопорушень, передбачених ... ст. 405 («Погроза або насильство щодо начальника»), ... суди при призначенні покарання не можуть застосовувати положення ст. 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), 75 («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») КК [145].

Санкції простого складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 405 КК, надають для цього достатні можливості, оскільки передбачають покарання з відносно визначеними рамками покарання – «триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк» [92]. Фактично згідно санкції ч. 1 вказаної правової норми покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців можливе від шести місяців до двох років або позбавлення волі на строк від одного до двох років.

Згідно із змінами до ст. 62 КК від 05.02.2015 і 30.03.2021 рр. коло осіб, які можуть відбувати покарання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців розширений і передбачає, що «покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк» [92]. За цих умов суд може призначити міру покарання в достатній мірі, що відповідає індивідуальним особливостям обставин кожного кримінального провадження і особи винного.

Разом з тим у частини науковців і практичних фахівців відношення до цього виду покарання «тримання в дисциплінарному батальйоні» дещо негативне [55, с. 148-155; 123, с. 110-112]. Свідченням зазначеного може бути і той факт, що із нової редакції КК України пропонується вилучити цей вид покарання [148].

У свою чергу Т.О. Михайліченко, обговорюючи можливу систему покарань у новій редакції КК України, відстоює точку зору про те, що поруч із такими покараннями, як штраф, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, має бути і тримання в дисциплінарному батальйоні, як спеціальне покарання для військовослужбовців [112, с. 304-309].

Більше того, Т.Б. Ніколаєнко, яку ми підтримуємо, пропонує «розширити правові можливості застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні в санкціях статей військових злочинів невеликої або середньої тяжкості (нині це нетяжкі злочини – Н.Ф.) альтернативно позбавленню волі» та обмежити «призначення тримання в дисциплінарному батальйоні замість позбавлення волі стосовно осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, вчинили особливо тяжкий злочин, призвані на військову службу за мобілізацією, або вчинили злочин в особливий період» [122, с. 523].

Із 12 осіб, засуджених за вчинення злочину за ч. 1 ст. 405 КК, за погрозу вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, лише до одного із них було застосовано покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні, яке передбачене санкцією цієї правової норми, хоча, на нашу думку, підстави для цього були і по інших кримінальних провадженнях.

Таким прикладом реального застосування покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні за вчинення злочину за ч. 1 ст. 405 КК України є обставини кримінального провадження, відображені у вирокі Рокитнянського районного суду Київської області від 17.03.2015 р., зокрема: «Відповідно до затвердженого 25 вересня 2014 року ТВО командира технічного батальйону

майором ОСОБА_5 «Графіку нарядів чергових технічного батальйону на жовтень 2014 року» та наказу командира військової частини А0543 від 17 жовтня 2014 року № 193-нр лейтенант ОСОБА_3 у складі добового наряду з 18 год. 19 жовтня 2014 року до 18 год. 20 жовтня 2014 року заступив черговим батальйону військової частини А0543, у зв'язку з чим виконував обов'язки з військової служби відповідно до вимог ст. 267, 291, 308-309 Статуту внутрішньої служби ЗС України.

20 жовтня 2014 року близько 6 год. 05 хв. лейтенант ОСОБА_3, домагаючись у зв'язку з виконанням обов'язків з військової служби від підлеглого солдата ОСОБА_4 додержання розпорядку дня та правил внутрішнього порядку, зробив останньому усне зауваження щодо невиконання сигналу «Підйом».

Так як обвинувачений відмовився виконувати команду командира, останній взяв лійку з водою і вилив незначну кількість на обличчя обвинуваченого.

Після цього, будучи невдоволеним правомірною вимогливістю начальника щодо неухильного виконання розпорядку дня і своєчасного підйому з ліжка, перебуваючи близько 6 год. 05 хв. 20 жовтня 2014 року в приміщенні казарми технічного батальйону військової частини А0543, ОСОБА_4 наніс потерпілому ОСОБА_3 один удар в область надлопаткової ділянки справа металевою трубою від бильця солдатського ліжка, заподіявши тому забій м'яких тканин по задній поверхні правого плечового суглоба, який відноситься до категорії легких тілесних ушкоджень.

Не припиняючи свої незаконні дії, направлені на порушення військової дисципліни та порядку підлеглості, перебуваючи у цей же час і у цьому місці, ОСОБА_4 висловив в адресу потерпілого ОСОБА_3 погрозу вбивством і заподіянням тілесних ушкоджень, повідомивши того, що наступного разу заб'є його до смерті, що останнім було сприйнято як реальну загрозу для його життя та здоров'я» [45]. Дії ОСОБА_4, як на досудовому, так і судовому слідстві були кваліфіковані за ч. 1 і 2 ст. 405 КК України, за вчинення яких суд «визнав

винним ОСОБА_4 у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 та 2 ст.405 КК України та призначив покарання:

по ч. 1 ст.405 КК України - у виді 6 місяців тримання в дисциплінарному батальйоні;

по ч. 2 ст.405 КК України із застосуванням ст.69 КК України - у виді 1 (одного) року позбавлення волі.

На підставі ст.70 КК України шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим остаточно призначити покарання у виді 1 (одного) року позбавлення волі.

У відповідності до ст. 62 КК України замінити ОСОБА_4 позбавлення волі на 1 (один) рік тримання в дисциплінарному батальйоні» [45].

Застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців лише один раз, може свідчити про те, що, як сторона обвинувачення, так і суд недооцінюють виховну і профілактичну роль вказаного покарання з метою виправлення засуджених військовослужбовців. Більше того до 9 із 12 засуджених суддями 1-ї інстанції, в яких розглядались вказані кримінальні провадження за ч. 1 ст. 405 КК, застосовували ст. 75 КК, звільняючи засуджених від відбування покарання з випробуванням, призначаючи іспитовий термін від 1 до 2 років.

Як констатував Пленум Верховного Суду України „більшість засуджених до цього покарання (тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – Н.Ф.) під час його відбування стають на шлях виправлення і після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу” [160, с. 171].

Тому у своїй постанові від 28.12.1996р. № 15 „Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні” (в редакції від 26.12.2003 р. – Н.Ф.) Верховний Суд України в межах компетенції щодо здійснення узагальнення судової практики, передбаченої ст. 36 Закону України „Про судоустрій і статус суддів”, постановив „звернути увагу судів на необхідність суворого

додержання закону при призначенні військовослужбовцям ..., які вчинили злочини, покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. Таке покарання є ефективним засобом виправлення й перевиховання засуджених лише при його призначенні відповідно до вимог закону” [160, с. 171].

Тримання в дисциплінарному батальйоні є особливим видом покарання, що застосовується судами не лише до військовослужбовців строкової військової служби, але і до інших категорій військовослужбовців, визначених не тільки у ч. 1 ст. 62 КК, але і у ст. 17 КВК України.

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців нині може застосовуватися відповідно до роз’яснень щодо осіб, які вчинили нетяжкі кримінальні правопорушення, як правило, у випадках вчинення будь – яких злочинів, які не представляють для військового правопорядку значної суспільної небезпеки, коли засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах спеціальної військової частини.

Суть цього покарання полягає в тому, що засуджений примусово направляється в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон (на нашу думку, це може бути і дисциплінарна рота), в якій діє спеціальний внутрішній розпорядок, що передбачений ст. 71-85 КВК України [96].

Важлива особливість даного покарання ще і в тому, що його відбування поєднується з виконанням певних обов’язків з військової служби, оскільки засуджений відбуваючи це покарання, продовжує залишатися військовослужбовцем і, отже, не виключається із сфери військово-службових відносин.

Тримання в дисциплінарному батальйоні є покаранням за вчинений злочин і має на меті виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці та військової служби, суворого додержання ними Конституції та законів України, точного виконання Військової присяги і статутів Збройних Сил України, а також запобігання вчиненню нових злочинів. Таким чином, в умовах дисциплінарного батальйону виправний

вплив на засуджених включає виправлення і перевиховання їх як воїнів Збройних Сил, тобто військове і правове виховання.

Практика показує, що до військовослужбовців, що вчинили злочин, не завжди варто застосовувати позбавлення волі. Нерідко виправлення винних може бути досягнуто без ізоляції у кримінально – виконавчих установах, при збереженні їх в рядах військових формувань.

Таку можливість, про що вже зазначалось вище, створює дисциплінарний батальйон (дисциплінарна військова частина), який виконує покарання, передбачене ст. 62 КК України, де засуджені проходять бойову підготовку, з ними проводиться військове навчання, соціально-виховна робота. Відповідно до ст. 77 («Праця засуджених військовослужбовців») КВК України засуджені військовослужбовці залучаються до праці на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, а також до робіт з інженерного обладнання позицій (районів), будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави ...[96]. І тому перебування в дисциплінарній військовій частині є більш гуманним покаранням, ніж позбавлення волі, бо засуджені відбувають покарання у звичайному оточенні, не підпадають під вплив більш досвідчених злочинців, підкоряються статутам Збройних Сил України.

У той же час тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, як і всякому покаранню, характерні карні елементи, що виражаються в режимі відбування покарання, в обмеженні деяких особистих інтересів і прав засуджених. Тому правове положення військовослужбовців, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, суттєво відрізняються від загального порядку проходження військової служби в Збройних Силах та інших військових формуваннях України.

Виправлення та перевиховання засуджених досягається тут суворим підтриманням встановленого в дисциплінарному батальйоні порядку і режиму, передбаченого Порядком відбування покарання засуджених

військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 18.05.2015 р. № 215 [149], систематичним проведенням з ними соціально-виховної роботи і вмілою організацією навчальних занять, обов'язковою участю засуджених у суспільно-корисній праці.

Підтримується вплив покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців на виправлення засуджених і суддями, що були проанкетовані, 84,21 % яких позитивно відповіли на питання «наскільки ефективними, на Вашу думку, за вчинення військових злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК України є покарання для військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців» [додаток В]. Разом з тим, аналіз 184 обвинувальних вироків, винесених протягом 2011-2021 рр. за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК свідчить, що судді, які розглянули зазначену кількість кримінальних проваджень за ст. 405 КК, недооцінюють виховний вплив цього виду покарання на виправлення засуджених військовослужбовців.

Ч. 2 ст. 405 КК за заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби передбачає покарання у виді «позбавлення волі на строк від двох до семи років» [92]. За конструкцією диспозиції вказаний склад злочину теж є простим по відношенню до ч. 1 та 3-4 ст. 405, але з огляду на його кінцевий результат – заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника за класифікацією кримінальних правопорушень відноситься до переліку тяжких злочинів.

Згідно із ст. 63 КК покарання, у виді позбавлення волі, передбачає ізоляцію засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК. Порядок виконання зазначеного покарання конкретизований ст. 86-149 КВК України.

Позбавлення волі на певний строк – це один із видів основних покарань, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу (тобто виправної колонії). Застосовується лише тоді, коли вказане в санкції правової норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. Характеризується тим, що засуджений позбавляється права вільного пересування – невід’ємного права всіх громадян, обмежується у спілкуванні з іншими громадянами, рідними, не може сам обирати вид трудової діяльності та використовується на роботах, які встановлює кримінально-виконавча установа. При позбавленні волі особливо жорстко регламентується час роботи і відпочинку.

Із 37 осіб, засуджених протягом вказаного періоду (2011-2021 рр.) за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 405 КК, до жодного із них реально не було застосовано позбавлення волі на певний строк, визначений санкцією цієї ч. 2.

Відносно 17 осіб судами винесено покарання у виді 2-х років позбавлення волі, що є мінімальною межею цієї правової норми. При цьому суди застосували положення ст. 75 КК, звільнивши засуджених від відбування покарання з випробуванням, визначивши їм іспитовий строк від одного до двох років.

Прикладом такого рішення є вирок Зарічного районного суду м. Суми від 25.09.2014 р., в якому зазначено: «При призначенні обвинуваченому покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, а саме те, що обвинувачений вчинив тяжкий злочин, також враховує дані про особу обвинуваченого, який раніше не судимий, на обліках ... ніде не перебуває, те що він неофіційно працює, проживає разом з колишньою дружиною та сином ... позитивно характеризується за місцем мешкання. До обставин, що пом'якшує покарання, суд відносить щире каяття обвинуваченого, активне сприяння розкриттю злочину, щиро розкався ... тяжких наслідків від

скоєного не настало. ... просив пробачення у потерпілого, який його вибачив та просив суворо не карати. До обставини, що обтяжує покарання суд відносить вчинення ОСОБА_2 злочину в стані алкогольного сп'яніння.

Враховуючи викладене, з урахуванням характеристики обвинуваченого, його матеріального, сімейного стану та інших обставин, суд вважає, що необхідним і достатнім покаранням для виправлення обвинуваченого і попередження скоєння ним нових злочинів є покарання у виді позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України. ...

З А С У Д И В : ОСОБА_2 визнати винуватим у пред'явленому обвинуваченні у вчиненні кримінального правопорушення – злочину, передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, та призначити йому покарання за цим законом у вигляді двох років позбавлення волі.

На підставі ст. 75 КК України звільнити ОСОБА_2 від відбування покарання у вигляді позбавлення волі з випробуванням з іспитовим строком на два роки» [33].

Відносно інших 10 засуджених судами при винесенні остаточного покарання застосовані положення ст. 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом») КК і замість позбавлення волі на певний строк визначені покарання у виді арешту від 2 до 6 місяців, який військовослужбовці відповідно до ст. 60 КК відбувають на гауптвахті. Прикладом зазначеного є зміст резолютивної частини вироку Новопокровського районного суду Луганської області від 05.12.2014 р. «ОСОБА_1 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, і призначити йому узгоджене сторонами покарання із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України у виді 6 (шести) місяців арешту» [43].

При обґрунтуванні вироку за вчинення злочину за ч. 2 ст. 405 КК та винесення покарання із застосуванням ст. 58 («Службові обмеження для військовослужбовців») Ленінський районний суд м. Кіровограда зазначив, що «виправлення та перевиховання ... можливе лише в умовах ізоляції від

суспільства, а тому, суд вважає, що підсудному необхідно призначити покарання в межах санкції статті у вигляді позбавлення волі, так як інші менш суворі види покарання на думку суду не призведуть до його виправлення та перевиховання.

Разом з тим, суд, враховуючи обставини справи, вік, особу підсудного, стан його здоров'я, ... вважає за можливе, застосувати положення статті 58 КК України, та замість позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк з відрахуванням в дохід держави 10% суми грошового забезпечення, замість позбавлення волі на строк 2 (два) роки» [38].

Схожа аргументація при визначенні покарання за ч. 2 ст. 405 КК із застосуванням ст. 58 КК зазначена і у вироку Приазовського районного суду м. Запоріжжя від 21.10.2015 р.: «Призначаючи покарання обвинуваченому ОСОБА_2, суд враховує ступінь тяжкості скоєного злочину, особу винного, обставини, які обтяжують та пом'якшують покарання.

Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Обвинувачений ОСОБА_2 скоїв злочин, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, що судом визнається як обставина, яка обтяжує його покарання, але він раніше не судимий, вину у скоєнні інкримінованого йому злочину визнав у повному обсязі, щиросердно розкався, посередньо характеризується за місцем служби, повністю відшкодував потерпілому спричинену йому шкоду, у зв'язку з чим потерпілий претензій матеріального та морального характеру до нього немає, тому суд вважає необхідним призначити йому мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі в межах санкції ст. 405 ч. 2 КК України.

Приймаючи до уваги наявність обставин, які пом'якшують покарання, враховуючи особу обвинувачуваного, та його ставлення до скоєного, який є військовослужбовцем, нагороджений грамотою за сумлінне виконання службових обов'язків, вірність Військовій присязі, та з нагоди святкування Дня захисника України від 14.10.2015 року, раніше не судимий, вину у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, визнав у повному обсязі, щиро розкався, повністю відшкодував спричинену ним потерпілому матеріальну та моральну шкоду, суд вважає за можливе замість позбавлення волі призначити службове обмеження, застосувавши ст. 58 КК України. ... З
А С У Д И В:

ОСОБА_2 визнати винним у скоєнні кримінального правопорушення (злочину), передбаченого ч. 2 ст. 405 КК України, та призначити йому покарання - два роки позбавлення волі.

На підставі ст. 58 КК України, замість покарання у виді двох років позбавлення волі призначити ОСОБА_2 службове обмеження строком на два роки із відрахуванням у доход держави 10 (десяти) відсотків із суми його грошового забезпечення» [44].

При аналізі вироків, винесених судами України за ч. 2 ст. 405 КК, санкція якої не змінювалась, вчинених протягом 2011- 2015 рр., звертає увагу та обставина, що при застосуванні ст. 75 КК при винесенні покарання, як в мирний, так і в особливий період (охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, який настав на території України з 18 березня 2014 р.), до 05.03.2015 р., коли до низки військових злочинів розділу XIX Особливої частини КК була внесена кваліфікуюча ознака – їх вчинення в особливий період, суди не враховували місце, час, обстановку вчинення злочину – погроза або насильство начальника.

Прикладом зазначеного можуть бути вирoki, винесені 26.05.2011 р. Ірпінським міським судом Київської області і 06.04.2015 р. Каланчацьким районним судом Херсонської області та інші.

Як 20.03.2011 р., так і 27.11.2014 р. підлеглими військовослужбовцями своїм безпосереднім начальникам у зв'язку з добросовісним виконанням ними обов'язків з військової служби умисно були спричинені легкі тілесні ушкодження. При цьому 27.11.2014 р. підлеглий військовослужбовець знаходився у нетверезому стані. При схожих обставинах вчинених злочинів, суддями, які розглядали ці кримінальні провадження, покарання були винесені ідентичними:

«ОСОБА_1 визнати винним у скоєнні злочину, передбаченого ч.2ст.405 КК України та призначити йому покарання по цій статті у виді 2 (двох) років позбавлення волі.

На підставі ст.75 КК України звільнити ОСОБА_1 від відбування призначеного покарання з випробуванням та встановити йому іспитовий строк тривалістю 1 рік» [35];

«ОСОБА_2 ... визнати винним в скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 ч. 2 КК України (заподіяння начальнику у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби тілесних ушкоджень) та призначити йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 2 (два) роки.

На підставі ст. 75 КК України звільнити ОСОБА_2, ... від відбування покарання з іспитовим строком 1 рік» [35]. Суддя Каланчацького районного суду не врахував, що злочин було вчинено під час дії на території держави особливого періоду і відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину з використанням ... інших надзвичайних подій» є обставиною, яка обтяжує покарання.

Згідно ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» «особливий період - період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо

захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [157].

Більше того, при аналізі вироків, винесених суддями у зв'язку з вчиненням у 2014-2015 рр. (до 5 березня 2015 р.) злочинів за ч. 1 ст. 405 КК (по 12-ти кримінальних провадженнях) і за ч. 2 ст. 405 КК (25-ти кримінальних провадженнях) обтяжуюча вина засуджених військовослужбовців обставина – вчинення вказаних злочинів в особливий період, в проаналізованих нами вироків не враховувалась.

Разом з тим п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» передбачає, що «призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що ... обтяжують покарання» [161, с. 57].

Згідно проаналізованих нами обвинувальних вироків, винесених протягом 2011-2021 рр. за вчинення злочинів за ч. 3 ст. 405 КК, засуджено 100 осіб, що становить 54,95 % від загальної кількості військовослужбовців, визнаних винними в погрозі або насильстві щодо начальника. Санкція за вчинення цього злочину передбачає покарання у виді «позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років», що за класифікацією є тяжким злочином.

До 5.03.2015 р. ч. 3 ст. 405 (в редакції Закону України від 05.04.2001 р. № 2341-III) КК передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років за «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» [92].

На підставі змін, внесених до ст. 405 КК згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 р. № 194-VIII, диспозиція і санкція ч. 3 зазначеної статті нині за «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років» [146].

Злочин у вказаній редакції Закону України від 12.02.2015 р. вчинили 87 військовослужбовців, із яких 45 перебували у стані алкогольного сп'яніння. Предметами погрози або насильства щодо начальників були: у 8 випадках стрілецька зброя (автомат), 4 рази ніж, по одному разу граната, сокира, вода у виді окропу.

До засуджених були застосовані наступні покарання:

- до 57 військовослужбовців суди винесли мінімальну міру покарання у виді 5 років позбавлення волі і на підставі ст. 75 КК звільняли від відбування покарання з випробуванням, встановлюючи випробувальний термін тривалістю від одного до трьох років;

- до 29 осіб суди, виносячи покарання, застосовували ст. 69 КК, призначаючи більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Зокрема, у 10 вироків мова йшла про позбавлення волі нижче від найнижчої межі, у 5-х випадках покарання було пов'язано із триманням в дисциплінарному батальйоні. Із них у п'яти випадках теж була застосована ст. 75 КК. 8 разів суди у виді більш м'якого покарання застосовували арешт від 3 до 6 міс., який військовослужбовці відбували на гауптвахті. У 6 випадках застосовувалось покарання у виді штрафу від 50 до 4 тис. НМДГ. Два рази застосовувалось покарання у виді службового обмеження із відрахуванням із суми грошового забезпечення засуджених 10 і 20 % відсотків;

- щодо 1 засудженого винесено покарання у виді 6 років позбавлення волі.

Обставини вчинених злочинів у виді погрози або насильства щодо начальника за ч. 3 ст. 405 КК і зміст вироків, які проаналізовані, дають

підстави стверджувати: кримінальна політика судів, які їх виносили, не враховувала того факту, що в державі діє особливий період, проти України здійснюється агресія зі сторони Російської Федерації, об'єктом цих військових злочинів завжди є начальники і командири, у переважній більшості потерпілими були офіцери (51 особа); у 52,94 % злочинці були в нетверезому стані під час вчинення посягання на військовий правопорядок, недотримуючись відносин підлеглості і тому попереджувальний вплив щодо запобігання таким злочинам, на нашу думку, має забезпечуватися не тільки невідворотністю покарання, але і його співмірністю із суспільною небезпекою військових кримінальних правопорушень, спрямованих проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, з врахуванням конкретних обставин кожного кримінального провадження.

Підтвердженням зазначеного є частина проаналізованих нами обвинувальних вироків, зокрема:

30.09.2015 р. Чернігівський районний суд Чернігівської області визнав винним за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 406 і ч. 3 ст. 405 КК старшого сержанта ОСОБА_1, який «перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, зайшов до казарменого приміщення та запитав у чергового по групі інженерного забезпечення солдата ОСОБА_4 де йому лягти спати. Після того, як солдат ОСОБА_4 вказав кімнату для відпочинку, старший сержант ОСОБА_1, реагуючи на відповідь ОСОБА_4, застосував до останнього насильство, а саме : взяв лівою рукою за шию солдата ОСОБА_4 та наніс один удар кулаком правої руки йому в ділянку живота, в результаті чого останньому було спричинено фізичний біль. У подальшому, 31 травня 2015 року, близько 22 години 30 хвилин, знаходячись на території казарменого приміщення ..., розташованого на території військової частини А1815 ... в смт. Гончарівське Чернігівської області, старший сержант ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, реагуючи на зауваження щодо дотримання в казарменому приміщенні тиші молодшим лейтенантом ОСОБА_3, підбіг до молодшого лейтенанта ОСОБА_3 та наніс один удар кулаком правої руки в

обличчя ... завдавши молодшому лейтенанту ОСОБА_3 легкі тілесні ушкодження ... Згодом, 31 травня 2015 року, близько 23 години 30 хвилин, висловив відкриту погрозу вбивством та спричинення тілесних ушкоджень полковнику ОСОБА_5 та його родині, з використанням боєприпасів, зокрема гранати» [51].

За вчинення вказаних військових злочинів суд постановив: «ОСОБА_1 визнати винним у скоєнні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 406 КК України, ч. 3 ст. 405 КК України, та призначити йому покарання :

за ч. 1 ст. 406 КК України у виді одного року позбавлення волі,

за ч. 3 ст. 405 КК України у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням військового звання «старший сержант».

На підставі ч.1 ст. 70 КК України шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим за сукупністю злочинів остаточно призначити ОСОБА_1 до відбування покарання у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням військового звання «старший сержант».

На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_1 звільнити від призначеного судом основного покарання з випробуванням, з іспитовим строком два роки, якщо він протягом іспитового строку не вчинить нового злочину» [51].

Згідно наступного судового рішення, винесеного Старобільським районним судом Луганської області від 15.03.2016 р., відповідно до обставин вчинених злочинів: «4 листопада 2015 року близько з 16 по 18 годину, рядовий ОСОБА_1, під час перебування біля кафе «Світлофор» у м. Старобільську Луганської області в порушення вимог ст. 11, 13, 16, 49, 50, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. 1, 3, 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, під час проходження військової служби вживав алкогольні напої. В подальшому, близько 18 год 30 хв до кафе «Світлофор» прибули військовослужбовці військової комендатури м. Старобільськ ... де виявлено двох військовослужбовців ..., які перебували в стані алкогольного сп'яніння та в подальшому затримали їх і направилися до Старобільської РТМО для визначення ступеню алкогольного сп'яніння

останніх. Для проведення освідчення у Старобільській РТМО молодшого сержанта ОСОБА_7 та рядового ОСОБА_1 доставлено до ВК м. Старобільськ, де в подальшому на останніх складено протоколи про затримання № 73,74 від 4 листопада 2015 року та протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 178 КУпАП № 73, 74 від 04.11.2015 року та після складання протоколів останніх розміщено у кімнату тимчасово затриманих військової комендатури м. Старобільськ до витвердження. Коли підполковник ОСОБА_3 наблизився до ґрат та запропонував вищевказаним затриманим військовослужбовцям негайно припинити протиправні дії, а саме: розхитувати та ламати ґрати кімнати тимчасового затримання, припинити кричати й виражатися нецензурними словами, рядовий ОСОБА_1, раптово, різким рухом правої руки, крізь ґрати, наніс підполковнику ОСОБА_3 два удари в область лиця лівого ока та грудної клітки ..., чим заподіяв побої начальника-підполковнику ОСОБА_3 у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» [46].

За вчинення насильства щодо начальника суд визнав ОСОБА_1 винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК України, та призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк 5 років і на підставі ст. 75 КК України звільнив ОСОБА_1 від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, встановивши йому випробувальний строк 2 роки.

Як на досудовому, так і судовому слідстві не було звернено уваги на ту обставину, що ОСОБА_1 04.11.2015 р. вчинив насильство щодо підполковника ОСОБА_3, який на той час являвся не лише начальником для засудженого, але і працівником правоохоронного органу, будучи військовослужбовцем Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Тому, на нашу думку, ОСОБА_1 за умов ідеальної сукупності вчинив також і злочин, передбачений ч. 2 ст. 345 КК, що мало б бути враховано при визначенні засудженому реальної міри покарання

Не врахував ступеня суспільної небезпеки вчинених злочинів за ч. 3 ст. 406 і ч. 3 ст. 405 КК в редакції Закону України від 05.04.2001 р. групою осіб, що перебували у стані алкогольного сп'яніння, при винесенні покарання ОСОБА_2 і ОСОБА_3 і Суворовський районний суд м. Одеси у судовому рішенні від 25.05.2016 р.

Обставини вчинення зазначених злочинів, що викладені в обвинувальному вирoku суду, такі: «Близько 14 год 00 хв 17 липня 2014 року, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на адміністративній території військового містечка ... військової частини А2238 разом із старшим матросом ОСОБА_3 зустрів лейтенанта ОСОБА_4, який виконував обов'язки військової служби, пов'язані з чергуванням по вищезазначеному військовому містечку.

Лейтенант ОСОБА_4 висловив матросу ОСОБА_2 претензії з приводу неналежного виконання останнім обов'язків військової служби, що виявилось у вживанні спиртних напоїв та наказав прибрати у казармі світлицю, щоб своєю поведінкою не ганьбити авторитет Збройних Сил України.

Після цього, матрос ОСОБА_2, будучи не вдоволений тим, що лейтенант ОСОБА_4 віддав йому, ОСОБА_2 наказ прибрати у казармі світлицю, та прагнучи продемонструвати свою уявну перевагу та фізичну силу над лейтенантом ОСОБА_4, діючи групою осіб разом із старшим матросом ОСОБА_3 застосував відносно ОСОБА_4 фізичне насильство щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, яке виявилось у завданні лейтенанту ОСОБА_4 побоїв по 5 ударів кулаками обох рук та ногами в обличчя та тулуб останнього кожним, усього не менш 10 ударів.

Внаслідок застосування матросом ОСОБА_2 та старшим матросом ОСОБА_3 до лейтенанта ОСОБА_4 фізичного насильства, останньому були заподіяні легкі тілесні ушкодження, у вигляді забою лобної та потиличної області, підшкірна гематома м'яких тканин в лобовій області.

Продовжуючи свої протиправні дії, матрос ОСОБА_2, разом із старшим матросом ОСОБА_3 17 липня 2014 року близько 17-ої години, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на технічній території ... військової частини А2238 разом із старшим матросом ОСОБА_3 зустрів матроса ОСОБА_5, який виконував обов'язки військової служби, пов'язані з чергуванням по вищезазначеному військовому містечку.

У цей же момент, під час розмови з матросом ОСОБА_5, ОСОБА_2, будучи не вдоволений тим, як з ним розмовляє останній з питань походження військової служби, ОСОБА_2, прагнучи продемонструвати свою уявну перевагу та фізичну силу над матросом ОСОБА_5, утвердити власний авторитет у військовому колективі, діючи групою осіб разом із старшим матросом ОСОБА_6, застосував відносно ОСОБА_5 фізичне насильство, яке виявилось у завданні матросу ОСОБА_5 побоїв по 5 ударів кулаками обох рук та ногами в область спини та тулубу останнього кожним, усього не менш 10 ударів.

Внаслідок застосування матросом ОСОБА_2 та старшим матросом ОСОБА_3 до матроса ОСОБА_5 фізичного насильства, останньому були заподіяні легкі тілесні ушкодження, у вигляді множинних саден обличчя, гематоми м'яких тканин обличчя» [47].

Незважаючи на очевидність підвищеної суспільної небезпеки вчинених ОСОБА_2 і ОСОБА_3 військових злочинів, суд реального покарання до них не застосував, що, на нашу думку, не сприяло належному профілактичному впливу на особовий склад військової частини А2238.

Суд зазначив: «ОСОБА_2, визнати винним у скоєнні злочинів передбачених ч. 3 ст. 405 та ч. 3 ст. 406 КК України та призначити йому покарання:

- За ч. 3ст. 405 КК України у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення волі.
- За ч. 3ст. 406 КК України у вигляді 3 (трьох) років позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК України шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, остаточне покарання призначити у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення.

На підставі ст. 75 КК України покарання вважати умовним, та звільнити ОСОБА_2 від відбування покарання з іспитовим строком на 3 (три) роки. ...

ОСОБА_3, визнати винним у скоєнні злочинів, передбачених ч. 3 ст.405 та ч. 3 ст. 406 КК України, та призначити йому покарання:

-За ч. 3 ст. 405 КК України у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення волі.

-За ч. 3 ст. 406 КК України у вигляді 3 (трьох) років позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК України шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, остаточне покарання призначити у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення.

На підставі ст. 75 КК України покарання вважати умовним, та звільнити ОСОБА_3 від відбування покарання з іспитовим строком на 3 (три) роки [47].

Аналіз обвинувальних вироків, винесених протягом 2015-2021 рр. за вчинення злочинів за ч. 4 ст. 405 КК в редакції Закону України від 12.02.2015 р., свідчить про засудження 33 осіб, що становить 18,13 % від загальної кількості військовослужбовців, визнаних винними в погрозі або насильстві щодо начальника за особливо кваліфікуючих ознак (вчинені групою осіб, із застосуванням зброї, в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці). Санкція за вчинення цього злочину передбачає покарання у виді «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років», що за класифікацією є тяжким злочином.

Незважаючи на те, що зазначена санкція передбачає за його вчинення лише один вид покарання, суди використовуючи положення ст. 69 КК, виносили більш м'які покарання, зокрема: щодо 2-х засуджених тримання в дисциплінарному батальйоні, арешт з відбуванням на гауптвахті до 6-ти правопорушників, штраф як основне покарання – до 4-х осіб. Позбавлення волі на певний строк, як вид покарання, суди застосовували 17 раз, з них реально лише двічі на строк 5 років і 1 рік. В інших 4-х випадках призначаючи

покарання 5 років позбавлення волі, суди на підставі ст. 75 КК звільняли засуджених військовослужбовців від реального покарання, призначаючи його відбування з випробуванням, встановлюючи іспитовий термін тривалістю від одного до трьох років.

Незважаючи на таку «лояльність» суддів, які виносили обвинувальні вироки, їх аналіз свідчить, що в 20-ти із 33-х разів злочини за ч. 4 ст. 405 КК вчинялися військовослужбовцями, які перебували у стані алкогольного сп'яніння, у 13 випадках потерпілими були офіцери, 13 раз погроза або насильство вчинялися групою осіб, із застосуванням зброї 11 раз (у 10-ти випадках був використаний автомат і один раз пістолет), які використовувались як знаряддя вчинення інкримінуємих винним особам злочинів.

Підтвердженням недостатньо зваженого застосування засад кримінальної політики можуть свідчити непоодинокі вироки, які нами проаналізовані, зокрема: згідно із обставинами вчинених злочинів, зазначених в обвинувальному вирoku Чернігівського районного суду Чернігівської області від 27.08.2015 р. «04 листопада 2014 року близько 17 год обвинувачені ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_2, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, спільно з іншими нестановленими досудовим розслідуванням особами, знаходячись поблизу казарменого приміщення № 4, розташованого на території військової частини А1815 (сmt. Гончарівське, Чернігівського району), виконуючи обов'язки військової служби, у той час, коли виконувач обов'язки командира військової частини В2278 - начальник штабу військової частини польова пошта В2278 підполковник ОСОБА_9 здійснював обхід казарми з метою з'ясування придатності приміщень для проживання особового складу частини та прямував до казарми № 3, висловили йому категоричне незадоволення його діями та діями інших командирів щодо несвоєчасного, на їх думку, їх повернення з території проведення антитерористичної операції, виконання обов'язків військової служби.

Будучи невдоволеними діями начальника штабу військової частини польова пошта В2278 підполковника ОСОБА_9 солдати ОСОБА_1, ОСОБА_12, ОСОБА_4 та ОСОБА_2 у порушення вимог ст. 11, 16, 30, 49, 50, 51, 52 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи зобов'язаними свято і непорушно дотримуватись законів України, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, не допускати негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців, виконувати службові обов'язки, подавати підлеглим приклад зразкового виконання військового обов'язку, дисциплінованості, виконання вимог законодавства, неухильно виконувати віддані йому накази, грубо порушивши зазначені вимоги та установлений порядок несення служби, діючи з прямим умислом, застосували щодо підполковника ОСОБА_9 фізичне насильство, яке виразилося у завданні ударів руками та ногами в різні ділянки тіла ОСОБА_9, при цьому кожен з них наніс потерпілому ОСОБА_9 не менше трьох ударів.

Продовжуючи злочинну діяльність ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_2, не реагуючи на дії заступника начальника "штабу військової частини польова пошта В2278 підполковника ОСОБА_10, який з метою перешкоджання протиправній діяльності віддав наказ обвинуваченим припинити насильство по відношенню до підполковника ОСОБА_9, у порушення вимог ст. 11, 16, 30, 49, 50, 51, 52 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, грубо порушивши зазначені вимоги та встановлений порядок несення служби, діючи з прямим умислом, застосували до підполковника ОСОБА_10 фізичне насильство, яке виразилося у завданні ударів руками та ногами в різні ділянки тіла потерпілого, при цьому кожен наніс не менше трьох ударів потерпілому ОСОБА_10.

В результаті вказаних дій ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_2 потерпілому підполковнику ОСОБА_9 були заподіяні тілесні ушкодження у виді крововиливів обох очних яблук, синців та забиття м'яких тканин обличчя,

волосяної частини голови, крововиливу слизової верхньої губи, саден обличчя, що відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я, а потерпілому підполковнику ОСОБА_10 були заподіяні тілесні ушкодження у виді закритої черепно-мозкової травми зі струсом головного мозку, забійно-скальпованою раною правої брови, синцем та забиттям м'яких тканин обличчя, синця, забою м'яких тканин правої кисті, що відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я» [49].

Судовим рішенням зазначеного суду кожного із 4-х військовослужбовців за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК (в редакції Закону України від 05.04.2001 р.), засуджено до 5 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України їх звільнено від реального відбування призначеного покарання, якщо вони протягом двох років іспитового строку не вчинять нових злочинів.

На нашу думку, суд недооцінив ступінь суспільної небезпеки, яка мала місце, коли 4-и військовослужбовці, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння разом з іншими особами, не встановленими в ході досудового слідства, групою осіб, у розташуванні військової частини проявили непокору – не виконали наказ начальника в усній формі припинити порушення військової дисципліни, грубо порушили вимоги вказаних правових норм статутів Збройних Сил України, вчинивши посягання на здоров'я і життя двох осіб керівного складу військової частини, в якій засуджені проходили військову службу.

Призначивши всім засудженим, які вчинили злочини групою осіб, однакову міру покарання, суд, при цьому, не встановив і не врахував роль організатора цих злочинів, чим не виконав вимоги п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», який зобов'язує «при з'ясуванні змісту ознак, за якими особа може бути визнана організатором вчинення злочину (злочинів) у простих формах співучасті, потрібно виходити з того, що дії організаційного характеру

полягають в об'єднанні дій інших співучасників і спрямуванні їх на вчинення одного чи декількох злочинів або в координації поведінки цих осіб» [162, с. 99].

Аналіз обвинувальних вироків щодо вчинення злочинів за ч. 2-4 ст. 405 КК засвідчує, на нашу думку, про безпідставне ігнорування суддями, які розглядали ці кримінальні провадження, ефективності такого виду покарання як «позбавлення волі на певний термін». Тоді як проанкетовані нами судді на питання «наскільки ефективними, на Вашу думку, за вчинення військових злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК України є покарання для військовослужбовців в виді позбавлення волі на певний строк» 100 % заявили, що цей вид покарання є ефективним [додаток В].

Тому видається доречним питання про посилення кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень під час дії на території України воєнного стану розглядати не шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 р. № 8271-ІХ в частині змін, що стосуються ст. 69, 75 Кримінального кодексу України, а переглядом кримінально-правової політики держави щодо посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців за окремі військові злочини, більш зваженим застосуванням суддями тих видів покарань, наприклад «арешт» (ст. 60 КК). «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців» (ст. 62 КК), які б ефективно впливали на попередження військової злочинності.

Аналіз 20-ти обвинувальних вироків [додаток О], винесених суддями протягом 2022 року за вчинення злочинів, передбачених ч. 4 ст. 405 КК України, засвідчує про зміни пріоритетів у застосуванні окремих видів покарань, які пов'язані із ізоляцією винних осіб за вчинення зазначених військових злочинів. Так у 30 % від загальної кількості засуджених військовослужбовців застосовувався такий вид покарання як тримання в

дисциплінарному батальйоні, у 20 % - арешт з відбуванням на гауптвахті. Разом з тим у 15 % продовжується винесення кримінальних покарань у виді 5 років позбавлення волі із звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Але профілактичний вплив на військовослужбовців від використання ст. 75 («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») КК не настільки ефективний, як застосування таких видів покарання, як арешт (ст. 60 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК) навіть на мінімальний термін.

4.2. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника

Звільнення від кримінальної відповідальності – це реалізація державою в особі суду повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення цього злочину [7, с. 255].

Іншим визначенням цього терміну передбачена «відмова держави, представленої компетентними органами, від застосування обмежень, застосування і покарання до особи, яка вчинила злочин, передбачений кримінальним законом, якщо така особа не становить значної суспільної небезпеки і спроможна виправитися без примусу держави у вигляді покарання (ст. 48, ч. 1 ст. 50, ст. 51 КК України)» [173, с. 574].

Ч. 4 ст. 401 КК передбачає, що "особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу (розділ XIX Особливої частини КК. – Н.Ф.), може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України" [92]. Зміст цієї правової норми свідчить про звільнення військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів за вчинення лише військових кримінальних

правопорушень. Тому не можемо погодитись з Ю.В. Бауліним, який зазначає, що "ч. 4 ст. 401 у теперішньому вигляді не може бути застосована" [8, с. 477]. Цією нормою КК фактично повторено у кримінальному законодавстві України принцип дії положень, які були у кримінальному законодавстві до 1989 р., коли вимагалось отримати згоду відповідного командира на притягнення підлеглого йому військовослужбовця до кримінальної відповідальності за умови вчинення військового злочину.

Крім того, зміст ч. 4 ст. 401 КК яскраво підтверджує далекоглядні слова професора А.А. Жижилєнка, висловлені на початку ХХ століття, що "Кримінальний кодекс повинен виразно вказувати, що боротьба зі злочинністю не зводиться лише до застосування покарань і що поряд з покаранням або замість нього доречно й застосування інших заходів" [8, с. 322].

Вартою уваги є і визначення поняття «звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину» (нині – військового кримінального правопорушення), що запропоновано Д.Ю. Купар, «розуміти відмову на стадії судового провадження подальшого провадження встановлення причетності суб'єкта військового злочину до вчинення такого злочину та доведення винуватості у його вчиненні, у зв'язку з наявністю передбачених законом для цього підстав і умов (передумов) відповідно до ст. 44 КК України» [98, с. 5].

Ст. 235 («Погроза начальникові») КК УРСР (в редакції Закону УРСР від 28.12.1960 р.) передбачала, що «те саме діяння при пом'якшуючих обставинах, - тягне застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил» [91, с. 126].

Положення ст. 44-49, 97, 401 КК передбачають можливість звільнення військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, а також інших осіб, визначених законом, які є суб'єктами злочинів за ст. 405 КК від кримінальної відповідальності. Зазначені норми

кримінального закону містять правові підстави та регламентують порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КК звільнення від кримінальної відповідальності у вищезазначених випадках здійснюється виключно судом у порядку, передбаченому відповідним законом, яким є КПК України, прийнятий 13.04.2012 р. № 4651-VI [95], ст. 285-289 якого передбачають процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Зміст ч. 4 ст. 401 та ст. 44-49, 97 КК свідчить, що словосполучення "може бути", використане у ч. 4 ст. 401 КК, характеризує відсутність імперативності не тільки щодо звільнення від кримінальної відповідальності, а й щодо вимоги про застосування заходів, передбачених Дисциплінарним статутом ЗС України" [60, с. 47]. Разом з тим, ст. 45, 46, 49 КК мають імперативний характер, а ст. 47, 48, 97 КК є видами факультативного звільнення від кримінальної відповідальності. За таких обставин словосполучення ч. 4 ст. 401 КК "може бути" вступає у протиріччя з імперативними вимогами ст. 45, 46, 49 КК щодо обов'язковості їх застосування при наявності умов, які у них зазначені. Відповідно, окремі науковці пропонують, з метою усунення зазначених наявних розбіжностей, в чому їх позиція нами підтримується, доповнити ч. 4 ст. 401 КК після слів "може бути" наступним словосполученням *"а у разі обов'язкових підстав, передбачених цим Кодексом"* і далі по тексту [74, с. 302].

У свою чергу Д.Ю. Купар пропонує ч. 4 ст. 401 КК викласти у такій редакції: «Особа, яка вчинила злочин, відповідальність за який передбачено статтями цього розділу, звільняється від кримінальної відповідальності відповідно до положень статті 44 цього Кодексу», а також доповнити цю статтю частиною 5 і 6 наступного змісту:

«5. У разі звільнення від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44, а також звільнення від покарання у випадках, передбачених частиною четвертою і п'ятою статті 74 цього Кодексу, суд може звернутися до командира (начальника) військової частини, установи або організації з

вимогою про застосування до особи, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

6. У разі звільнення від кримінальної відповідальності або покарання особи, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, згідно зі ст. 97, а також у випадках, передбачених частиною першою статті 105 і 106 цього Кодексу, суд може замість застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 цього Кодексу, звернутися до командира (начальника) військової частини, установи або організації з вимогою про застосування до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України» [98, с. 14].

Застосування ст. 45 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям») КК, як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, можливе за умови, коли «особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім ...звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялась, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду" [92]. У разі вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК жоден із суб'єктів цих злочинів не може бути звільнений від кримінальної відповідальності на підставі і умовах, зазначених ст. 45 КК, після того як з 03.07.2020 р. набули чинності зміни, які були внесені до КК на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 р. [144]. За попередньої редакції ст. 45 КК за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, який раніше за класифікацією злочинів відносився до злочинів невеликої тяжкості, можливо було суб'єкта його вчинення звільнити від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом ЗС України, але таких судових рішень нами виявлено не було.

Разом з тим, зазначена підстава як вид звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів (нині військових кримінальних правопорушень) застосовувалася на підставі рішень відповідних судів України в період 2012-2021 рр.

Зокрема: в 2012-2016 рр. відповідно 2-5 разів, в 2017 р. - 10 разів, 2018р. - 1 раз, 2019 р. - 3 рази, 2020 р. - 21 раз, 2021 р. – 14 раз [76, с. 263], що відображено у статистичній звітності № 6 Державної судової адміністрації України за вказані роки.

Згідно зазначених нині у ст. 45 КК умов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК неможливе.

Застосування ст. 46 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим») КК можливе до особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, у разі "якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду" [92].

Згідно зазначених у ст. 46 КК умов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК неможливе.

У попередній редакції ст. 46 КК таке звільнення від кримінальної відповідальності було можливе лише у разі вчинення злочину за ч. 1 ст. 405 КК. Таким прикладом є ухвала Старобільського районного суду Луганської області від 08.08.2014 р., згідно з якою суд ухвалив: «Звільнити ОСОБА_1, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1ст. 405 КК України від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Кримінальне провадження відносно ОСОБА_1, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1ст. 405 КК України, закрити» [197].

Протягом 2013-2015 рр. примирення винного з потерпілим як підстава звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів застосовувалось 3-5 разів, у 2016 р. - 11 разів, у 2017 р. - 5 разів, у 2018 р. - 6 разів, у 2019 р. не застосовувалось, у 2020 р. - 5 разів, у 2021 р. – 6 разів [76, с. 263], що відображено у статистичній звітності № 6 Державної судової адміністрації України за вказані роки.

Ч. 1 ст. 47 КК передбачено, що «особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку» [92]. Згідно зазначених у ст. 47 КК умов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки можливе у разі вчинення злочину за ч. 1 ст. 405 КК.

У попередній редакції ст. 47 КК таке звільнення від кримінальної відповідальності було можливе також лише у разі вчинення злочину за ч. 1 ст. 405 КК. Здійсненим аналізом судових рішень, винесених протягом 2011-2021 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 405, нами не виявлено жодного такого рішення суду щодо звільнення правопорушників від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки.

У 2012-2021 рр. вказана підстава звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців у зв'язку з передачею на поруки за вчинення військових злочинів застосовувалась наступним чином: протягом 2012 р. - 11 разів, 2013 р. - 6 разів, 2014 р. - 1 раз, 2015 р. - 16 разів, 2016 р. - 17 разів, 2017 р. - 9 разів, 2018 р. - 6 разів, 2019-2020 рр. по 2 рази, протягом 2021 р. – 5 разів [76, с. 263].

За ст. 48 КК передбачено можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. Умовами для такого

звільнення особи (суб'єкта військових кримінальних правопорушень) від кримінальної відповідальності, є: 1) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину вперше; 2) цей військовий злочин відноситься до нетяжких злочинів (ч. 1 ст. 405 КК), 3) суд визнає, що на час розгляду кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною [92].

Як зазначав Х.М. Ахметшін, «пом'якшуючими обставинами, при наявності яких військові правопорушення перестають бути злочинними і утворюють дисциплінарний проступок, можуть відноситися до характеру, умов і обстановки вчинення цього правопорушення, дії по ліквідації його шкідливих наслідків, до особи правопорушника, його поведінки по службі як до, так і після вчинення правопорушення, і т. п. Вони не зводяться тільки до обставин, що характеризують саме правопорушення і обумовлюють його малозначність.

Підставою для застосування тієї або іншої норми військово-кримінального закону про відповідальність за Дисциплінарним статутом ... можуть бути визнані і інші пом'якшуючі обставини, які відносяться до правопорушення і особи, що його вчинила (наприклад, вчинення діяння під впливом начальника або старшого за військовим званням, короткочасне перебування винного на військовій службі і в зв'язку з цим недостатнє знання вимог військового правопорядку, бездоганна служба до вчинення правопорушення, щиро покаялась і старанно відноситься до служби після вчинення правопорушення і т. п.)» [3, с. 21].

Згідно статистичних даних через зміну обстановки за вчинення військових злочинів невеликої або середньої тяжкості (в редакції, що діяла до 03.07.2020 р.), а потім за вчинення кримінальних проступків або нетяжких злочинів судами України протягом 2012-2020 рр. на підставі ст. 48 КК було звільнено від кримінальної відповідальності наступну кількість військовослужбовців: за 2012 р. - 8 осіб, за 2013 р. - 3 особи, за 2014 р. - 9 осіб,

за 2015 р. - 29 осіб, за 2016 р. - 126 осіб, за 2017 р. - 41 особу, за 2018 р. - 54 особи, за 2019 р. - 20 осіб, за 2020 р. - 8 осіб, за 2021 р. - 3 особи [76, с. 263].

Ч. 1 ст. 49 («звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності») КК передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі. Із числа військових злочинів за ст. 405 КК жоден із них не підпадає під зазначену умову;

2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років. Вказана умова буде застосована щодо осіб, які вчинили військові злочини за ч. 1 ст. 405 КК;

3) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 ч. 1 ст. 49 КК. Зазначена умова не відноситься до військових злочинів, передбачених ч. 2-4 ст. 405 КК, оскільки злочини, передбачені цими частинами ст. 405, за класифікацією кримінальних правопорушень є тяжкими злочинами;

4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину. Вказана умова передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності і буде застосована щодо злочинів за ч. 2-4 ст. 405 КК [92].

У процесі ознайомлення із даними статистичної звітності (форма № 6 Державної судової адміністрації України) випадків застосування судами ст. 49 КК до осіб, які вчинили військові злочини за ч. 1-4 ст. 405 КК не виявлено.

Ст. 97 КК передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру окремої категорії військовослужбовців – курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму

складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки до досягнення ними 18-ти років. Умовами для такого звільнення особи (суб'єкта військових кримінальних правопорушень) від кримінальної відповідальності, є: 1) вчинення кримінального правопорушення вперше; 2) відноситься до кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. За вказаних умов застосування ст. 97 КК до неповнолітніх осіб, що вчинили дії у виді погрози або насильства щодо начальника за ст. 405 КК неможливе.

Як зазначає О.О. Дудоров, "для звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання та його відбування – з іншого, спільним є фактичне незастосування щодо особи, винної у вчиненні злочину, втрат і обмежень особистого, майнового та іншого характеру, передбачених кримінальним законом як покарання. Водночас вказані правові інститути відрізняються один від одного, зокрема, за підставами, умовами та кримінально-процесуальними особливостями" [59, с. 130-131]. Тому констатуємо, що звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових приписів за межами інституту кримінальної відповідальності.

4.3. Звільнення від покарання та його відбування за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника

Питання, що обумовлене назвою цього підрозділу, регламентоване змістом ст. 74-87 КК України, серед яких безпосередньо виділимо окремі із них, що найбільш часто застосовуються судами України при розгляді кримінальних проваджень за ознаками військових злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, згідно тієї статистики, яка нам була доступна. Це, в першу чергу, ст. 74 («Звільнення від покарання та його відбування»), 75 («Звільнення від відбування покарання з випробуванням»), 76 («Обов'язки, які покладає суд

на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням)), 77 («Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням»), 78 («Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням»), 86 («Амністія») та інші акти законодавства.

Як зазначає Є.О. Письменський, звільнення від покарання та його відбування – це «передбачені законом про кримінальну відповідальність випадки не застосування судом покарання до особи, винної у вчиненні злочину. чи припинення подальшого його відбування, або застосування до неї більш м'якого покарання. Таке звільнення зумовлюється однією з таких причин: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання (передусім одна з її складових – виправлення засудженого) без невідкладного, реального чи повного відбування покарання; 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається не лише у зв'язку з виправданою економією заходів кримінально-правової репресії, а й через об'єктивну неспроможність досягнення мети покарання» [134, с. 268]. Щодо другої складової визначення зазначеного терміну, то маємо певну незгоду з Є.О. Письменським в частині того, що «через об'єктивну неспроможність досягнення мети покарання» значна частина вироків, винесених судами України за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, була зумовлена вказаною причиною.

Вважаємо, що тут причиною при винесенні обвинувальних вироків із застосуванням ст. 75 КК є недостатнє врахування того факту, що з 18 березня 2014 р. в державі діє особливий період, а з 24 лютого 2022 р. повномасштабна агресивна війна Російської Федерації проти України, що обтяжує кримінальну відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень і повинно в обов'язковому порядку в силу п. 11 ч. 1 ст. 67 КК враховуватися як суддями, так і стороною обвинувачення (прокурорами).

У підтвердження вищевказаного зазначаємо, що за період з 2014 по 2021 рр. із 170 засуджених за ч. 1-4 ст. 405 КК до 109 осіб (за ч. 1 - до 8 військовослужбовців, за ч. 2 - до 13 осіб, за ч. 3 - до 70 осіб, за ч. 4 - до 18 осіб)

судами було винесено покарання у виді позбавлення волі, як правило терміном на 5 років, які на підставі ст. 75 КК були звільнені від відбuvання покарання з випробуванням, що становить 64,12 %. А за період з 2011 по 2021 рр. цей показник від загальної кількості 182 осіб становить 66,48 % (121 особа) засуджених військовослужбовців, звільнених судами від відбuvання покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК.

Прикладом, що підтверджує нашу тезу, можуть бути обставини вчиненого злочину за ч. 3 ст. 405 КК і зміст судового рішення, викладеного в обвинувальному вирoku Чернігівського районного суду Чернігівської області від 27.08.2015 р., згідно з яким «04 листопада 2014 року близько 17 год обвинувачені ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_2, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, спільно з іншими невстановленими досудовим розслідуванням особами, знаходячись поблизу казарменого приміщення № 4, розташованого на території військової частини А1815 (сmt. Гончарівське, Чернігівського району), виконуючи обов'язки військової служби, у той час, коли виконувач обов'язки командира військової частини В2278 - начальник штабу військової частини ... В2278 підполковник ОСОБА_9 здійснював обхід казарми з метою з'ясування придатності приміщень для проживання особового складу частини та прямував до казарми № 3, висловили йому категоричне незадоволення його діями та діями інших командирів щодо несвоєчасного, на їх думку, їх повернення з території проведення антитерористичної операції, виконання обов'язків військової служби.

Будучи невдоволеними діями начальника штабу військової частини ... В2278 підполковника ОСОБА_9 солдати ОСОБА_1, ОСОБА_12, ОСОБА_4 та ОСОБА_2 у порушення вимог ст. 11, 16, 30, 49, 50, 51, 52 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, будучи зобов'язаними свято і непорушно дотримуватись законів України, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, не допускати негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців, виконувати службові обов'язки, подавати підлеглим приклад зразкового виконання

військового обов'язку, дисциплінованості, виконання вимог законодавства, неухильно виконувати віддані йому накази, грубо порушивши зазначені вимоги та установлений порядок несення служби, діючи з прямим умислом, застосували щодо підполковника ОСОБА_9 фізичне насильство, яке виразилося завданні ударів руками та ногами в різні ділянки тіла ОСОБА_9, при цьому кожен з них наніс потерпілому ОСОБА_9 не менше трьох ударів.

Продовжуючи злочинну діяльність ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_2, не реагуючи на дії заступника начальника "штабу військової частини ... В2278 підполковника ОСОБА_10, який з метою перешкодження протиправній діяльності віддав наказ обвинуваченим припинити насильство по відношенню до підполковника ОСОБА_9, у порушення вимог ст. 11, 16, 30, 49, 50, 51, 52 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, грубо порушивши зазначені вимоги та встановлений порядок несення служби, діючи з прямим умислом, застосували до підполковника ОСОБА_10 фізичне насильство, яке виразилося у завданні ударів руками та ногами в різні ділянки тіла потерпілого, при цьому кожен наніс не менше трьох ударів потерпілому ОСОБА_10.

В результаті вказаних дій ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_2 потерпілому підполковнику ОСОБА_9 були заподіяні тілесні ушкодження у виді крововиливів обох очних яблук, синців та забиття м'яких тканин обличчя, волосяної частини голови, крововиливу слизової верхньої губи, саден обличчя, що відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я, а потерпілому підполковнику ОСОБА_10 були заподіяні тілесні ушкодження у виді закритої черепно-мозкової травми зі струсом головного мозку, забійно-скальпованою раною правої брови, синцем та забиттям м'яких тканин обличчя, синця, забою м'яких тканин правої кисті, що відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я» [49]. На підставі зазначених вище обставин вчиненого злочину суд засудив кожного із них за ч. 3 ст. 405 КК (в редакції Закону України від 05.04.2001 р. № 2341-III на момент вчинення – Н.Ф.)

«визнати винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405 КК України і призначити йому (кожному із них – Н.Ф.) покарання за цей злочин у виді позбавлення волі строком на п'ять років.

На підставі ст. 75 КК України звільнити ОСОБА_1 (ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4 – Н.Ф.) від відбування призначеного покарання, якщо він протягом двох років іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, передбачені ст. 76 КК України: повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції» [49].

Ухвалюючи вирок, суд не врахував належним чином, на нашу думку, вимоги п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», які передбачають, що «визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів, а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного із співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, ... тощо)» [161, с. 58-59] та п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», які зобов'язують «при з'ясуванні змісту ознак, за якими особа може бути визнана організатором вчинення злочину (злочинів) у простих формах співучасті, потрібно виходити з того, що дії організаційного характеру полягають в об'єднанні дій інших співучасників і спрямуванні їх на вчинення одного чи декількох злочинів або в координації поведінки цих осіб» [162, с. 99], оскільки інформація щодо цього у тексті вироку відсутня, як і щодо того, що ці злочини вчинені під час дії в державі особливого періоду.

Оскільки дії ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4 були вчинені 04.11.2014 р. повторно, а ст. 405 КК як в попередній редакції, так і нині не

містить в диспозиціях ч. 3 і 4 ст. 405 кваліфікуючої ознаки вчинення погрози або насильства повторно, то за правилами положень Загальної частини КК дії вказаних осіб щодо насильства по відношенню до ОСОБА_10 належало кваліфікувати, на нашу думку, окремо від першого епізоду наступним чином: ч. 1 ст. 32, ч. 3 ст. 405 КК України в редакції Закону України від 05.04.2001 р. У всякому разі суд у вирокі не дав оцінки зазначеному факту.

Маємо схожі зауваження з приводу недостатнього врахування принципів обґрунтованості і обов'язковості його мотивування у вирокі, індивідуалізації і справедливості покарання і щодо обвинувальних вироків Чернігівського районного суду Чернігівської області від 02.09.2015 р. [50], Київського районного суду м. Харкова від 28.03.2016 р. [36] та інші, всього 109 вироків [додаток О], по яких, винесені покарання про звільнення від відбування покарання з випробуванням у виді позбавлення волі на певний строк, у переважній більшості на 5 років. Більш ефективними могли б бути по цих výroках, на нашу думку, покарання для засуджених військовослужбовців з відбуванням їх в дисциплінарному батальйоні в межах від шести місяців до двох років, арешт на строк від одного до шести місяців з відбуванням його на гауптвахті.

По інших 61-у військовослужбовцю, засуджених за ч. 1-4 ст. 405 КК в період з 2011 по 2021 рр., види покарань застосовані наступним чином: штраф як основний вид покарання призначено 10 засудженим військовослужбовцям (5,49 % від загальної кількості), службові обмеження для військовослужбовців - до 7 засуджених (3,85 %), арешт з відбуванням на гауптвахті застосований до 28-ми військовослужбовців (15,38 %), тримання в дисциплінарному батальйоні – до 5-ти засуджених (2,75 %) і позбавлення волі на певний строк (реально) передбачено щодо 10-ти військовослужбовців (5,49 %) строком від 1 до 6 років (4 особи засуджені до 1 р., 3-и особи до 2 р., 2 особи до 5 р., 1 особа - до 6 р.) [додаток Д].

Згідно з ч. 4 ст. 76 («Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням») КК, ч. 1 ст. 163 («Органи, що

здійснюють нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням») Кримінально-виконавчого кодексу України нагляд за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням, покладається на командирів військових частин.

З метою визначення порядку здійснення командирами (начальниками) військових частин (установ) контролю за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням, наказом Міністерства оборони України від 17 вересня 2020 року № 337, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.10.2020 р. за № 967/35250, затверджений Порядок здійснення командирами (начальниками) військових частин (установ) контролю за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням [150].

Зокрема, цей Порядок встановлює механізм здійснення контролю командирами (начальниками) військових частин (органів військового управління, військових навчальних закладів, установ, організацій) за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

У день поставлення на облік військовослужбовця, звільненого від відбування покарання з випробуванням, посадові особи військової частини, відповідальні за здійснення контролю за поведінкою такого військовослужбовця, складають індивідуальний план роботи із військовослужбовцем, звільненим від відбування покарання з випробуванням.

В індивідуальному плані роботи із військовослужбовцем, звільненим від відбування покарання з випробуванням, передбачається здійснення контрольних, соціально-виховних заходів, надання за потреби консультативної та психологічної допомоги тощо, графік здійснення таких заходів, відповідальні за їх проведення.

Індивідуальний план роботи із військовослужбовцем, звільненим від відбування покарання з випробуванням, затверджується командиром (начальником) військової частини (установи) та доводиться під підпис

військовослужбовцю, стосовно якого передбачається здійснення таких заходів.

Ще одним видом звільнення від покарання та його відбування, передбаченого ст. 86 КК, є амністія. Згідно ч 2 цієї статті «законом про амністію, визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання» [92].

Як правило, акт амністії видається з приводу знаменних дат і розглядається в нерозривному зв'язку з правовою і політичною ситуацією, виступаючи як прояв гуманізму держави. Умови та інші обставини, з урахуванням яких застосовується амністія, в кожному конкретному випадку визначається самим актом амністії.

Можливість застосування амністії пов'язана, зокрема, з такими умовами, як: а) певні умови, що характеризують винну особу; б) ступінь тяжкості злочину; в) вид і міру призначеного судом покарання; г) форма вини; д) кваліфікація діяння за певною статтею (статтями) КК; е) розмір відбутої частини покарання; є) вчинення злочину вперше чи повторно [114, с. 9].

Амністія, як підстава звільнення від покарання та його відбування за насильство щодо начальника, була застосована один раз на підставі обвинувального вироку Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 03.07.2018 р., згідно з яким «ОСОБА_1 визнати винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 3ст. 405 Кримінального кодексу України, та призначити йому покарання у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення волі.

На підставі ст. 86 КК України та статті 2 Закону України «Про амністію у 2016 році» від 22 грудня 2016 року №1810-VIII звільнити ОСОБА_1 від відбування призначеного йому покарання» [26]. Підставами, які суд взяв до уваги при прийнятті зазначеного судового рішення, наступні: «Вирішуючи клопотання обвинуваченого, про звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 86 КК України і статті 2 Закону України «Про

амністію у 2016 році», суд з урахуванням думки прокурора не заперечуючого на задоволенні клопотання, приходять до висновку, що воно підлягає задоволенню, оскільки судом встановлено, що обвинувачений злочин вчинив уперше, захищав незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, брав безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебував безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, отримав статус учасника бойових дій, що підтверджується копією посвідчення серії УБД №201351 від 03 листопада 2016 року і надав особисту згоду на застосування до нього Закону України «Про амністію у 2016 році» і він не є особою зазначеною у ч. 4 ст. 86 КК України, ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» і не підпадає до списку осіб зазначених у ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році» [26]. До відома: згідно статистичної звітності № 6 Державної судової адміністрації України за вчинення військових злочинів відповідно до Закону України від 22.12.2016 р. № 1810-VIII на підставі амністії були звільнені від покарання та його відбування відповідно: у 2017 р. - 13 осіб, у 2018 р. – 3 особи, у 2019 р. – 3 особи, у 2020 р. – 2 особи [76, с. 264].

На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що в даний час необхідно:

- сформулювати поняття, суть і зміст військово-кримінальної політики;
- визначити принципи, завдання і основні напрямки реалізації військово-кримінальної політики;
- поглибити наукові дослідження індивідуалізації і диференціації кримінальної відповідальності військовослужбовців;
- реанімувати систему і структуру органів військової юстиції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні.

Висновки до розділу 4

1. Аналіз судової практики (2014-2021 р.) за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК України свідчить, що в переважній більшості суди виносили, на нашу думку, покарання щодо 170 засуджених військовослужбовців, які були не співмірними із суспільною небезпекою погроз і насильства проти командирів / начальників і не враховували відповідним чином, що вказані злочини вчинялись під час дії на території держави особливого періоду, що є обставиною, яка обтяжує покарання, коли проти України нині здійснюється широкомасштабна агресивна війна зі сторони Російської Федерації [202, с. 88-89].

Тому вважаємо, що кримінальна політика судів при розгляді військових кримінальних правопорушень (злочинів за ст. 405 КК) підлягає коригуванню в сторону суворості відбування винесених покарань, більшої їх ефективності (обвинувальних вироків) на запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців.

2. Практика застосування судами України вимог ст. 45-49 КК України свідчить, що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, не застосовувались, оскільки посягають на базовий принцип військової структури - єдиноначальність, який є, поряд з іншими, основою для військової дисципліни.

3. Аналіз судової практики свідчить про необхідність підвищення мінімальної межі покарання у виді позбавлення волі на певний строк за ч. 4 ст. 405 КК України з 5-ти до 6-ти років за вчинення погрози або насильства щодо начальника, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї чи боєприпасів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Паралельно розробити дієвий механізм покарання суб'єктів злочинів в середині частин у військових підрозділах, з метою не доведення справ до суду, а підвищена межа до 6-ти років, буде запобіжником

для вчинення злочинів у тому числі, як превентивний метод.

4. На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що наразі доцільно:

- сформулювати поняття, суть і зміст військово-кримінальної політики щодо військовослужбовців, які вчинили військові злочини і, зокрема, за ст. 405 КК України;

- визначити принципи, завдання і основні напрямки реалізації військово-кримінальної політики;

- поглибити наукові дослідження стосовно індивідуалізації і диференціації кримінальної відповідальності військовослужбовців;

- реанімувати систему і структуру органів військової юстиції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні [203, с. 446-447].

ВИСНОВКИ

1. Витоки військового злочину – погроза або насильство щодо начальника, передбаченого нині ст. 405 КК України, на теренах нашої держави беруть свій початок ще з часів Київської Русі і в своєму розвитку пройшли тривалий період. Зміст цих правових норм неодноразово змінювався, беручи свої начала, починаючи з III періоду, який охоплює X-XIV ст., коли українські землі були під управлінням князів і характеризуються «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв». У подальшому вони змінювались в залежності від суспільно-політичного устрою влади, способів їх вчинення і трактування законодавцем, але і до цього часу залишаються суспільно небезпечними діями для військової дисципліни, для якої відносини підлеглості разом з іншими принципами військового будівництва є базовими для військового правопорядку, як об'єкта кримінально–правової охорони.

2. Суспільна небезпечність військового злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК України, як і в цілому військові кримінальні правопорушення, що передбачені ст. 402-422, 425-435-1 КК, характеризуються високим рівнем небезпеки, як для військового середовища, так і в цілому для воєнної безпеки держави, що має бути визначальним для посилення боротьби кримінально-правовими засобами із військовою злочинністю. При цьому питання їх суспільної небезпечності не втрачають своєї актуальності і спонукають на необхідність пошуку подальших шляхів вдосконалення як їх змісту, так і здійснення судової практики.

3. Безпосереднім об'єктом цього злочину (ст. 405 КК) є суспільні відносини у військовій сфері, посягання на які порушує відносини субординації між командирами / начальниками і підлеглими їм військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів, спрямованими на порушення військового правопорядку і пов'язане з посяганням на відносини підлеглості, а також на життя і здоров'я командирів і начальників всіх рівнів.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, крім життя і здоров'я особи начальника / командира, є його честь, гідність як фізичної особи в разі погрози психологічного чи фізичного посягання на нього, а також статус військовослужбовця, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання із-за неможливості належним чином в конкретній ситуації протистояти і припинити злочин.

Іншими словами додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким паралельно із основним об'єктом завдається чи виникає загроза нанесення шкоди, оскільки вони (суспільні відносини) визначені як такий об'єкт законодавцем у змісті диспозиції цієї правової норми.

Структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника / командира є *суб'єкти (носії) цих відносин*. З одного боку – це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом і інші особи не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиноначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства.

Предметом відносин військового злочину – погроза або насильство щодо начальника є стосунки (умови), які забезпечують недоторканність особи начальника / командира зі сторони підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється *соціальний зв'язок* (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин.

4. Назву статті 405 КК, а також диспозиції частин 1-2 цієї статті доповнити словом «командир» у наступній редакції :

«Стаття 405. Погроза або насильство щодо *командира* або начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв *командирові* або начальникові, *іншій особі, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, їх близьким родичам чи членам сім'ї, або знищенням чи пошкодженням їх майна у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-*

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо *командира* або начальника, *іншої особи, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, їх близьким родичам чи членам сім'ї у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби,-*».

5. Суб'єктами військових злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з погрозою або насильством щодо начальника, характеризується виною у виді прямого умислу, оскільки вчинення зазначених дій можливе лише за умови, що суб'єкт цього злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї незаконної дії, передбачав її суспільно небезпечні наслідки для військового правопорядку, посягаючи на особу начальника / командира і бажав спричинення негативних для їх здоров'я або життя наслідків.

6. Диспозицію ч. 4 ст. 405 КК доповнити особливо кваліфікуючими ознаками «повторно», «із застосуванням боєприпасів чи інших предметів», «що спричинили тяжкі наслідки» і викласти її у наступній редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї, боєприпасів чи інших предметів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці,-».

7. У разі вчинення погрози або насильства щодо начальника, коли такою особою є начальник у статусі військовослужбовця Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, має місце дія, яка посягає на суспільні відносини, які мають ознаки двох безпосередній об'єктів, характерних злочинам за ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») і 405 КК. Диспозиція злочинів за ст. 345 КК передбачає, що посягання, в разі вчинення зазначеного злочину, спрямоване проти працівника правоохоронного органу, якими є військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 345 КК є «нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я». Коли ж розглядаємо зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 405 КК, то ведемо мову про суспільні відносини, які захищають порядок підлеглості, закріплений в ст. 28-34 («Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням») Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Таким чином має місце одночасне посягання на два різні безпосередні об'єкти злочинів, які знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. Відповідно злочин за ст. 345 - в розділі XV («Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади...»), а за ст. 405 – в розділі XIX («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення»)). За таких обставин вчинене підлягає кваліфікації з урахуванням вимог ст. 33 КК за правилами ідеальної сукупності вчинених злочинів за відповідними частинами ст. 345 і 405 КК України.

8. Образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника словами, жестами, письмово або іншими діями з метою спричинити шкоду його честі або гідності має передбачати адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення за умови, що вони (дії підлеглого) не є злочином, тобто не містять ознак реальної погрози для здоров'я і життя командира або начальника. З цією метою пропонуємо доповнити главу 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення наступними положеннями:

«Стаття 172-21. Наклеп щодо командира або начальника

Наклеп, тобто поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять особу командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, -

карається ...

Стаття 172-22. Образа командира або начальника

Образа, тобто умисне приниження честі і гідності командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, -

карається ...».

9. Аналіз судової практики протягом 2014-2021 рр. за вчинення злочинів за ч. 1-4 ст. 405 КК України свідчить, що в переважній більшості суди виносили покарання щодо 170 засуджених військовослужбовців, які, на нашу думку, були не співмірними із суспільною небезпекою погроз і насильства проти начальників і не враховували відповідним чином, що вказані злочини вчинялись під час дії на території держави особливого періоду, що є обставиною, яка обтяжує покарання, коли проти України здійснюється агресивна війна зі сторони Російської Федерації.

Тому вважаємо, що військово-кримінальна політика судів при розгляді військових кримінальних правопорушень (злочинів за ст. 405 КК) підлягає корегуванню в сторону суворості відбування винесених покарань, більшої їх

ефективності (обвинувальних вироків) на запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців. Паралельно розробити дієвий механізм покарання суб'єктів злочинів в середині частин у військових підрозділах, з метою не доведення справ до суду, а підвищення суворості покарань буде запобіжником для вчинення злочинів у тому числі, як превентивний метод.

10. Практика застосування судами України вимог ст. 45-49 КК України свідчить, що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ч. 1-4 ст. 405 КК, не застосовувались, оскільки посягають на базовий принцип військової структури - єдиноначальність, який є, поряд з іншими, основою для військової дисципліни.

11. На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що в даний час необхідно:

- сформулювати поняття, суть і зміст військово-кримінальної політики щодо військовослужбовців, які вчинили військові злочини і, зокрема, за ст. 405 КК України;
- визначити принципи, завдання і основні напрямки реалізації військово-кримінальної політики;
- поглибити наукові дослідження індивідуалізації і диференціації кримінальної відповідальності військовослужбовців;
- реанімувати і удосконалити систему і структуру органів військової юстиції (військова поліція, військова прокуратура, військові суди) як інститутів військово-кримінальної політики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісімов Г.М. Погроза або насильство щодо начальника // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2011. 184 с.
2. Артикул воинский (1715 г., апреля 26) // Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1990. 480 с.
3. Ахметшин Х.М. Понятие воинского преступления // Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г. Горного. Москва: Юрид. лит., 1986. 160.
4. Ахметшин Х.М. Преступления против военной службы (Военно-уголовное законодательство Российской Федерации) / Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Российской Федерации. Москва, 1999. 197 с.
5. Ахметшин Х.М. Статья 5. Угроза начальнику. Статья 6. Насильственные действия в отношении начальника // Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г. Горного. М.: Юрид. лит., 1986. 160 с.
6. Бажанов М.І. Призначення покарання // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.
7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. : іл.

8. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності // Вибрані праці / Ю.В. Баулін. Х.: Право, 2013. 928 с.
9. Бодаєвський В.П. Деякі питання, що стосуються вдосконалення покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 410 КК України / Денисов С.Ф., Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 324 с.
10. Бодаєвський В.П. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ: «ВД «Дакор», 2013. 786 с.
11. Борисов В.І. Необережність і її види: Текст лекції. Х.: ЮІ, 1991. 23 с.
12. Бражник Ф.С. К вопросу о двойной форме вины в советском уголовном праве // Труды академии, вып. 68. М.: ВПА, 1970.
13. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін. К. : Вид-во Київського університету. 1964. 189 с.
14. Брич Л.В. Коментар ст. 345 Кримінального кодексу України // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.
15. Брич Л.П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають з ними тотожні за змістом ознаки / Л.П. Брич. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2011. № 54. С. 323-334.
16. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів [Текст] : монографія / Л.П. Брич. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
17. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеська національна юридична академія / В.О. Бугаєв. Одеса, 2001. 24 с.

18. Васильев Н.В. Угроза начальнику. Насильственные действия в отношении начальника // Ахметшин Х.М., Васильев Н.В., Кудрявцев В.Н., Шанин В.И. Воинские преступления: Учебник. Под ред. Н.Ф. Чистякова. М.: 1970. 355 с.
19. Ведомости Верховного Совета СССР, 1957, № 5, ст. 100.
20. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право. 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.
21. Вереша Р.В. Проблеми вини в теорії кримінального права: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2005. 464 с.; Вереша Р.В. Теоретико - прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2017. 568 с.
22. Вернидубов І.В., Сегеда С.П., Туркот М.С. Виконання покарань, призначених військовослужбовцям // Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб. / [Туркот М.С., Богуцький П.П., Дячук С.І., Вернидубов І.В., Сегеда С.П.]. Київ: Видавничий дім «АртЕк», Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.
23. Відомості Верховної Ради. 1984. № 11. Ст. 203.
24. *Військовий карний статут (XXII книга Зб.в.п. 1869р., вид. IV)*: Переклад з рос. мови. Видання Законодавчого відділу Головної Військової Судової Управи. Кам'янець на Поділлію : Друк. Когена і Дунаєвецького, 1919. 180 с.
25. Військово-кримінальний закон Федеративної Республіки Німеччини від 30.03.1957 р. у редакції від 24.05.1974 р. / Wehrstrafgesetz[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/index.html>].

26. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 03.07.2018 р. Справа № 219/707/18. Провадження в ЄРДР: не визначено. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75132256>
27. Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 24 вересня 2015 р. Справа № 310/8461/15-к. Провадження № 1-кп/310/502/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51138969>
28. Вирок Володарського районного суду Донецької області від 25.02.2015 р. Справа № /222/183/15-к. Провадження 1-кп/222/25/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42874839>
29. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області від 17.01.2019 р. Справа № 654/1287/17. Провадження № 1-кп/654/7/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79234403>
30. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 03.09.2014р. Справа № 418/125/15-к. Провадження 1-кп/418/22/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57576020>
31. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 25.06.2020 р. Справа ЄУН 229/1363/20. Провадження № 1-кп/229/417/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90034898>
32. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 03 вересня 2014 р. Справа № 638/11119/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41726315>
33. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 25.09.2014 р. Справа № 591/6845/14-к. Провадження № 1-кп/591/419/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40617142>
34. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 26.05.2011 р. Справа № 1-215/11. Провадження – не визначено. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17425086>
35. Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області від 06.04.2015 р. Справа № 657/25/15-к. Провадження – не визначено. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43622296>

36. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 28.03.2016 р. Справа № 640/13667/15-к. Провадження н/п 1-кп/640/119/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56744185>
37. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 04.08.2014 р. Справа №504/1487/14-к. Провадження №1-кп/504/194/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40014188>
38. Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 12.10.2012 р. Справа № 1111/7463/12. Провадження 1/1111/281/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27597279> .
39. Вирок Мілевського районного суду Луганської області від 23.03.2015 р. Справа № 418/125/15-к. Провадження 1-кп/418/22/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57576020>
40. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 29.04.2015 р. Справа № 419/521/15-к. Провадження № 1-кп/419/67/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43861645>
41. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 22.06.2016 р. Справа № 419/1288/16-к. Провадження № 1-кп/419/100/2016. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58445733>
42. Вирок Новгородівського міського суду Донецької області від 06 серпня 2015 р. Справа № 239/351/15-к. Провадження № 1-кп/239/48/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48036032>
43. Вирок Новопсковського районного суду Луганської області від 05.12.2014 р. Справа ЄУ № 420/1497/14-к. Провадження №1-кп/420/91/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41857656>
44. Вирок Приазовського районного суду м. Запоріжжя від 21.10.2015 р. Справа 1-кп/325/81/2015. Провадження № 326/879/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52609201>
45. Вирок Рокитнянського районного суду Київської області від 17.03.2015 р. Справа № 375/1944/14-к. Номер провадження 1-кп/375/3/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43144369>

46. Вирок Старобільського районного суду Луганської області від 15.03.2016 р. Справа ЄУН 431/5275/15-к. Провадження № 1-кп/431/38/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56589227>
47. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 25.05.2016 р. Справа № 523/15118/14-к. Провадження № 1-кп/523/62/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58207981>.
48. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 грудня 2012 р. Справа № 712/13666/12. Провадження № 1/712/987/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46955504>
49. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 27.08.2015 р. Справа № 748/994/15-к. Провадження №1-кп/748/82/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49233085>
50. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 02.09.2015 р. Справа № 748/1413/15-к. Провадження №1-кп/748/124/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49505505>
51. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 30.09.2015 р. Справа Єдиний унікальний № 748/1583/15-к. Провадження №1-кп/748/129/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51623422> Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 19.02.2015 р. Справа № 636/4528/14-к. Провадження № 1-кп/636/63/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42779735>.
52. Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. М.: Воениздат, 1983. 863 с. с ил., 30 л. ил.
53. Воробей П.А. Кримінально-правове ставлення в вину: Монографія. К.: Атіка, 2009. 176 с.
54. В'юник М.В. Щодо питання оптимізації системи кримінальних покарань // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2014. № 8. С. 148-155.
55. Глистин В.К. Проблема уголовно – правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В.К. Глистин. Л. : Изд-во ЛГУ. 1979. 128 с.

56. Головка Б.М. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 5. Том 3. 2014. С. 24-29.

57. Денисова Т.А. Покарання, його поняття та мета // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

58. Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка. 2010. 1288 с.

59. Дячук С.І. Звільнення від кримінальної відповідальності // Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. К.: Видавництво А.С.К. 2003. 272 с. (Економіка. Фінанси. Право).

60. Дячук С.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. К., «Форум», 2005, у трьох книгах / Книга 3. Особлива частина (статті 255-447). 583 с.

61. Дячук С.І. Покарання та його види. Призначення покарання ... // Хавронюк та ін. Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 272 с. (Економіка, Фінанси. Право).

62. Єпур Г.В. Соціальна обумовленість С. 19; Політова А.С. Суспільна небезпека злочинів проти особистої волі людини. Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України. 2003. Вип.1. С. 82.

63. Загородников Н.И. Принципы советского уголовного права // Сов. гос-во и право. 1966. № 5. С. 65-74.

64. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г. Горного. Москва: Юрид. лит., 1986. 160 с.
65. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959. 33 с.
66. Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973 рр. В двох томах // Т. 2. Кримінальний кодекс Української РСР. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1974. 734 с.
67. Карний кодекс Республіки Польща / Наук. ред. д.ю.н., проф. П.С. Берзіна; переклад з польської Г.В. Бормецької. Київ: ВАІТЕ, 2015. 172 с.
68. Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики: Монографія / М.І. Карпенко. К.: ЗВО «Національна академія управління, 2019. 458 с.
69. Карпенко М.І. До питання періодизації витоків законодавства про військові злочини на теренах сучасної України // Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 129 – 133. Isej.org.ua/4_2018/36.pdf; с. 129–133.
70. Карпенко М.І. Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили військові злочини // Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : Монографія / М.І. Карпенко. Київ: ЗВО «Національна академія управління». 2019. 458 с.
71. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / М.І. Карпенко; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Х.: Право, 2016. 316 с.
72. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / М.І. Карпенко; за заг. ред. В.К. Матвійчука. 2-ге вид., допов. Х.: Право, 2017. 318 с.
73. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти :

Монографія / М.І. Карпенко / За заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

74. Карпенко М.І. Кваліфікація військових правопорушень за законодавством України: Монографія / М.І. Карпенко. Київ: ЗВО «Національна академія управління», 2020. 310 с.

75. Карпенко М.І. Кваліфікація військових правопорушень : навч. посіб. / М.І. Карпенко. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. 268 с.

76. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Класичний приватний університет / М.І. Карпенко. Запоріжжя, 2010. 17 с.

77. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) / За заг. ред. В.К. Матвійчука : Монографія. Київ: КНТ, 2006. 232 с.

78. Карпенко М.І. Особливості суб'єктів військових злочинів за законодавством України. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 3. С. 247–251. URL : http://pap.in.ua/3_2018/69.pdf.

79. Карпенко М.І. Стан військового правопорядку та правове забезпечення воєнної безпеки України // Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. 500 с.

80. Карпенко М.І. Сучасні тенденції у кримінально-правовій політиці держави щодо призначення покарань за вчинення військових злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : науковий збірник*. 2018. Випуск 5. С. 101-105.

81. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України [Текст] : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 /

М.І. Карпенко; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь. 2020. 40 с.

82. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України [Текст] : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь. 2020. 530 с.

83. Касинюк В.І., Білоконеv В.М. Покарання військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин / Касинюк В.І., Білоконеv В.М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя, видавець Глазунов С.О., 2011. 231 с.

84. Конституції України [Текст] : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

85. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. Видання 3-тє, доповн. та переробл. Київ: Атіка, 2007. 592 с.

86. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно – правовой охраны / Н.И. Коржанский. М. : Акад. МВД СССР, 1980. 248 с.

87. Коржанський М.Й. Проблеми кримінального права : монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2003. 200 с.

88. Кривоченко Л.М. Кваліфікація злочинів // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. Енцикл.», 2001. Т.3: К-М. 2001. 792 с.: іл.

89. Кримінальне права (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ: «ВД «Дакор», 2013. 786 с.

90. Кримінальний кодекс України. Нормативні акти кримінально-правового значення. Постанови Пленуму Верховного Суду України / Авторі-упорядники В.А. Клименко. М.І. Мельник, В.А. Мисливий. Київ: Бібліотека газети «Іменем Закону», 1993. 256 с.

91. Кримінальний кодекс України [Текст] : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25 – 26. Ст. 131.
92. Кримінальний кодекс Української РСР [Текст] : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. Ст. 14.
93. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. [Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року] (четверте видання). Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930. 304 с.
94. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст] : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 8821.
95. Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст] : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3-4. Ст. 21.
96. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. Москва.: Юрид. лит., 1972. 352 с.
97. Купар Д.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Харківський національний університет внутрішніх справ / Д.Ю. Купар. Харків, 2018. 18 с.
98. Курилюк Ю.Б. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Класичний приватний університет / Ю.Б. Курилюк. Запоріжжя, 2014. 21 с.
99. Курляндский В.И. Общая характеристика преступлений против порядка обращения с военнопленными, пользования знаками Красного креста и Красного полумесяца и порядка обращения с населением в районе военных действий // Воинские преступления [Текст] : учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В.

Васильев, А.А. Герцензон [и др.] ; отв. ред. Г.Н. Пуговкин. М. : Военно-юридическая академия. 1956. 287 с.

100. Курляндский В.И. Субъективная сторона преступления. М.: ВЮА, 1955.

101. Ломако В.А. Суб'єктивна сторона злочину // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.

102. Лунеев В.В. Мотивы воинских преступлений (криминологическое исследование) :дис. ... канд. юрид. наук. М.: ВИП, 1969. 310 с.

103. Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648 – 1657 рр. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. К.: 2011. 22 с.

104. Марін О.Н. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм [Текст] : монографія / О.Н. Марін. Київ: Атіка, 2003. 222 с.

105. Матвійчук В.К. Кримінально – правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально – правове та криминологічне дослідження): Монографія. Київ, 2005. 464 с.

106. Матвійчук В.К., Татарухін С.А. Суб'єктивна сторона складу злочину: Лекція. Київ, 1994. 35 с.

107. Матишевський П.С. Суб'єктивна сторона складу злочину // Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. Стер. вид. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 512 с.

108. Матишевський П.С., Фесенко Є.В. Об'єкт злочину // Кримінальне право України. Загал. частина. Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. Стер. вид. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 512 с.

109. Меньшагин В.Д. Формы виновности в воинских преступлениях // СЗ. 1944. № 5-6.
110. Митрофанов І.І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 2. С. 111.
111. Михайліченко Т.О. Перелік основних видів покарань: питання до роздумів // Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. 500 с.
112. Мойсик В.Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами // Вісник Верховного Суду України : Науково-практичне видання. 2002. № 1. С. 34-41.
113. Музика А.А. Амністія // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. : іл.
114. Музика А.А. Суб'єктивна сторона злочину. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 934-936.
115. Музика А.А. Суб'єктивна сторона злочину. Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998–ISBN 966-7492-00-1 / Т. 5: П-С. 2003. С. 680-681.
116. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с. (Вища освіта XXI століття).
117. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О.Навроцький. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

118. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.
119. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред.: В.Ф. Бойко та інші. 6-те вид., допов. К.: А.С.К., 2000. 1120 с. (Нормат. док. та комент.).
120. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. М. :Госюриздат, 1960. 230 с.
121. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія / Т.Б. Ніколаєнко. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. 564 с.
122. Новікова К.А. Деякі проблеми покарань за проектом нового Кримінального кодексу України // Реформування кримінального законодавства України: сучасність та майбутнє : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 22–23 жовт. 2020 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Робоча група з питань розвитку кримінал. права Коміс. з питань прав. реформи, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права», Консульта. місія Європейського Союзу в Україні. Харків : Право, 2021. 150 с.
123. Осадча А.С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.С. Осадча. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. 2015. 21 с.
124. Останін В.О. Об'єктивна сторона складу злочину // КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО в запитаннях і відповідях. Загальна частина. (Посібник для підготовки до іспитів) / (За загальною редакцією Клименка В.А.). Київ, 2003. 288 с.
125. Памятники Русского права / Под ред. С.В. Юшкова. М.: Юрид. лит. 1952. Вып.1.287 с.

126. Панов М.І. Загальні засади кваліфікації злочинів // Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін.; за ред. М.І. Панова. Харків: Право, 2016. 356 с.

127. Панов М.І. Розмежування складів злочинів // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. : іл.

128. Панов М.І. Спосіб вчинення злочину // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право. 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

129. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія / О.О. Пащенко. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.

130. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 06.06.2001 г. (с изменениями от 01.11.2017): [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4707/file/Estonia_PenalCode_am2013_en.pdf.

131. Пинаев А.А. Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формами вины. Харьков, 1984. 51 с.

132. Пионтковский А.А. Преступление. // Курс советского уголовного права: В 6-ти тт. Т. 2. Часть Общая. Преступление / А.А. Пионтковский: [редкол.: А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе] М.: Издательство «Наука», 1970. 516 с.

133. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. : іл.

134. Полегенька О.Р. Суб'єкт військових злочинів [Текст] : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.08 / О.Р. Полегенька: Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг. 2019. 20 с.
135. Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 / *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Ст. 3348.
136. Понятійно-категорійний довідник військового законодавства України // довідник – укладачі: Р.В. Алієв, М.М. Прохоренко. Київ: НУОУ, 2021. 234 с.
137. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.04.2018 р. Справа № 205/1993/17-ц. Касаційне провадження № 61-1664св17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73727417>
138. Правовий poradnik учасника бойових дій: довідник / [І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 106 с. (Серія «Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора»).
139. Преступная неосторожность: уголовно-правовое и криминологическое исследование / Авт. кол. Лановенко И.П., Лопушанский Ф.А., Костенко А.Н. и др.; Отв. ред. Лановенко И.П., Лопушанский Ф.А. К.: Наукова думка, 1992. 220 с.
140. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2006. № 17. Ст. 1261.
141. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III // *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 708.
142. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права

[Текст]: Закон України № 1461-IX, від 20.05.2021 р. Надісланий Президенту України 07.06.2021 р. URL: www.rada.gov.ua > news > Povidomlennya

143. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень [Текст]: Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 17. Ст.71.

144. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці [Текст] : Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX // Голос України від 26.01.2023. № 18.

145. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 р. № 194-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 16. Ст. 113.

146. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22-23. Ст. 197.

147. Проєкт нового КК України (станом на 12.12.2021 р.). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

148. Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні [Текст]: наказ Міністерства оборони України від 18.05.2021 р., зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 серпня 2021 р. за № 1124/36746 / Офіційний вісник України. 2021. № 72. Ст. 4570.

149. Про затвердження Порядку здійснення командирами (начальниками) військових частин (установ) контролю за поведінкою військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням [Текст]: наказ Міністерства оборони України від 17 вересня 2020 року № 337,

zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 02.10.2020 p. za № 967/35250 // Ofitsiyniy visnik Ukraini, 2020. № 81. St. 2637.

150. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezidenta Ukraini "Pro vvedennya voennogo stanu v Ukraini [Tekst]: Zakon Ukraini vid 26.11.2018 p. № 2630-VIII // Holos Ukraini. 2018. № 226 (6981). 28 lystopada.

151. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezidenta Ukraini "Pro chastkovu mobilizatsiyu" [Tekst] : Zakon Ukraini vid 17 bereznya 2014 p. № 1126-VII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 2014. № 15. St. 328.

152. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezidenta Ukraini "Pro chastkovu mobilizatsiyu" [Tekst] : Zakon Ukraini vid 6 travnya 2014 p. № 1240-VII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 2014. № 27. St. 906.

153. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezidenta Ukraini "Pro chastkovu mobilizatsiyu" [Tekst] : Zakon Ukraini vid 22 lipnya 2014 p. № 1595-VII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 2014. № 36. St. 1187.

154. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezidenta Ukraini "Pro chastkovu mobilizatsiyu" [Tekst] : Zakon Ukraini vid 15 sichnya 2015 p. № 113-VIII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 2015. № 6. St. 42.

155. Prokopovich E.V. Ugroza nachalniku. Nasильственные действия v otnoshenii nachalnika // X.M. Akhmetshin, F.S. Brazhnik, A.A. Vihrov i dr. sovetское уголовное право. Voинские преступления: Учебник / Под ред. A.G. Горного. М.: Военный институт, 1978. 427 с.

156. Pro mobilizatsiynu pidgotovku ta mobilizatsiyu [Tekst] : Zakon Ukraini vid 13 travnya 1999 p. № 644-XIV // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 1999. № 27. St. 221.

157. Pro oboronu Ukraini [Tekst] : Zakon Ukraini vid 5 zhovtnya 2000 p. № 2020-III // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini (VVR). 2000. № 49. St. 420.

158. Pro pravoviy rezhim voennogo stanu [Tekst] : Zakon Ukraini vid 12.05.2015 p. № 389-VIII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraini. 2015. № 28. St. 250.

159. Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні [Текст]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 року № 15 (в редакції від 26.12.2003 р.) // Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях : (ОФІЦ. ТЕКСТ). / упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2013. 612 с.

160. Про практику призначення судами кримінального покарання // Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003р. № 7 /Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях: (ОФІЦ. ТЕКСТ). Упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко. Київ : ПАЛИВОДА А.В. 2013. 612 с.

161. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями [Текст]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 // Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях : (ОФІЦ. ТЕКСТ). / упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2013. 612 с.

162. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [Текст]: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 // Офіційний вісник України. 2021. № 27. Ст. 1321.

163. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22-23. Ст. 194.

164. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 // Постанови

пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях: (ОФІЦ. ТЕКСТ). / Упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2013. 612 с.

165. Пузиревський Є.Б. Запобігання військовим злочинам : монографія / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2011. 176 с.

166. Русская правда. Краткая редакция» (по академическому списку) // Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1990. 480 с.

167. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

168. Сарнавський О.М. Кримінально-правова охорона суспільних відносин у військовій сфері / О.М. Сарнавський. Київ: Логос, 2020. 240 с.

169. Сводъ военныхъ постановлений 1869 года. Часть шестая. (Издание четвертое). Уставы военно-уголовные. Книга XXII. – Воинскій уставъ о наказаніях / Сост. П. Заустинскій. Петроградъ: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. 95 с.

170. Сворака, С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова / С.Д. Сворака. К., 2011. 22 с.

171. Сенько М.М. Застосування покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби / Грищук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: Монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 308 с.

172. Скибицький В.В. Звільнення від кримінальної відповідальності // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: "Укр. енцикл.", 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. 744 с.: іл.

173. Скибицький В.В. Покарання // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. Т. 4: Н-П. 2002. 720 с.: іл.
174. Словник основних військових термінів для використання в навчальному процесі та науковій і науково-технічній діяльності Національної академії оборони України [Текст]. Київ : НАОУ, 2005. С. 63.
175. Советское уголовное право // Воинские преступления : учебник / под ред. А.Г. Горного. Москва, 1978. 427 с.
176. Сташис В.В., Бажанов М.І. Шляхи оновлення кримінального законодавства України. Вісн. Акад. прав. наук України. 1993. Вип. 1. С. 119.
177. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления / С.А. Тарарухин. К. :Выща школа, 1977. 151 с.
178. Тарарухін С.А. Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998-ISBN 966-7492-00-1 / Т. 4: К-М. 2001. 792 с.: іл.
179. Тацій В.Я. Об'єкт злочину // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. : іл.
180. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В.Я. Тацій. Х. : Право, 2016. 256 с.
181. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб / В.Я. Тацій. Харків: Укр. юрид. академія. 1994. 80 с.
182. Толкаченко А.А. Мотив и цель воинских преступлений по советскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук: 20.02.03 / ВИ, 1990. 195 с.
183. Туркот М.С. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень // Військові кримінальні правопорушення: Розділ ХІХ Особливої частини Кримінального кодексу України з постатейними

матеріалами практики Європейського суду з прав людини, Верховного Суду України, Верховного Суду, апеляційних і місцевих судів. Станом на 11 січня 2021 р.: наук.-практ. посіб. / уклад.: М.С. Туркот, А.В. Столітній, Г.М. Рябенко, С.В. Шмаленя, О.М. Хоменко, В.М. Александров; за ред. канд. юрид. наук, доцента М.С. Туркота. Київ: Норма права, 2020. 478 с.

184. Туркот М.С. Особливості виконання покарань, призначених військовослужбовцям за вчинення кримінальних правопорушень // Військове право України: підручник / кол. авторів; за заг. ред. А.М. Колодія, О.В. Кривенка, В.Й. Пашинського. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 392 с.

185. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30.12.1999 г. № 787-IQ (с изменениями от 31.05.2016): [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353.

186. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 01.10.1997 года № 68 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2017 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871624.

187. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.

188. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук, проф. В.Павилониса; предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.И. Мацнева; вступ. статья докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса, докт. юрид. наук, доц. А. Абрамовичюса, докт. юрид. наук, доц. А. Дракшене; пер. с лит.канд. филол. наук, доц. В.П. Казанскене. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 470 с.

189. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г. № 275-3 (с изменениями от 24.10.2014): [Электронный ресурс]. Режим доступа: kodeksy-by.com/ugolovnyj-kodeks-rb/download.htm.

190. Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 298 с.

191. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V-ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.): [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.

192. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. (с изменениями от 09.04.2015): Сайт Министерства юстиції Республіки Молдова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

193. Уголовный кодекс Республики Узбекистан 1994 г. (с изменениями от 20.08.2015): Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан Центра правовой информатизации при Министерстве юстиции Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=111457.

194. Уголовный Кодекс Советских республик [Текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского] (2-е издание). Государственное издательство Украины, 1925. 506 с.

195. Уголовный кодекс Туркменистана в редакции от 10.05.2010 г. № 104-IV (с изменениями и дополнениями, внесенными по состоянию на 01.11.2017 года): Сайт Министерства адалат Туркменистана [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://minijust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8091.

196. Ухвала Старобільського районного суду Луганської області від 08.08.2014 р. Справа ЄУН 431/2359/14-к. Провадження № 1-кп/431/176. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41811277>

197. Филин Н.А. Военские преступления. Комментарий и сравнительный текст уголовных кодексов УССР и РСФСР. / Под ред.

М.Е. Шаргея, С.А.Пригова и Ю.П.Мазуренко. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1929. 78 с.

198. Философский энциклопедический словарь / Ред. состав. Е. Губский, Г. Кораблёва, В. Лутченко. М.: Инфро – М. 2002. 576 с.

199. Ферьева Н. Витоки кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405 Кримінального кодексу України). Підприємництво, господарство і право. Науково практичний господарсько-правовий журнал. № 1-2020. С. 196-199.

200. Ферьева Н. П. Витоки кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України). Збірник матеріалів учасників науково-практичної конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (Запоріжжя, 27-28 грудня 2019 року), проведеної Запорізькою міською громадською організацією «Істина». Запоріжжя: «Істина», 2019. Ч. 2. С. 122-125.

201. Ферьева Н.П. До питання про покарання за погрозу або насильство щодо начальника. *Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони: збірник матеріалів XV науково – практичного семінару кафедри правового забезпечення (Київ, 03 грудня 2021 року) /* Мінво оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; за ред. М.М. Прохоренка. Київ : Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2021. С. 84-89.

202. Ферьева Н.П. Звільнення від покарання та його відбування за вчинення військового злочину – погроза або насильство щодо начальника / «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ОПЕРАТИВНО - РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ». V Всеукраїнська конференція (м. Хмельницький, 25.02.2022 року). Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2022. С. 445-447.

203. Ферьева Н. Зміст та характеристика суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення «Погроза або насильство щодо начальника» (ст. 405 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 50 С. 84-88.
204. Ферьева Н. Поняття та зміст об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення «погроза або насильство щодо начальника» (стаття 405 Кримінального кодексу України). *Публічне право*. 2021. № 1 (41). С. 155-161.
205. Ферьева Н. Поняття та суспільна небезпечність злочину «погроза або насильство щодо начальника». *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 253-259.
206. Ферьева Н.П. Порівняльно-правова характеристика злочину – погроза або насильство щодо начальника за Кримінальним кодексом України та кримінальним законодавством окремих держав світу. *National Law Journal: Theory and Practice* (Республіка Молдова) 2021. № 2 (47). - С.78–83.
207. Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2022 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
208. Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 156 с.
209. Хавронюк М.І. Деякі проблеми встановлення вини // Підприємництво, господарство і право. 2003. № 2. С. 79-86.
210. Хавронюк М.І. Злочини зі складною виною у Кримінальному кодексі України // Підприємництво, господарство і право. 2003. № 3. С. 9-17.
211. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Істина, 2004. 504 с.
212. Хавронюк М.І. Погроза або насильство щодо начальника // Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук,

М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 272 с. (Економіка. Фінанси. Право).

213. Харитонов С.О. Значення суб'єктивної сторони для кваліфікації військових злочинів. *Теорія і практика правознавства*: електор. наук. фах. вид. 2018. № 2 (14) С. 1-11. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua>.

214. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія / С.О. Харитонов. Харків : Право, 2018. 328 с.

215. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В.М. Чхиквадзе. М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.

216. Чхиквадзе В.М. Угроза начальнику. Насильственные действия в отношении начальника // Курс советского уголовного права. В шести томах. / Том VI. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. М.: Издательство «Наука», 1971. 560 с.

217. Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: "Укр. енцикл.", 1998. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.: іл.

218. Ярмыш Н.Н. Теоретический проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): Монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.

220. Uniform Code of Military Justice, 1951 [Електронний ресурс].Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>; MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126.